

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego

Analiza dystansu do Żydów i przejawów antysemityzmu w 15 miejscowościach wschodniej Polski

Raport z badań
przeprowadzonych w ramach projektu

Badanie postaw wobec Żydów i stosunku do ich dziedzictwa, współpraca z lokalnymi partnerami w wybranych 15 miejscowościach, edukacja dla tolerancji

wspieranego przez
Fundację im. Stefana Batorego

Dr Michał Bilewicz, Arkadiusz Tomaszewski, Adrian Wójcik
czerwiec 2008

Badania ankietowe przeprowadzone i zaprojektowane przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, analiza wyników zrealizowana na zlecenie Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego przez dr Michała Bilewicza i Adriana Wójcika z Centrum Badań nad Uprzedzeniami Uniwersytetu Warszawskiego

Projekt wspierany przez Fundację im. Stefana Batorego

Spis treści:

PRZEBIEG BADANIA	4
Miejscowości objęte badaniem	5
BADANIE DOROSŁYCH	9
Cechy demograficzne próby	10
Analiza: dorośli	11
Dystans społeczny.	12
Zamieszkiwanie na terenie Polski:	12
Wynajęcie pokoju:	14
Wspólne wakacje:	15
Małżeństwo dziecka:	16
Dystans zbiorczy:	17
Antysemityzm i jego składniki	18
Co wpływa na dystans wobec Żydów i antysemityzm wśród osób dorosłych?	18
Zmienne demograficzne a postawy wobec Żydów.	19
Kontakt a postawy wobec Żydów:	20
Pozostałości historyczne a postawy wobec Żydów:	22
Różnice pomiędzy miejscowościami: dorośli	24
Proszę w kilku zdaniach napisać, co Pan(i) sądzi o Żydach – analiza jakościowa	27
BADANIE: MŁODZIEŻ	34
Metoda badania	35
Młodzież: wyniki badania	37
Dystans społeczny	37
Antysemityzm	43
Co wpływa na dystans do Żydów i antysemityzm wśród młodzieży?	43
Wiedza przekazywana przez dziadków i rodziców	44
Kontakt z Żydami	45
Antysemickie zachowania	46
Antysemickie napisy	47
Źródła wiedzy o Żydach	48
Różnice pomiędzy miejscowościami	51
Młodzież: Podsumowanie	53
Raporty dla poszczególnych miejscowości	55
Metodologia jakościowa	55
Metodologia ilościowa	56
WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE	57
Frampol	57
Kraśnik	60
Łęczna	63
Tarnogród	66
Zamość	69
WOJEWÓDZTWO PODKARPACKIE	72
Dynów	72
Medyka	75
Niebylec	78
Sieniawa	81
Sokołów Małopolski	84
WOJEWÓDZTWO PODLASKIE	87
Milejczyce	87
Przerośl	90
Suchowola	93
Tykocin	96
Wasilków	99

Wnioski	102
ANEKSY	104
Aneks 1. Wybrane rozkłady odpowiedzi z ankiet młodzieży.	104
Aneks 2. Wybrane rozkłady odpowiedzi z ankiet dorosłych.	107
Aneks 3. Bibliografia.	111

PRZEBIEG BADANIA

Badanie zostało przeprowadzone w dniach od 9 do 26 października 2007 roku przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego (zwaną dalej „Fundacją”), w ramach projektu „Badanie postaw wobec Żydów i stosunku do ich dziedzictwa, współpraca z lokalnymi partnerami w wybranych 15 miejscowościach, edukacja dla tolerancji”, wspieranego przez Fundację im. Stefana Batorego (zwanego dalej „Projektem”).

Badanie zostało przeprowadzone w wybranych 15 miejscowościach przez przeszkolonych ankierów za pomocą następujących narzędzi: ankiety dla młodzieży, ankiety dla dorosłych oraz kwestionariusza osobowego. Ankieterami byli studenci lub absolwenci studiów o charakterze humanistycznym (przede wszystkim socjologii). Szkolenie ankierów miało miejsce 20 września 2007 roku. Podczas szkolenia ankierzy zapoznali się z Projektem, Fundacją, źródłem finansowania Projektu, a także z narzędziami badawczymi i kwestiami organizacyjnymi. Osobami szkolącymi byli: w zakresie Projektu, Fundacji, źródeł finansowania Projektu – Weronika Litwin; w zakresie spraw organizacyjnych – Stanisław Niemojewski; w zakresie narzędzi i procedury badawczej – Arkadiusz Tomaszewski.

W ramach badań ankierzy przeprowadzili wywiady kwestionariuszowe z wybranymi przedstawicielami lokalnych społeczności (przedstawicielami władz i policji, nauczycielami, księżmi), a następnie przeprowadzili badanie ankietowe wśród młodzieży szkolnej oraz przekazali szkołom ankiety dla dorosłych, przeznaczone dla rodziców uczniów.

Wywiady kwestionariuszowe zostały przeprowadzone przez ankierów, zapisywane w trakcie rozmowy z respondentem, a następnie dostarczone do siedziby Fundacji. Ankieta dla młodzieży została rozdana uczniom, a następnie, po wypełnieniu, zebrana przez ankierów i dostarczona do siedziby Fundacji. Ankieta dla dorosłych została przekazana uczniom, którzy

zobowiązali się do dostarczenia ankiet rodzicom, którzy, po ich wypełnieniu, przekazali je szkole, skąd zostały one wysłane do siedziby Fundacji.

Miejscowości objęte badaniem

Zgodnie z założeniami Projektu, miał on objąć 15 miejscowości z województw: lubelskiego, podkarpackiego i podlaskiego. Przy doborze 15 miejscowości, jakie objęte zostały Projektem kierowaliśmy się następującymi kryteriami:

- Obecność zabytków kultury żydowskiej – w każdej z wybranych miejscowości znajdują się materialne relikty kultury żydowskiej
- Dotychczasowa współpraca z organizacjami żydowskimi – badania przeprowadziliśmy zarówno w miejscowościach, z którymi Fundacja współpracuje bądź współpracowała (8 miejscowości) jak również w kilku miejscowościach, z którymi nigdy wcześniej nie nawiązaliśmy kontaktu (7 miejscowości), aby móc porównać przebieg współpracy w obu kategoriach miejscowości na dalszych etapach realizacji projektu.
- Wielkość miejscowości – wybieraliśmy miejscowości niewielkie, o liczbie ludności wynoszącej od kilku do kilkunastu tysięcy mieszkańców; jedyne większe miasta to Łęczna, Kraśnik i Zamość, wybrane ze względu na obecność szczególnie cennych zabytków dziedzictwa kultury żydowskiej.

Do przeprowadzenia badań wytypowane zostały następujące miejscowości:

Województwo lubelskie:

- Frampol
- Kraśnik
- Łęczna
- Tarnogród
- Zamość

Województwo podkarpackie:

- Dynów
- Medyka
- Niebylec
- Sieniawa
- Sokołów Małopolski

Województwo podlaskie:

- Milejczyce
- Przerośl
- Suchowola
- Tykocin
- Wasilków

Informacje o zabytkach kultury żydowskiej w poszczególnych miejscowościach oraz o dotychczasowej współpracy z nimi przedstawia Tabela 1.

Tabela 1. Zabytki kultury żydowskiej oraz współpraca pomiędzy Fundacją a miejscowościami objętymi badaniem¹.

Województwo	Miejscowość	Zabytki kultury żydowskiej	Wcześniejsza współpraca
WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE	FRAMPOL	Cmentarz z grobami masowymi z czasów II wojny światowej	Współpraca między Fundacją a władzami miasta przy wznoszeniu pomnika upamiętniającego społeczność żydowską
	KRAŚNIK	Dwie synagogi oraz cmentarz	Miasto jest partnerem Fundacji przy realizacji projektu "Szlak Chasydzki"
	ŁĘCZNA	Dwie synagogi oraz cmentarz	Współpraca ze szkołami w ramach projektu "Przywróćmy Pamięć"
	TARNOGRÓD	Dwa cmentarze	Dotychczas na terenie miejscowości nie były prowadzone żadne wspólne działania
	ZAMOŚĆ	Synagoga oraz dwa cmentarze	Miasto jest partnerem Fundacji przy realizacji projektu "Szlak Chasydzki"
WOJEWÓDZTWO PODKARPACKIE	DYNÓW	Dwa cmentarze	Miasto jest partnerem Fundacji przy realizacji projektu "Szlak Chasydzki"
	MEDYKA	Synagoga, cmentarz	Dotychczas na terenie miejscowości nie były prowadzone żadne wspólne działania
	NIEBYLEC	Synagoga, cmentarz	Dotychczas na terenie miejscowości nie były prowadzone żadne wspólne działania
	SIENIAWA	Cmentarz	Sieniawa zgłosiła się do realizacji projektu "Szlak Chasydzki", a następnie, jako jedyne z miast partnerskich, wycofała się z projektu.
	SOKOŁÓW MAŁOPOLSKI	Synagoga, cmentarz	Dotychczas na terenie miejscowości nie były prowadzone żadne wspólne działania
WOJEWÓDZTWO PODLASKIE	MILEJCZYCE	Synagoga, cmentarz	Dotychczas na terenie miejscowości nie były prowadzone żadne wspólne działania
	PRZEROŚL	Cmentarz	Dotychczas na terenie miejscowości nie były prowadzone żadne wspólne działania
	SUCHOWOLA	Cmentarz	Dotychczas na terenie miejscowości nie były prowadzone żadne wspólne działania
	TYKOCIN	Synagoga, cmentarz	Współpraca z Muzeum Kultury Żydowskiej
	WASILKÓW	Cmentarz	Współpraca ze szkołami w ramach projektu "Przywróćmy Pamięć"

¹ „Szlak Chasydzki” oraz „Przywróćmy Pamięć” są projektami realizowanymi przez Fundację. Informacje o nich dostępne są na stronie internetowej Fundacji (www.fodz.pl).

Miejscowości objęte badaniem różnią się pomiędzy sobą cechami demograficznymi. Rozpiętość liczby mieszkańców poszczególnych miejscowości, jest znaczna; liczba mieszkańców waha się od nieco ponad dwóch tysięcy (Milejczyce) do ponad 60 tys. (Zamość; z gminą wiejską ponad 80 tys.). Ze względu na zróżnicowanie statusu administracyjnego liczba mieszkańców określona została na podstawie liczebności gminy (każda miejscowość objęta badaniem jest siedzibą gminy). Szczegółowe dane dotyczące liczebności gminy wiejskiej i miejskiej poszczególnych miejscowości oraz dane sumaryczne zawiera Tabela 2.

Tabela 2. Liczba mieszkańców miejscowości objętych badaniem².

Województwo	Gminy	Miasto	Wieś	Ogółem
WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE	FRAMPOL - MIASTO	1421	0	6497
	FRAMPOL - OBSZAR WIEJSKI	0	5076	
	KRAŚNIK - MIASTO	35913	0	42930
	KRAŚNIK - OBSZAR WIEJSKI	0	7017	
	ŁĘCZNA - MIASTO	21560	0	25104
	ŁĘCZNA - OBSZAR WIEJSKI	0	3544	
	TARNOGRÓD - MIASTO	3399	0	6839
	TARNOGRÓD - OBSZAR WIEJSKI	0	3440	
	ZAMOŚĆ - MIASTO	66507	0	87000
	ZAMOŚĆ - OBSZAR WIEJSKI	0	20493	
WOJEWÓDZTWO PODKARPACKIE	DYNÓW - MIASTO	6045	0	13319
	DYNÓW - OBSZAR WIEJSKI	0	7274	
	MEDYKA – GMINA WIEJSKA	0	6116	6116
	NIEBYLEC – GMINA WIEJSKA	0	10621	10621
	SIENIAWA - MIASTO	2091	0	6831
	SIENIAWA - OBSZAR WIEJSKI	0	4740	
	SOKOŁÓW MAŁOPOLSKI - MIASTO	3977	0	16413
	SOKOŁÓW MAŁOPOLSKI - OBSZAR WIEJSKI	0	12436	
WOJEWÓDZTWO PODLASKIE	MILEJCZYCE - GMINA WIEJSKA	0	2210	2210
	PRZEROŚL – GMINA WIEJSKA	0	3077	3077
	SUCHOWOLA - MIASTO	2224	0	7320
	SUCHOWOLA - OBSZAR WIEJSKI	0	5096	
	TYKOCIN - MIASTO	1895	0	6445
	TYKOCIN - OBSZAR WIEJSKI	0	4550	
	WASILKÓW - MIASTO	9089	0	12960
	WASILKÓW - OBSZAR WIEJSKI	0	3871	

² Według danych Głównego Urzędu Statystycznego. Stan na koniec roku 2006.

BADANIE DOROSŁYCH

Za pośrednictwem ankierów każda ze szkół otrzymała 80 ankiet kwestionariuszowych skierowanych do osób dorosłych. Uczniowie z biorących udział w badaniu klas mieli następnie przekazać je swoim rodzicom. Po wypełnieniu ankiet były one następnie odsyłane na adres Fundacji. Z przyczyn niezależnych od Fundacji i pomimo wszelkich starań podnoszonych przez Fundację, ankiety z czterech miejscowości nie zostały przekazane Fundacji; miejscowościami tymi są: Łęczna, Medyka, Sieniawa, Sokołów Małopolski. Łącznie Fundacja otrzymała zwrot 369 ankiet, co daje stopę zwrotu na poziomie 42% (do obliczenia częstości nie wliczone zostały ankiety dostarczone przez Fundację do miejscowości, z których Fundacja nie otrzymała zwrotu ankiet; N = 880). Szczegółowa liczebność wraz ze stopą zwrotu z poszczególnych miejscowości pokazuje Tabela 3.

Tabela 3. Ilości ankiet. Stopa zwrotu.

Lokalizacja	Liczba ankiet dla dorosłych	Stopa zwrotu
Województwo lubelskie		
FRAMPOL	42	53%
KRAŚNIK	17	21%
ŁĘCZNA	0	n/a
TARNOGRÓD	15	19%
ZAMOŚĆ	12	15%
Województwo podkarpackie		
DYNÓW	52	65%
MEDYKA		n/a
NIEBYLEC	29	36%
SIENIAWA		n/a
SOKOŁÓW MAŁOPOLSKI		n/a
Województwo podlaskie		
MILEJCZYCE	41	51%
PRZEROŚL	40	50%
SUCHOWOLA	68	85%
TYKOCIN	12	15%
WASILKÓW	41	51%
SUMA	369	42

Prezentowane poniżej wyniki należy poprzedzić pewnymi zastrzeżeniami. Po pierwsze ze względu na sposób doboru próby osób dorosłych w poszczególnych miejscowościach (jej niereprezentatywność) nie możemy wnioskować o rozprzestrzenieniu poszczególnych mierzonych cech wśród mieszkańców poszczególnych miejscowości. Na wyniki mogła mieć też wpływ wiedza respondentów o odbiorcy badań, czyli Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego – przypomnijmy, że to sami rodzice byli odpowiedzialni za wysłanie ankiet na adres Fundacji. Mogło to wpłynąć na auto-cenzurowanie opinii odnoszących się do mniejszości żydowskiej. Niezależnie od ograniczeń, na podstawie zebranych danych możemy wnioskować o relacjach zachodzących pomiędzy poszczególnymi zmiennymi wykorzystywanymi w analizie, a co za tym idzie o procesach kształtujących szczegółowe postawy wobec mniejszości narodowych.

Cechy demograficzne próby

Jeżeli chodzi o podstawowe cechy demograficzne przebadanej populacji osób dorosłych, to znajdują się one poniżej. Średni wiek respondentów wynosił 45 lat. Jest to zgodne z zasadą doboru próby – badanymi byli rodzice dzieci w wieku gimnazjalnym. Ponad 84% z nich stanowiły osoby w wieku od 31 do 50 lat.

Tabela 4. Wiek respondentów.

Wiek						
	≤30	31 - 40	41 - 50	51-60	>60	N
Częstość	1	100	170	45	3	319
Procent	0,31	31,35	53,29	14,11	0,94	100

Jeżeli chodzi o wykształcenie, to wśród badanych dominowały osoby z wykształceniem średnim oraz zasadniczym zawodowym.

Tabela 5. Wykształcenie respondentów.

Proszę określić swoje wykształcenie						
	Niepełne podstawowe	Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Wyższe	N
Częstość	4	32	104	144	51	335
Procent	1,19	9,55	31,05	42,99	15,22	100,000

Jeżeli chodzi o wyznanie, badanie określali się w przeważającej jako katolicy (75%). Pozostałe reprezentowane religie to: chrześcijaństwo (bez wyszczególnienia obrządku) i prawosławie. Trzech respondentów zadeklarowało ateizm, a po jednym wyznanie: katolicko – prawosławne, katolicko – polskie, bycie Świadkiem Jehowy oraz „inne”. Jedna osoba stwierdziła, że jest to sprawa osobista; Tabela 6.

Tabela 6. Deklaratywna religia respondentów.

Wyznanie										
	AT	CH	K	K -praw	K - pol	P	SP	ŚJ	I	N
Częstość	3	47	244	1	1	23	1	1	1	322
Procent	0,932	14,60	75,78	0,31	0,31	7,14	0,31	0,31	0,31	100
AT: ateizm CH: chrześcijaństwo K: katolicyzm K - praw: katolicko – prawosławne K - pol: katolicko – polskie P: Prawosławie SP: sprawa osobista ŚJ: Świadkowie Jehowy I: inne										

N w oparciu o ilość ankiet, w których została udzielona odpowiedź na pytanie o wyznanie religijne

Respondentami były przede wszystkim kobiety: ponad dwa i pół razy częściej niż mężczyźni (Tabela 7).

Tabela 7. Płeć respondentów.

Płeć			
	Kobieta	Mężczyzna	N
Częstość	241	92	333
Procent	72,37	27,63	100

Analiza: dorośli

Badanie osób dorosłych koncentrowało się na dwóch głównych zagadnieniach: postawach wobec Żydów (dystansie społecznym wobec Żydów i antysemityzmie) oraz na identyfikacji zmiennych demograficznych, które były przyczyną tych postaw.

Dystans społeczny.

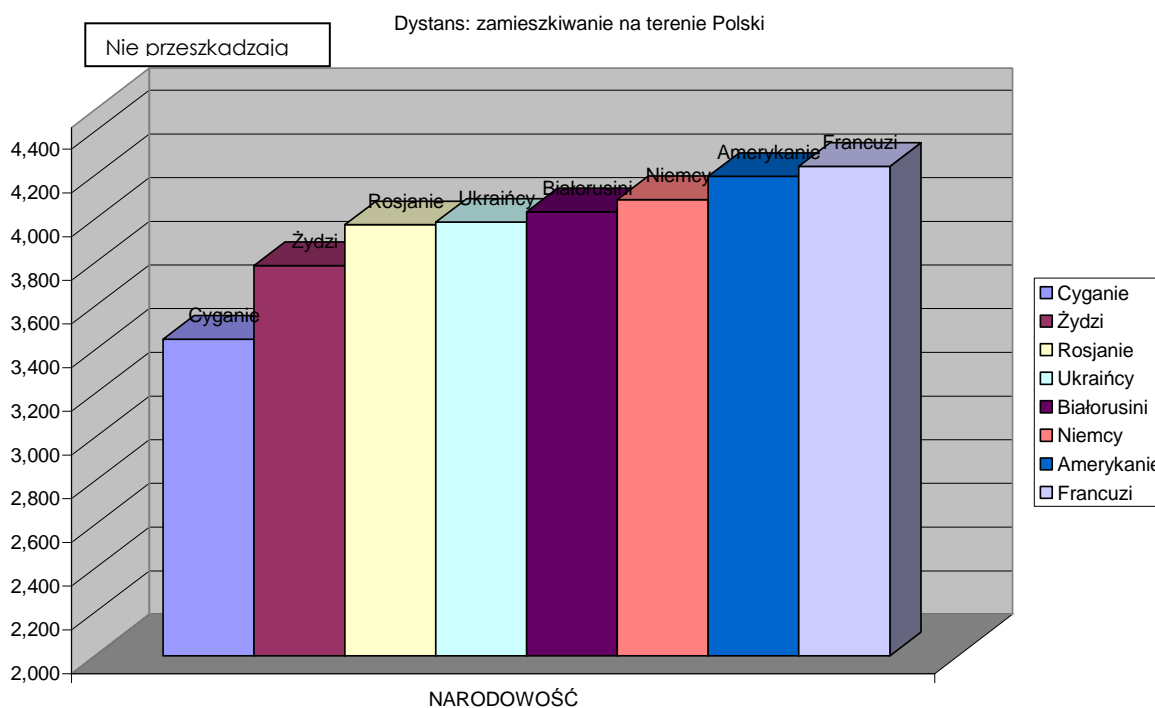
W badaniu postanowiono oszacować dystans społeczny osób dorosłych wobec 8 wybranych grup narodowościowych (Amerykanów, Żydów, Cyganów, Białorusinów, Ukraińców, Rosjan, Niemców oraz Francuzów). Poszczególne pytania brzmiały następująco:

- (1) Czy przeszkadzają Pani(u), na stałe zamieszkujący w Polsce ...?
- (2) Czy przeszkadzałoby Pani(u), jeśliby (jeśli) w Pani(a) najbliższym sąsiedztwie zamieszkali ...?
- (3) Czy wynająłaby / wynająłby Pan(i) pokój osobie, która jest ...?
- (4) Czy wyjechałaby Pan(i) na wspólne wakacje z ...?
- (5) Czy sprzeciwił(a)by się Pan(i) gdyby pańskie dziecko chciało wstąpić w związek małżeński z ...?

Zamieszkiwanie na terenie Polski:

Osoby badane najmniej chętnie widziałyby w Polsce przedstawicieli Cyganów oraz Żydów, w mniejszym stopniu przeszkadzają im Rosjanie, Ukraińcy i Białorusini, najchętniej w Polsce widzieliby natomiast Niemców, Francuzów i Amerykanów.

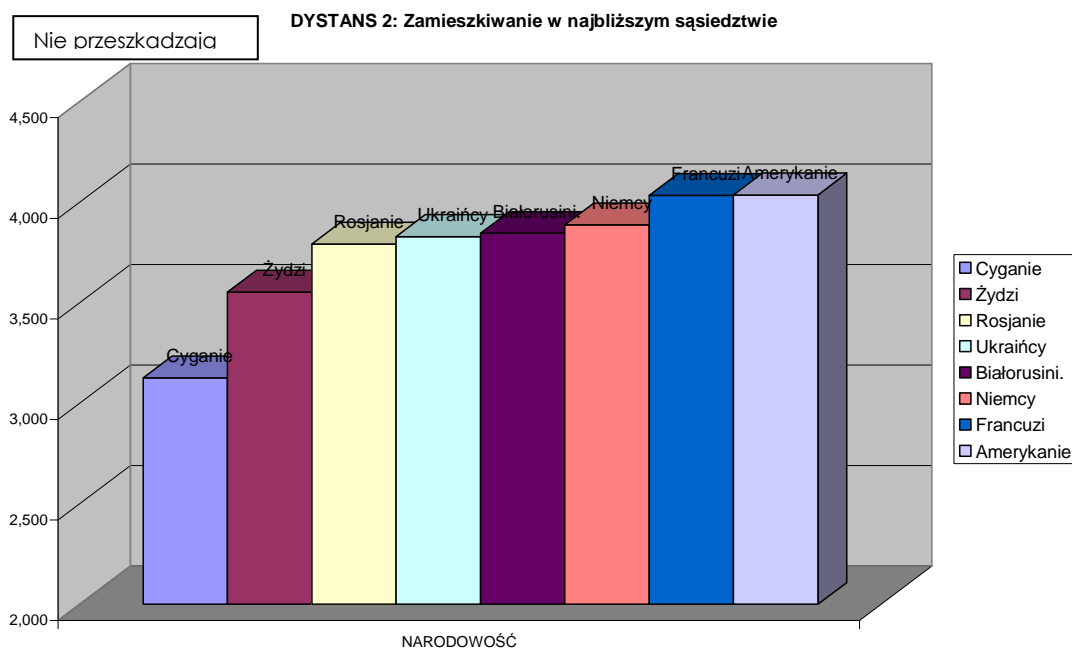
Wykres 1: Dystans: Czy przeszkadzają Pani(u), na stałe zamieszkujący w Polsce?

Zamieszkiwanie w najbliższym sąsiedztwie:

Badanym w największym stopniu przeszkadzałyby mieszkający w ich sąsiedztwie Cyganie i Żydzi, w najmniejszym natomiast Niemcy, Francuzi i Amerykanie.

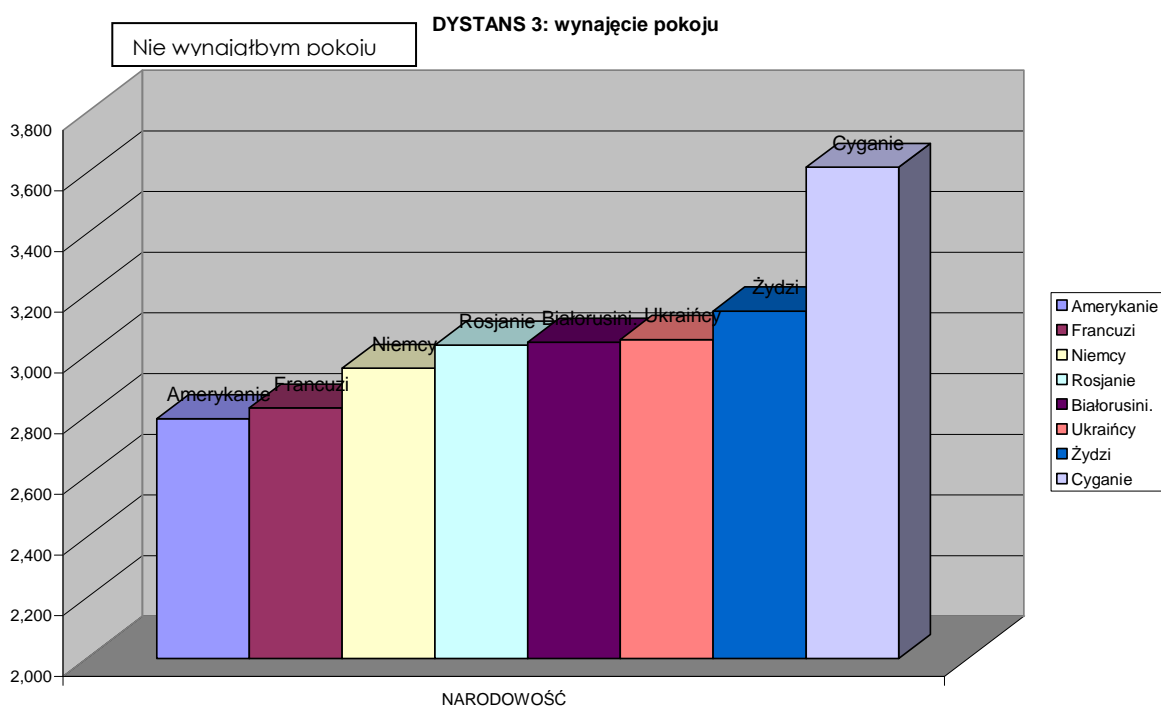
Wykres 2. Dystans: Czy przeszkadzałoby Pani(u), jeśliby (jeśli) w Pani(a) najbliższym sąsiedztwie zamieszkałoby...?

Wynajęcie pokoju:

Jeżeli chodzi o możliwość wynajęcia pokoju przedstawicielom poszczególnych narodowości, to podobnie jak we wcześniejszych przypadkach do najmniej pożądanых narodowości należeli Żydzi oraz Cyganie. Najchętniej goszczeni byłiby natomiast Niemcy, Francuzi i Amerykanie.

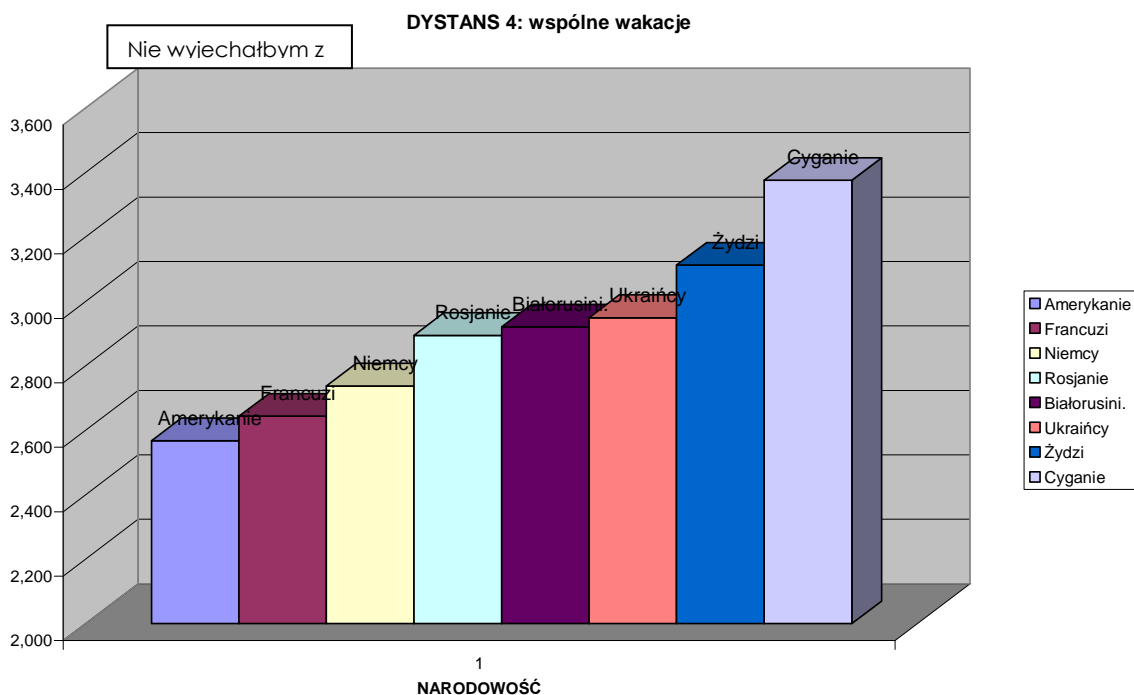
Wykres 3. Dystans: Czy wynająłaby / wynająłby Pan(i) pokój osobie, która jest ...?.

Wspólne wakacje:

Spośród badanych najmniej chcieliby wyjechać na wakacje z przedstawicielami mniejszości żydowskiej oraz romskiej. Najchętniej widzianymi współtowarzyszami podróży byłoby natomiast Niemcy, Francuzi oraz Amerykanie.

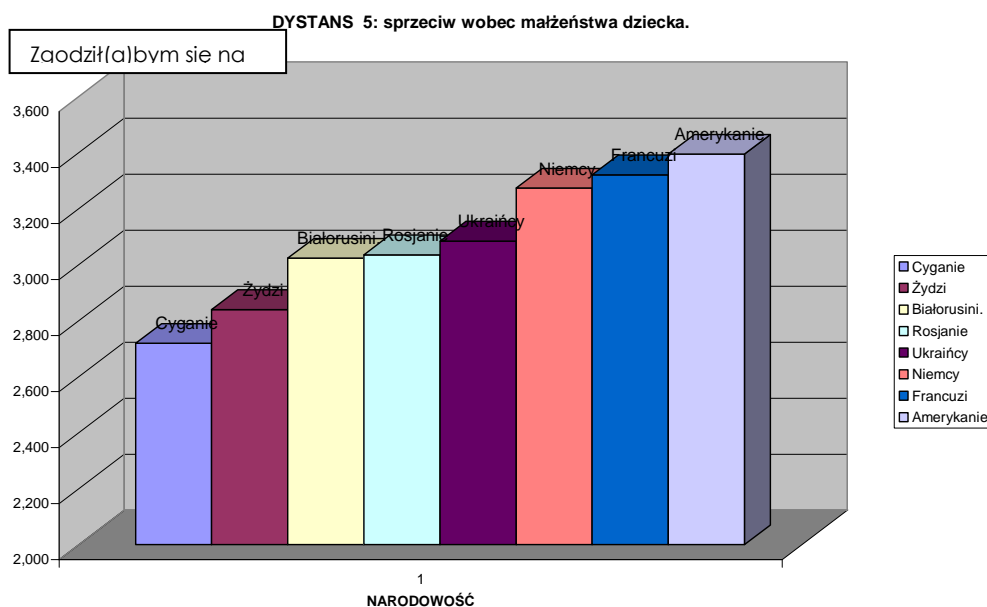
Wykres 4: Dystans: Czy wyjechałaby Pan(i) na wspólne wakacje z ...?

Małżeństwo dziecka:

W ostatnim pytaniu dotyczącym dystansu społecznego wobec przedstawicieli poszczególnych narodowości uzyskano następujące wyniki – najmniej chętnie respondenci widzieliby w roli przyszłych partnerów życiowych swoich dzieci Żydów oraz Cyganów. Najbardziej pożądanymi partnerami dla dzieci rekrutują się natomiast spośród Niemców, Francuzów oraz Amerykanów.

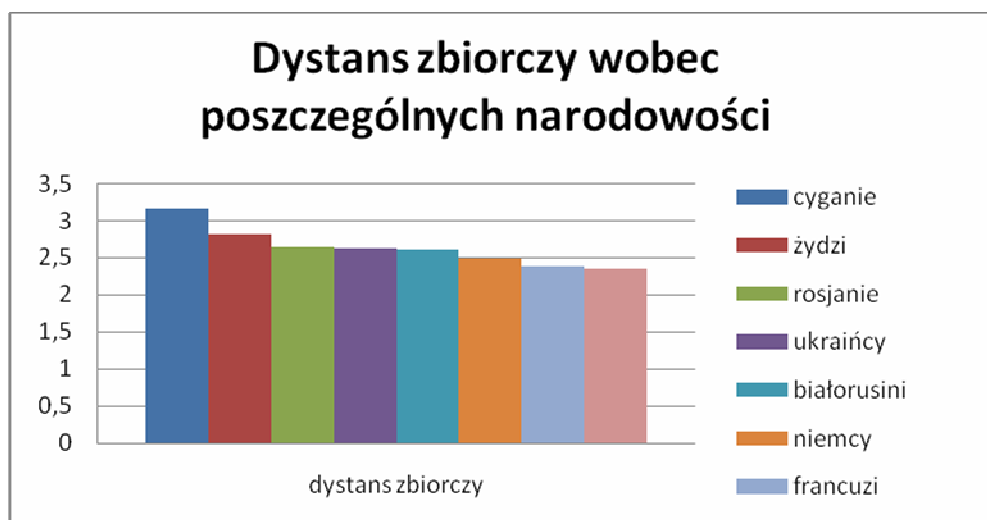
Wykres 5, Dystans: Czy sprzeciwił(a)by się Pan(i) gdyby pańskie dziecko chciało wstąpić w związek małżeński z ...?.

Dystans zbiorczy:

Na podstawie odpowiedzi na podane powyżej pytania poprzez ich uśrednienie utworzono zbiorczą skalę dystansu. Skala osiągnęła wysoki wskaźnik rzetelności, współczynnik alfa Cronbacha = 0,812. Najsilniejszy wskaźnik dystansu otrzymano dla osób pochodzenia romskiego, najmniejszy dystans respondenci przejawiali natomiast wobec Amerykanów. Warto tu podkreślić, że we wszystkich pięciu pytaniach mierzących dystans wobec osób różnych narodowości zaobserwowano ten sam wzór wyników. Wobec osób pochodzenia romskiego i żydowskiego przejawiano największy dystans społeczny, miejsca środkowe zajmowali Ukraińcy, Białorusini i Rosjanie, w końcu najmniejszy dystans społeczny (największą przychylność) wykazywali badani wobec Francuzów, Niemców i Amerykanów.

Wykres 6. Dystans zbiorczy.

Antysemityzm i jego składniki

Na potrzeby analiz postaw wobec mniejszości żydowskiej stworzono również skalę antysemityzmu, która stanowiła uśrednienie pięciu wybranych pytań ankiety:

- (1) Czy przeszkadzałoby Panu(i), gdyby w Pańskiej miejscowości wmurowano tablicę upamiętniającą obywateli żydowskich mieszkających w tej miejscowości przed II wojną światową...?
- (2) Czy przeszkadza Panu(i) nazywanie szkół imionami osób pochodzenia żydowskiego, np. pisarzy, naukowców...?;
- (3) Czy uważa Pan(i), że osoba pochodzenia żydowskiego może być dobrym, lojalnym obywatelem Polski...?
- (4) Czy osoba pochodzenia żydowskiego, urodzona w Polsce, przez całe życie mieszkająca w Polsce, posiadająca wyłącznie polskie obywatelstwo mogłaby być dobrym prezydentem Polski...?
- (5) Czy osoby narodowości żydowskiej powinny mieć zakaz uczenia w szkołach...?

Skala okazała się rzetelna, współczynnik alfa wyniósł 0,74.

Obliczono również korelację pomiędzy wskaźnikiem dystansu wobec Żydów a antysemityzmem. Współczynnik korelacji Pearson'a osiągnął wartość $r = 0,68$, przy $p < 0,001$. Korelacja ta dowodzi, że zwiększony dystans społeczny wobec Żydów współwystępuje z wyższymi wskaźnikami antysemityzmu.

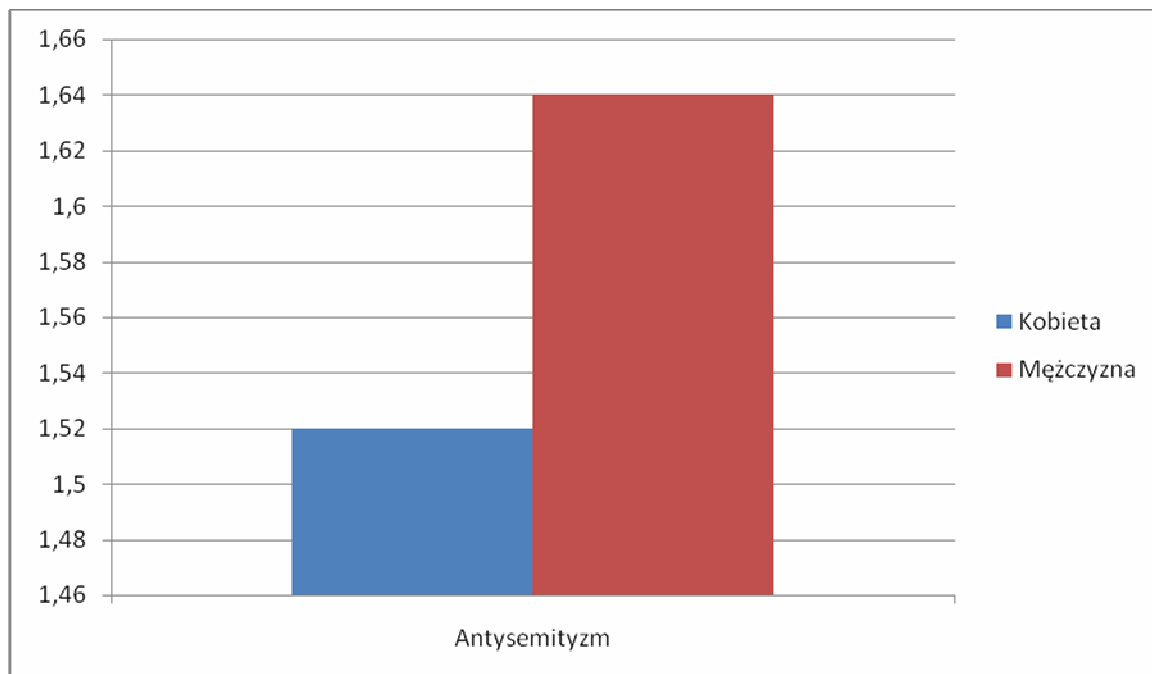
Co wpływa na dystans wobec Żydów i antysemityzm wśród osób dorosłych?

Przeprowadzone badanie miało na celu zidentyfikować zmienne, które wpływają na poziom antysemityzmu i dystansu wobec Żydów w społeczności dorosłych. Warto tu zwrócić uwagę, że pomimo faktu, że osoby badane wiedziały, kto dokładnie jest odbiorcą wypełnianej przez nie ankiety, nie powstrzymało to – przynajmniej części z nich – do zadeklarowania opinii jawnie negatywnych wobec Żydów. Procentowe rozkłady odpowiedzi o postawy wobec społeczności żydowskiej wśród społeczności dorosłych zawiera Aneks 2.

Zmienne demograficzne a postawy wobec Żydów.

Wskaźnik antysemityzmu okazał się być niezależny od płci osób badanych, powiązany natomiast z ich wiekiem.

Wykres 7. Płeć a antysemityzm.

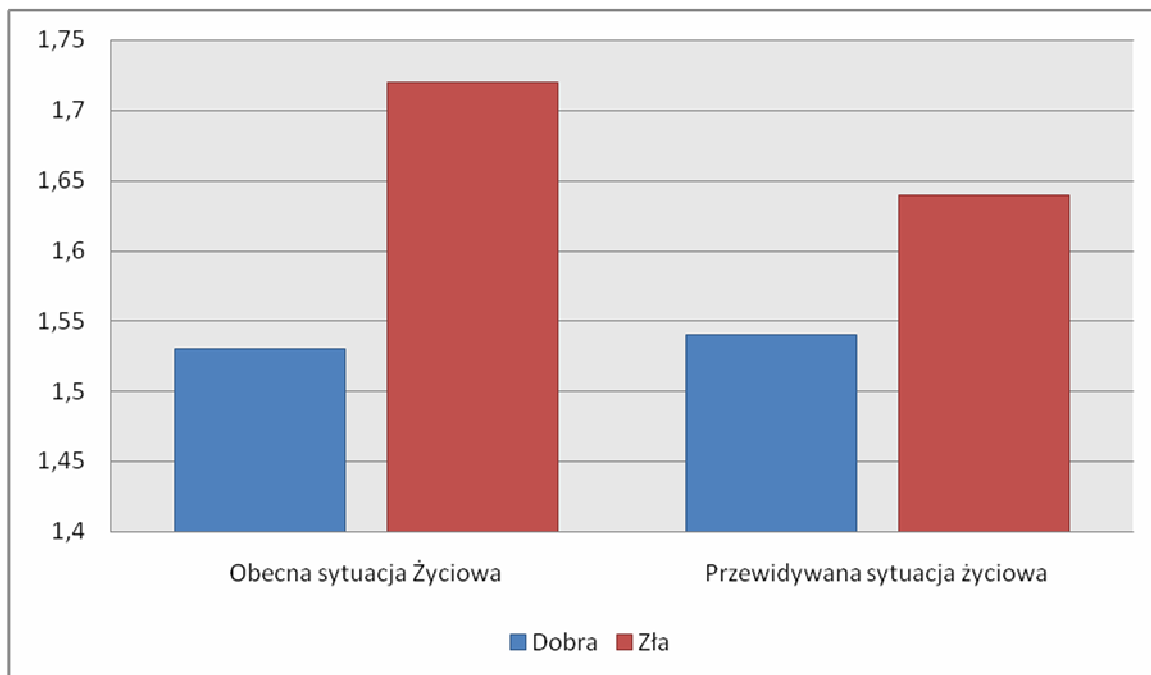
Kobiety charakteryzują się niższą wartością wskaźnika antysemityzmu a różnica jest nieistotna statystycznie, pozostaje na poziomie trendu, $F(1,182) = 2,06$, $p = 0,01$.

Analiza korelacji wykazała z kolei, że antysemityzm jest skorelowany z wiekiem – wskaźnik antysemityzmu zwiększa się wraz z wiekiem respondentów (współczynnik korelacji $r = 0,13$; $p < 0,005$). Podobnie wiek korelował z uogólnionym wskaźnikiem dystansu społecznego wobec Żydów (współczynnik korelacji $r = 0,15$; $p < 0,05$).

Antysemityzm okazał się być także istotnie powiązany z oceną swojej sytuacji życiowej przez respondenta. Osoby oceniające źle swoją sytuację życiową wykazywały się podwyższonym wskaźnikiem antysemityzmu, $F(1,227) = 4,46$, $p < 0,05$. Jest to wynik, który można zinterpretować według poznawczej teorii kozła ofiarnego (Glick, 2002), kiedy to osoby poddane frustracji ekonomicznej przenoszą swoje negatywne uczucia na obiekt zastępczy – w tym przypadku Żydów. Co ciekawe jednak, antysemityzm nie różnicował pomiędzy respondentami, którzy

uważali, że ich sytuacja życiowa zmierza w złym lub w dobrym kierunku, $F(1,243) = 1,56$, $p = 0,21$, nieistotnie statystycznie.

Wykres 8. Sytuacja respondentów i ocena kierunku zmian sytuacji respondentów a antysemityzm.

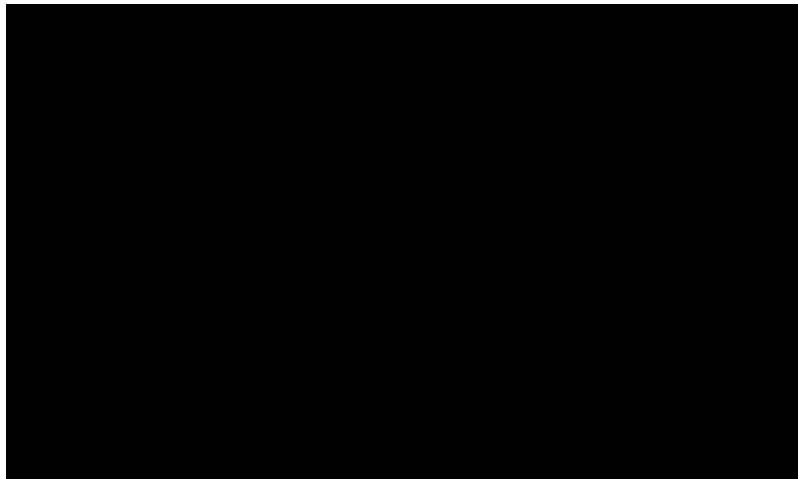
Spotykana jest opinia, iż osoby lepiej wykształcone w mniejszym stopniu przejawiają postawy antysemickie. Niniejsze badanie tylko częściowo potwierdza ten fakt. Z przeprowadzonej analizy wynika, że zależność pomiędzy wykształceniem a antysemityzmem występuje – osoby lepiej wykształcone przejawiają mniejszą skłonność do postaw antysemickich – jednak różnice te są niewielkie i pozostają na poziomie trendu, $F(4,278) = 2,06$, $p = 0,087$.

Kontakt a postawy wobec Żydów:

Zgodnie z hipotezą kontaktu (Allport, 1954; Bilewicz, 2006) twierdziłmy, że osoby, które spotkały Żydów powinny mieć znacznie bardziej pozytywne postawy wobec nich i mniejszy dystans. Wbrew naszym przewidywaniom, badani, którzy deklarowali kontakt osobisty z osobami pochodzenia żydowskiego nie różnili się

jednak istotnie poziomem dystansu od osób, które takiego kontaktu nie deklarowały, $F(2,196) = 2,11$, $p = 0,12$. Również analiza testem kontrastów post-hoc LSD nie ujawniła różnic między poszczególnymi grupami.

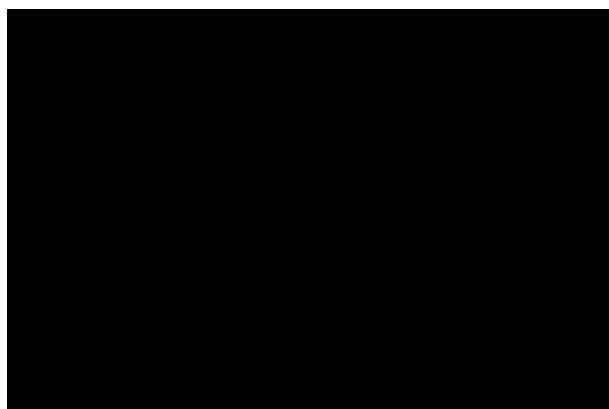
Wykres 9. Kontakt osobisty a wskaźnik dystansu społecznego względem Żydów.

Podobnie osoby, które deklarowały spotkanie z osobą pochodzenia żydowskiego na terenie miejscowości nie różniły się istotnie, jeżeli chodzi o poziom dystansu społecznego wobec Żydów w porównaniu z osobami, które kontaktu takiego nie deklarowały ($F = 0,199$, $p = 0,820$). Wynik ten – pozornie niezgodny z hipotezą kontaktu – staje się jasny w świetle badań jakościowych ukazujących przebieg rzeczywistych kontaktów polsko-żydowskich w badanych miejscowościach.

Co jednak ciekawe, o ile dystans społeczny zdaje się nie zależeć od kontaktów z przedstawicielami mniejszości żydowskiej, o tyle wskaźnik antysemityzmu w taką zależność już wchodzi - $F(2,283) = 2,86$; $p = 0,06$. Osoby, które miały kontakt z Żydami przejawiały istotnie niższy poziom antysemityzmu od osób, które kontaktu takiego nie miały (test kontrastów post-hoc LSD, $p < 0,05$).

Wykres 10. Kontakt osobisty a antysemityzm.

Pozostałości historyczne a postawy wobec Żydów:

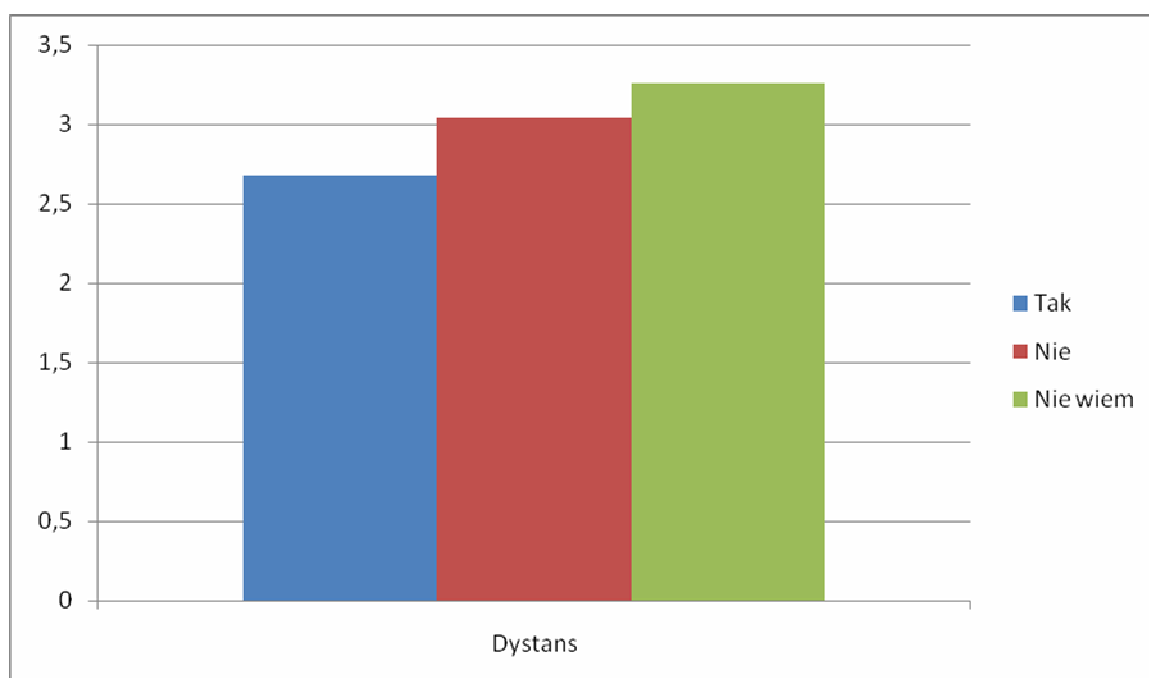
W badaniach chcieliśmy również przeanalizować, w jaki sposób świadomość wspólnej polsko-żydowskiej historii wpływa na kształtowanie się postaw wobec społeczności żydowskich. Z serii przeprowadzonych wcześniej badań (Lewicka, w druku) wynikało, że osoby zainteresowane historią wspólnych relacji międzygrupowych oraz przywiązujące wagę do historii swojej miejscowości są jednocześnie nastawione bardziej pozytywnie wobec przedstawicieli mniejszości, które niegdyś zamieszkiwały daną miejscowość.

W ankiecie zadano trzy pytania sondujące wiedzę respondentów o żydowskiej przeszłości danej miejscowości oraz o pozostałościach materialnych po społeczności żydowskiej na danym terenie:

- (1) Czy przed II wojną światową Pani(a) miejscowość zamieszkiwali Żydzi?
- (2) Czy w Pan(i) miejscowości jest cmentarz żydowski?
- (3) Czy w Pani(a) miejscowości była lub jest synagoga?

Badanie wykazało, że wiedza, na temat obecności Żydów miejscowości respondenta wpływa na postawy. Badani, którzy wiedzieli, że w ich miejscowościach mieszkali przed II wojną światową Żydzi charakteryzowali się mniejszym wskaźnikiem dystansu społecznego, $F(2,194) = 3,37, p < 0,05$.

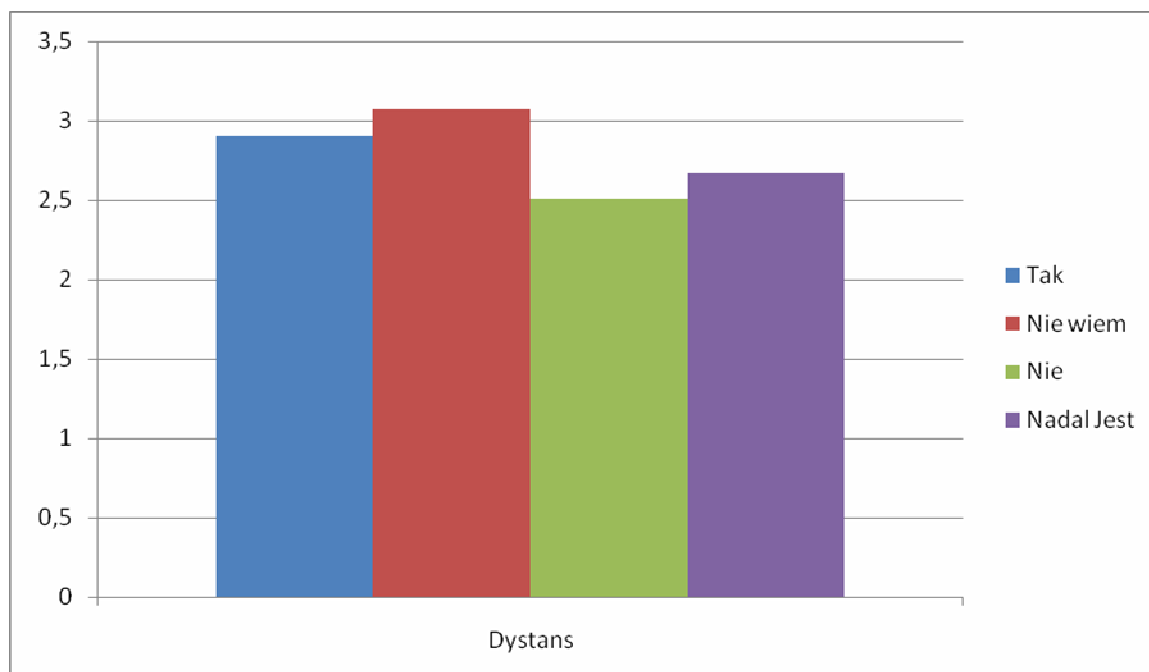
Wykres 11: Pytanie – Czy przed II wojną światową Pani(a) miejscowość zamieszkiwali Żydzi? a dystans.

Osoby, które posiadały wiedzę o tym, że ich miejscowość była zamieszkała przez społeczność żydowską przed wojną przejawiały istotnie mniejszy dystans od osób, które tej wiedzy nie posiadały (test kontrastów post-hoc LSD, $p < 0,05$).

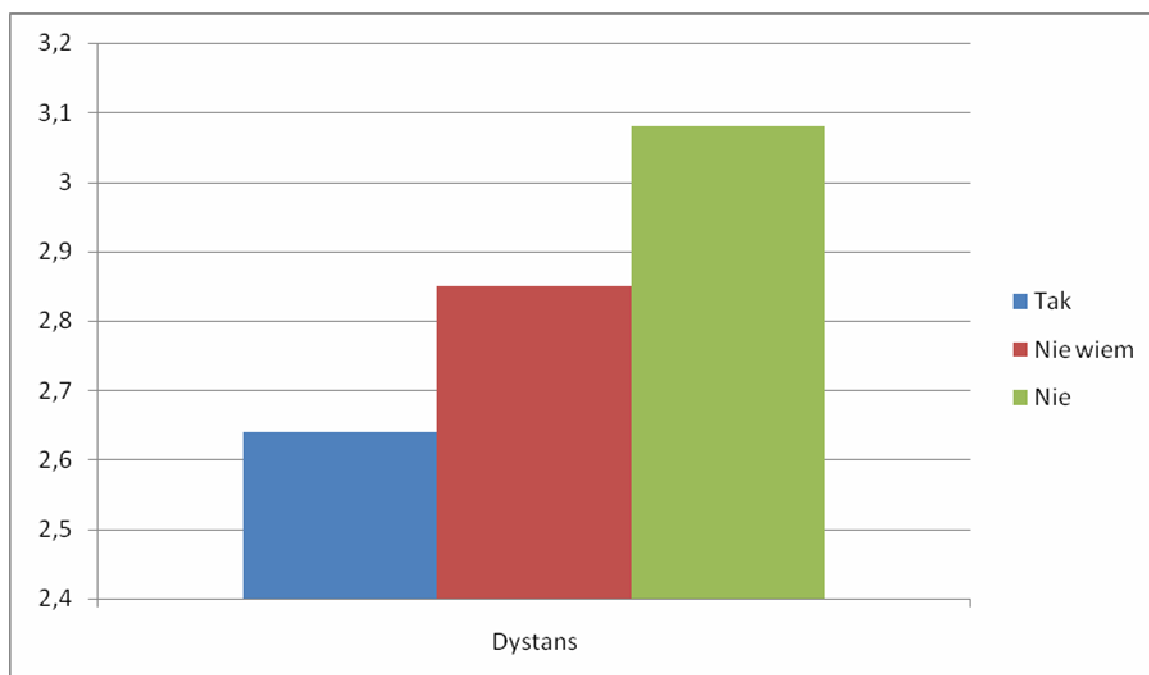
Świadomość istnienia w miejscowości pozostałości materialnych także wpływa na dystans wobec Żydów. Okazuje się, że najmniejszym dystansem charakteryzują się osoby, które nie wiedzą, czy w ich miejscowości jest lub była synagoga, a największym Ci, którzy twierdzą, że nie ma i nie było synagogi. Całość zależności jest istotna choć tylko na poziomie trendu, $F(3,195) = 2,592$; $p = 0,054$. Istotnie różnią się między sobą osoby, które nie mają wiedzy o istnieniu przed wojną na ich terenie synagogi oraz osoby, które wiedzą, że przed II Wojną Światową w ich miejscowości synagogi nie było (test kontrastów post-hoc LSD, $p < 0,05$). Należy tu zaznaczyć, że uzyskany wzór wyników nie jest zgodny z przewidywaniem, gdyż to właśnie osoby, które cechują się niewiedzą na temat pozostałości żydowskich w ich miejscowości powinny cechować się najwyższym wskaźnikiem dystansu wobec Żydów.

Wykres 12: Pytanie Czy w Pani(a) miejscowości była lub jest synagoga? a dystans społeczny wobec Żydów.

W podobnym pytaniu dotyczącym istnienia na terenie miejscowości cmentarza żydowskiego uzyskano odmienne wyniki, $F(2,194) = 3,37$; $p < 0,05$).

Wykres 13: Pytanie Czy w Pan(i) miejscowości jest cmentarz żydowski? a dystans wobec Żydów.

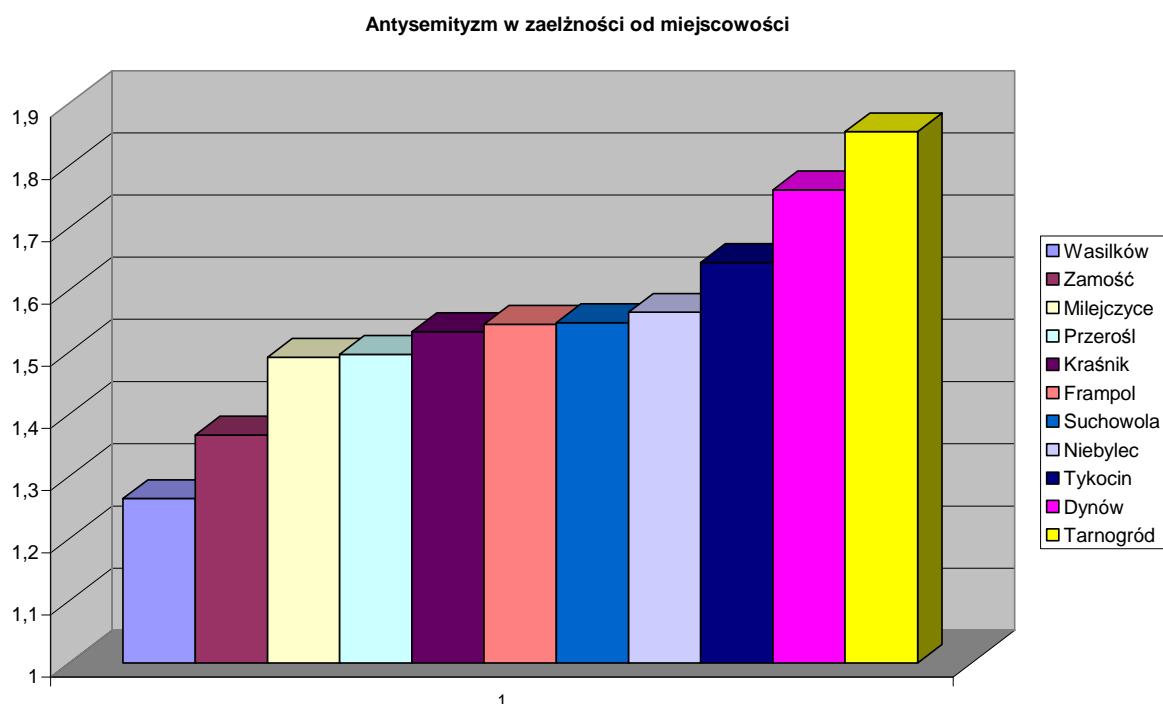

W tym wypadku osoby, które wiedzą o istnieniu cmentarza żydowskiego charakteryzują się najmniejszym dystansem. Osoby z miejscowości, na których terenie znajduje się cmentarz żydowski charakteryzują się mniejszym dystansem od osób z miejscowości, na terenach której cmentarza takiego nie ma (test kontrastów post-hoc LSD, $p < 0,05$).

Różnice pomiędzy miejscowościami: dorośli

W ramach analizy stwierdzono, że zarówno antysemityzm jak i dystans jest zróżnicowany w zależności od miejscowości. Z jedenastu miejscowości, w których przeprowadzono badania dorosłych największy antysemityzm cechował Tarnogród, Dynów i Tykocin. Najmniejszy Wasilków i Zamość. Różnice pomiędzy miejscowościami są istotne; Wykres 14.

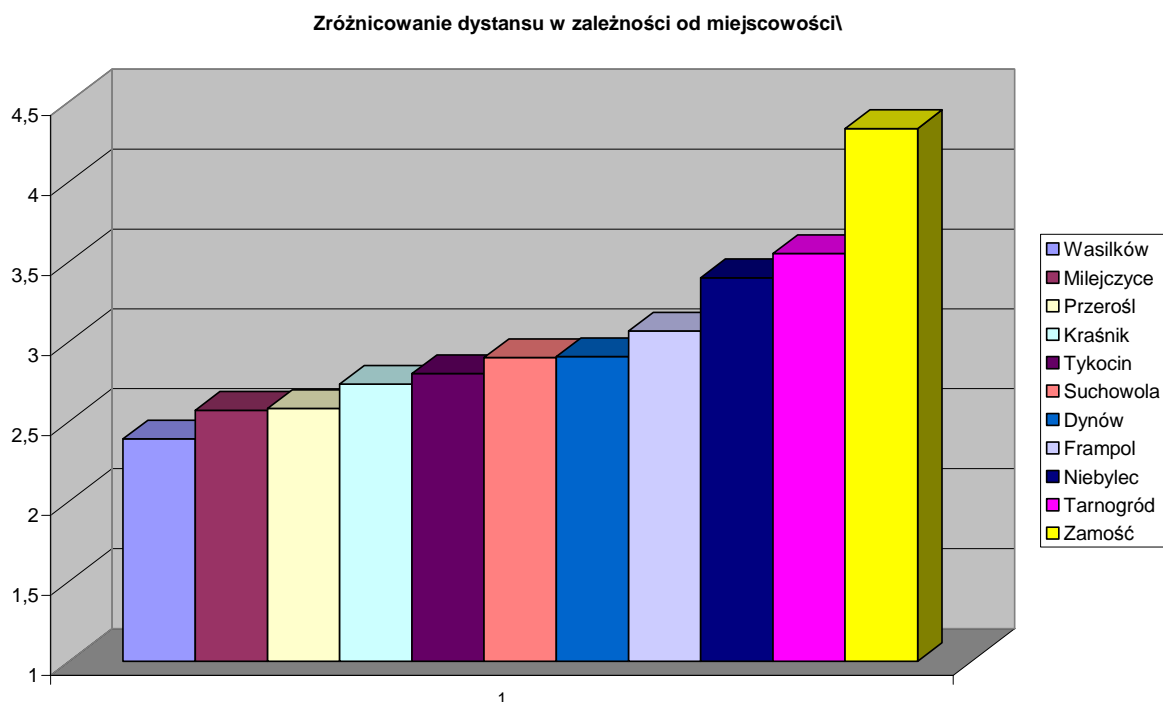
Wykres 14: Antysemityzm w zależności od miejscowości (dorośli).

Podobnie zróżnicowany i istotny w zależności od miejscowości jest dystans w stosunku do Żydów. Największy jest w Zamościu, Tarnogrodzie i Niebylcu, najmniejszy w Wasilkowie, Milejczycach i Przerośli; Wykres 15.

Jak widać zróżnicowanie dystansu i antysemityzmu w zależności od miejscowości nie jest ze sobą zbieżne. Można jednak stwierdzić, że Wasilków cechuje się najmniejszym dystansem oraz najmniejszą wartością antysemityzmu. Ponadto w grupie miejscowości o największym dystansie i największym antysemityzmie jest przede wszystkim Tarnogród, ponadto w wysokie wartości dystansu i antysemityzmu osiągnął Niebylec.

Wykres 15. Dystans w stosunku do Żydów w zależności od miejscowości.

Mieszkańcy czterech miejscowości stwierdzili (Niebylec – 59%; Dynów - 54%; Tarnogród - 50%, Zamość – 45%), iż widzieli Żydów w tych miejscowościach. Porównując ten wynik można zauważyć, że 3 miejscowości z tych 4 osiągnęły najwyższy poziom dystansu (Niebylec, Tarnogród, Zamość); podobnie spośród tych 4 miejscowości 3 znalazły się w grupie miejscowości o największym wskaźniku antysemityzmu (Niebylec, Dynów, Tarnogród). Wykres 16.

Wykres 16: Kontakt z Żydami w miejscowości zamieszkania respondenta

Interesujący jest wynik Zamościa, który charakteryzował się zdecydowanie największym wskaźnikiem dystansu, będąc jednocześnie miejscowością o jednym z najmniejszych wskaźników antysemityzmu. Na podstawie niniejszego badania trudno stwierdzić jaki czynnik wywołuje taki efekt. Ponadto wszelkie badanie postaw wobec

Żydów wśród dorosłych w Zamościu jest oparte na wyjątkowo niskiej próbie badawczej (stopa zwrotu 15%; najniżej obok Tykocina także 15%; Tarnobrodu 19% i Kraśnika 21%; patrz Tabela 4), co mogło istotnie wpłynąć na niespójne wyniki.

Proszę w kilku zdaniach napisać, co Pan(i) sądzi o Żydach – analiza jakościowa

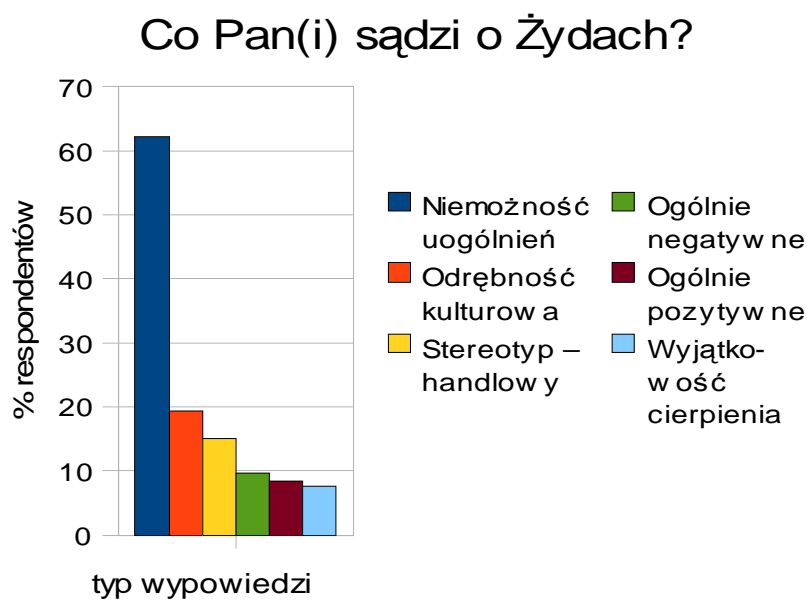
W kwestionariuszu zadaliśmy respondentom również pytanie otwarte, w którym prosiliśmy ich o opisanie stosunku do mniejszości żydowskiej. Pozwoliło to na uchwycenie tej części ich postaw, która nie została wychwycona przez pytania wystandaryzowane, opis ich poglądów na temat mniejszości żydowskiej wyrażony ich własnymi słowami. Wszystkie wypowiedzi respondentów zostały zakodowane z użyciem programu do jakościowej analizy tekstu Atlas.ti, a następnie poddane analizie ilościowej w celu zidentyfikowania najważniejszych powtarzających się kategorii wypowiedzi. Pominięto przy tym braki odpowiedzi. W trakcie analizy nie posługiwano się przyjętym z góry kluczem kodowym, kategorie analityczne powstały w trakcie sczytywania samych wypowiedzi respondentów i stanowią podsumowanie najczęściej powtarzających się w nich treści.

Podczas analizy zidentyfikowano 6 głównych kategorii kodowych. Wypowiedź każdego respondenta mogła być przy tym zakodowana przy pomocy 1 lub więcej kodów – kategorie nie są rozłączne. W kolejności od najczęściej spotykanych są to następujące kody:

- (1) wypowiedzi podważające możliwość generalizacji na temat mniejszości żydowskiej oraz wyrażające poglądy ogólnie tolerancyjne;
- (2) wypowiedzi akcentujące odrębność kulturową mniejszości żydowskiej
- (3) wypowiedzi odnoszące się do treści stereotypowych – wizerunku Żyda jako osoby związanej z handlem;
- (4) wypowiedzi wyrażające ogólnie negatywne nastawienie wobec mniejszości żydowskiej, nie dających się jednak jednoznacznie sklasyfikować;
- (5) wypowiedzi wyrażające ogólnie pozytywne nastawienie wobec mniejszości żydowskiej, nie dających się jednak jednoznacznie sklasyfikować
- (6) wypowiedzi odnoszące się do historii prześladowań narodu żydowskiego – w tym do historii Holokaustu

Rozpowszechnienie poszczególnych kategorii kodowych (procent respondentów, którzy udzielili danej odpowiedzi) przedstawia wykres (Wykres 17):

Wykres 17: Proszę w kilku zdaniach napisać, co Pan(i) sądzi o Żydach.

Opis poszczególnych kategorii

1. Wypowiedzi podważające możliwość generalizowania na temat mniejszości żydowskiej (62,1% respondentów).

Do kategorii tej – najczęściej spotykanej wśród respondentów – przynależą wypowiedzi, w których podważa się zasadność pytań dotyczących mniejszości żydowskiej rozumianej esencjalistycznie, jako pewnego rodzaju całość. Respondenci odwołują się do poglądu o zróżnicowaniu osób wchodzących w skład danej grupy narodowej lub etnicznej, co powoduje niemożność generalizowania na ich temat. Cechy przedstawiciela danej grupy narodowej mają wynikać z jego indywidualnego charakteru, a nie abstrakcyjnego charakteru narodowego. Przykłady takich wypowiedzi to:

Żydzi jak i Polacy są ludźmi którzy są różni. Każdy ma wady i swe zalety lecz by ocenić człowieka najpierw należy poznać go.

Nie mam nic do osób innego pochodzenia czy wyznania. Zwracam raczej uwagę na to jakimi są oni ludźmi.

W kategorii tej znajdują się także wypowiedzi podkreślające cechy wspólne członków mniejszości żydowskiej oraz ludzi w ogóle. Możliwość generalizowania na temat członków mniejszości żydowskiej, czy też zarysowania jej szczególnych cech charakteru jest tutaj podważona ze względu na nieposiadanie przez członków mniejszości żydowskiej szczególnych cech charakterologicznych. Przykłady takich wypowiedzi to:

Żydzi są tacy sami jak wszyscy.

Naród jak każdy inny.

2. Wypowiedzi akcentujące odrębność kulturową mniejszości żydowskiej (19,3% respondentów).

Do kategorii tej przynależą wypowiedzi, w których nacisk kładzie się na odrębność kulturową mniejszości żydowskiej. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że przywołanie odrębności nie nabiera w tych wypowiedziach charakteru ewaluatywnego

(oceniającego), a ogranicza się do sfery poznawczej – stwierdzenia różnicy kulturowej bez wyrażenia sądu na jej temat. Przykłady takich wypowiedzi to:

Żydzi są innego wyznania. Mają inną religię i kulturę, oraz inne obyczaje.

Żydzi to też ludzie tylko o innej wierze i kulturze.

3. Wypowiedzi odnoszące się do treści stereotypowego wizerunku Żyda jako handlarza (15,1% respondentów).

Wypowiedzi z tej kategorii odnoszą się do wizerunku mniejszości żydowskiej jako narodu handlarzy, czy kupców. Należy przy tym zaznaczyć, że wypowiedzi te nie pełnią tylko roli poznawczej – przywołania opinii, że przedstawiciele mniejszości żydowskiej nader często parali się rzemiosłem kupieckim. W tej kategorii wypowiedzi opisanie Żydów jako handlarzy jest często skorelowane z przypisywanymi im negatywnymi cechami osobowościowymi, a więc: pazernością, skąpstwem i chytrą. Przykłady wypowiedzi, o charakterze poznawczym, która orzeka jedynie o rozpowszechnieniu zawodu handlowca wśród Żydów to:

Myślę że są to w większości osoby trudniące się handlem.

Z dziadka opowieści słyszałam, że przed II wojną światową prowadzili w Polsce sklepy. Są dobrymi ekonomistami..

Przykłady wypowiedzi łączące stereotyp Żyda jako handlarza oraz jego negatywną ocenę, to:

Sądzę, że Żydzi są dobrymi handlowcami i z łatwością weszli by na polski rynek gospodarczy. Nie mam do nich zaufania.

Są to ludzie wg mnie przedsiębiorczy, przywiązani do tradycji. Mają żyłkę do interesów. Nie podoba mi się to, że skoro spory procent dochodów na całym świecie jest w rękach Żydów.

Warto zwrócić przy tym uwagę, że ostatnia podkategoria wypowiedzi stanowi przejaw ambiwalencji wobec przedstawicieli narodu żydowskiego. Z jednej strony docenia się ich przedsiębiorczość, z drugiej jednak patrzy na nią z niejaką niechęcią jako potencjalne źródło zagrożenia. Są to typowe cechy stereotypu zawistnego, tj. takiego w którym z jednej strony wysoko ocenia się kompetencje grupy obcej, z

drugiej zaś upatruje się w nich możliwego zagrożenia dla przedstawicieli grupy własnej. Grupa obca – obdarzona wysoką kompetencją – staje się tym samym źródłem potencjalnego zagrożenia dla grupy własnej.

4. Wypowiedzi wyrażające ogólnie negatywne nastawienie wobec Żydów (9,7% respondentów).

W tej kategorii znajdują się wypowiedzi, które wyrażają generalnie negatywne postawy wobec przedstawicieli mniejszości żydowskiej czy narodu żydowskiego w ogóle. Ze względu na swoje zróżnicowanie i brak dających się wyodrębnić w ich obrębie subkategorii zostały one potraktowane zbiorczo. Zakres negatywnych postaw wobec Żydów jest przy tym mocno zróżnicowany, począwszy od niesprecyzowanych wypowiedzi typu: *Żydzi źle mi się kojarzą*, skończywszy na wzywających do bezpośredniej przemocy sformułowaniach: *Żydzi powinni wyginąć*.

Warto tutaj dodać, że sposób doboru próby osób dorosłych wskazuje na nadreprezentację pośród nich osób o nastawieniu filosemickim. Tym większe znaczenie ma zatem fakt znalezienia się pośród nich osób o poglądach antysemitycznych, które w dodatku informują o nich w otwarty i nieskrępowany sposób. Wskazuje to na istnienie wśród respondentów grupy, która odczuwa potrzebę wyrażenia swej negatywnej postawy wobec mniejszości żydowskiej bezpośrednio i to co więcej, w taki sposób, aby dotarła ona do osób będących bezpośrednio przedmiotem tej postawy.

5. Wypowiedzi wyrażające ogólnie pozytywne nastawienie wobec Żydów (8,3% respondentów).

W kategorii tej znajdują się wypowiedzi wyrażające zdecydowanie pozytywny stosunek do przedstawicieli mniejszości żydowskiej. Jedną z najważniejszych cech pozytywnych, jakie pojawiają się w pozytywnym wizerunku mniejszości żydowskiej jest *inteligencja* albo *mądrość* (8 wypowiedzi), inne cechy uważane przez respondentów za pozytywne to np. kultywowanie własnej tradycji, czy religii. Warto tu jednak podkreślić, że pomimo pozytywnych opisów mniejszości żydowskiej występującej w tej kategorii wypowiedzi, przywoływane cechy pozytywne odnoszą się głównie do opisu wysokich kompetencji mniejszości żydowskiej (inteligencji etc.), a nie do np. opisu pozytywnych reakcji emocjonalnych dotyczących jej

przedstawicieli. Może to wskazywać – podobnie jak wypowiedzi z kategorii drugiej – na postrzeganie mniejszości żydowskiej przez pryzmat tzw. stereotypu zawistnego, tzn. jej wysokie ocenianie na skalach kompetencji i jednocześnie niską ocenę dotyczącą związku emocjonalnego z nią.

6. Wypowiedzi odnoszące się do historii prześladowań narodu żydowskiego – w tym do historii Holokaustu (7,6% respondentów).

W kategorii tej znajdują się wypowiedzi, które podkreślają szczególną historię cierpienia narodu żydowskiego zarówno w całej jego historii, jak i (zwłaszcza) podczas II Wojny Światowej. Przykłady takich wypowiedzi to:

Serdeczne współczucie z powodu II wojny światowej, ale była to także gehenna dla nas. Naród bardzo doświadczony przez historię. Przetrwał dzięki swojej religijności i jedności jako naród. Przez brak asymilacji i podkreślaniu swojej odrębności zawodność w państwach europejskich doświadczył wrogości i prześladowań.

Warto tutaj jedna podkreślić, że wypowiedzi w tej kategorii dzielą się na dwa podstawowe rodzaje. Pierwszy z nich to wypowiedzi o charakterze czysto poznawczym – stwierdzające fakty o cierpieniu narodu żydowskiego na przestrzeni dziejów. Drugi typ wypowiedzi stanowią głosy, w których cierpienie narodu żydowskiego jest przywoływane w zestawieniu z cierpieniem narodu polskiego – otrzymujemy tu specyficzny efekt licytacji w cierpieniu, rozpoznawany przez badaczy polskich postaw wobec Holokaustu, czy cierpienia narodu żydowskiego w ogólności.

Podsumowanie

Najczęściej spotykana wśród respondentów kategoria wypowiedzi odnosi się do niemożliwości generalizowania na temat mniejszości żydowskiej i jest próbą wyjścia poza klasyczne myślenie w kategoriach stereotypów narodowościowych. Drugą co do popularności kategorią było podkreślanie odrębności kulturowej narodu żydowskiego, co ważne jednak bez dokonywania jednoczesnej oceny takiej różnicy. Pozostałe kategorie pojawiające się w wypowiedziach osób badanych wskazują na rozpowszechnienie w badanej próbie zawistnego stereotypu mniejszości żydowskiej, a więc takiego jej postrzegania, w którym z jednej strony docenia się wysoko jej

kompetencje (umiejętności), z drugiej jednak strony ocena taka nie przekłada się na emocjonalne współodczuwanie z przedstawicielami grupy.

BADANIE: MŁODZIEŻ

Celem badania przeprowadzonego na młodzieży było rozpoznanie struktury postaw wobec Żydów w 15 badanych miejscowościach – oszacowanie dystansu społecznego (na tle wskaźników dystansu wobec innych grup etnicznych) oraz poziomu antysemityzmu wobec Żydów, jak również źródeł wiedzy o Żydach w miastach i miasteczkach południowych i wschodnich obszarów Polski. Badania miały umożliwić także odpowiedź na kilka podstawowych pytań dotyczących problemu antysemityzmu: co zwiększa dystans do Żydów a co go zmniejsza? Czy kontakt z Żydami prowadzi do spadku antysemityzmu? Czy codzienne oglądanie na murach antysemickich napisów wpływa na dystans do Żydów? Czy historie przekazywane przez dziadków utrwalają postawy antysemickie, czy też raczej służą zmniejszeniu dystansu do Żydów? Odpowiedzi na te pytania dostarczyły wnioski statystyczne oparte na modelu analizy wariancji.

Metoda badania

Fundacja nawiązała kontakt ze szkołą lub szkołami w każdej z badanych miejscowości. Po uzyskaniu zgody dyrekcji oraz zgody rodziców młodzieży niepełnoletniej na przeprowadzenie badania ankieterzy udali się do szkół, przekazali młodzieży ankiety, a po wypełnieniu przez uczniów przekazali do siedziby Fundacji.

Fundacja otrzymała zwrot 687 ankiet z 15 miejscowości w trzech województwach (liczbę ankiet w rozbięciu na województwa ilustruje Tabela 8.

Tabela 8 Ilość ankiet dla młodzieży z poszczególnych miejscowości:

Lokalizacja	Liczba ankiet dla młodzieży
Województwo lubelskie	
FRAMPOL	47
KRAŚNIK	39
ŁĘCZNA	30
TARNOGRÓD	27
ZAMOŚĆ	25
Województwo podkarpackie	
DYNÓW	61
MEDYKA	49
NIEBYLEC	44
SIENIAWA	30
SOKOŁÓW MAŁOPOLSKI	30
Województwo podlaskie	
MILEJCZYCE	43
PRZEROŚL	32
SUCHOWOLA	80
TYKOCIN	73
WASILKÓW	77
SUMA	687

W badaniu wzięły udział przede wszystkim gimnazja (364 osoby badane), licea ogólnokształcące (258 osób badanych) oraz szkoły zawodowe (55 osoby badane). Wśród badanych uczniów było 407 kobiet i 270 mężczyzn.

Ankiety zawierały zarówno pytania zamknięte, jak i otwarte. Poszczególne skale opisane zostaną poniżej.

Młodzież: wyniki badania

Podobnie jak w badaniach przeprowadzonych na dorosłych respondentach badanie na młodzieży koncentrowało się na dwóch zagadnieniach: postaw wobec Żydów (dystansu społecznego wobec Żydów i antysemityzmu) oraz źródeł wiedzy o Żydach.

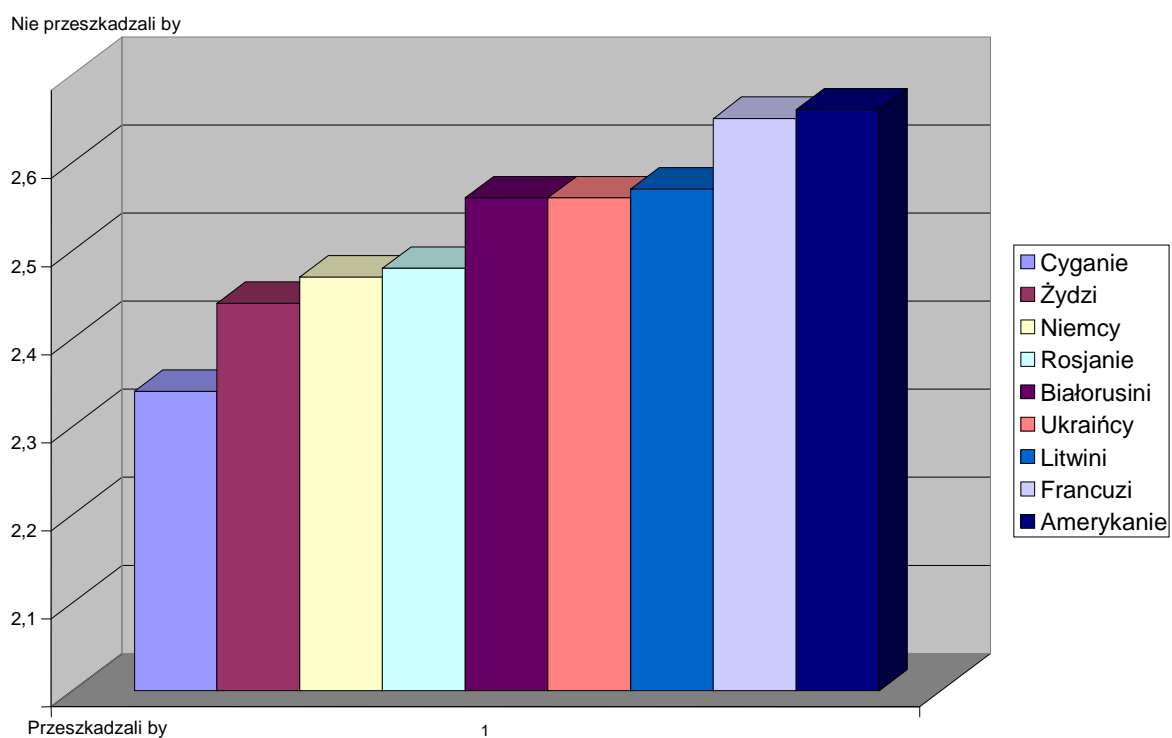
Dystans społeczny

W badaniu postanowiono oszacować dystans społeczny młodzieży wobec 9 wybranych grup narodowościowych (Amerykanie, Białorusini, Cyganie, Francuzi, Litwini, Niemcy, Rosjanie, Ukraińcy, Żydzi). Na skalę dystansu społecznego składały się odpowiedzi na cztery pytania dotyczące obecności innych narodowości w bezpośrednim otoczeniu respondenta (w szkole), oraz mniej lub bardziej bliskich relacji. Pytania brzmiały: „Czy przeszkadzałoby (przeszkadza) Ci siedzenie w jednej ławce z ...”, „Czy wyjechałbyś na kolonię (obóz), na której oprócz Polaków byłiby ...”, „Czy przeszkadzaliby/przeszkadzają Ci uczęszczający to Twojej szkoły uczniowie, którzy byłiby/są...” oraz „Czy mo(ó)gł(a)byś mieć chłopaka / dziewczynę, która(y) był(a)by...”. Poniżej przedstawiono częstości odpowiedzi na poszczególne pytania w odniesieniu do poszczególnych grup etnicznych.

Wspólna szkoła

Uczniowie zdecydowanie najmniej chętnie widzieliby w swojej szkole Cyganów, w dalszej kolejności, Żydów, Niemców i Rosjan, następnie lokują się: Białorusini, Ukraińcy, Litwini. Najchętniej we wspólnej szkole widziano by Francuzów i Amerykanów. Wykres 18 ilustruje odpowiedzi na to pytanie.

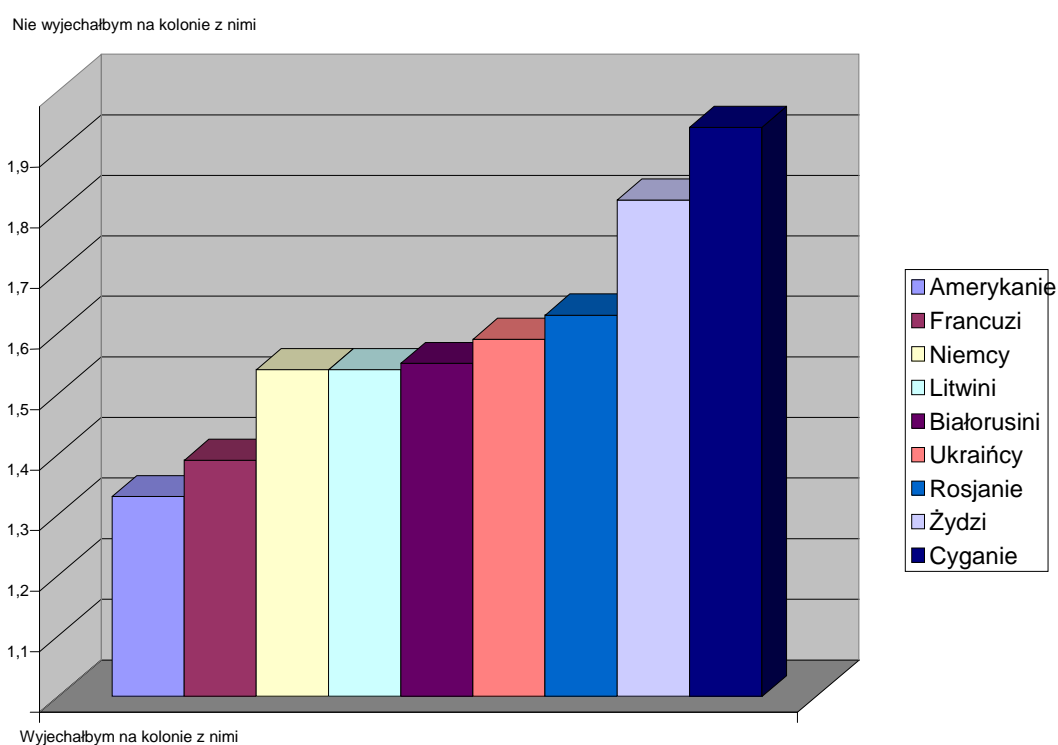
Wykres 18. Inne narodowości w szkole

Wspólne kolonie

Spośród badanych największy odsetek nie zgodziłby się wyjechać na kolonię z Cyganami i Żydami, nieco mniej badanych przeszkadzaliby na wspólnych koloniach Rosjanie, Ukraińcy, Białorusini, Litwini, Niemcy, Francuzi i Amerykanie. por. wykres 19.

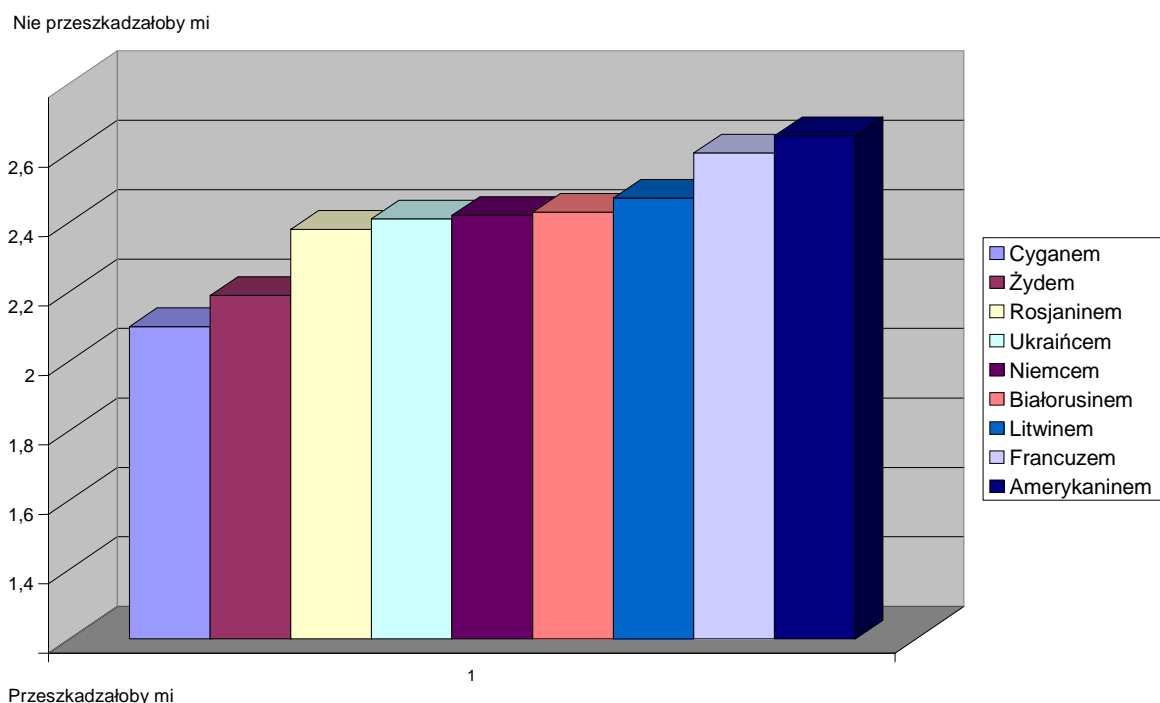
Wykres 19. Kolonia lub obóz z przedstawicielami innych narodowości

Siedzenie we wspólnej ławce

Trzecie pytanie charakteryzujące dystans wiązało się z istnieniem relacji koleżeńskich („Czy przeszkadzałoby (przeszkadza) Ci siedzenie w jednej ławce z...”). Badani widzieliby najmniej chętnie w swojej ławce Cyganów, w dalszej kolejności Żydów, następnie pięć narodowości, w stosunku do których różnice w dystansie są niewielkie, a najchętniej Francuzów i Amerykanów. Wykres 20 ilustruje odpowiedzi na te pytania.

Wykres 20: Siedzenie w jednej ławce.

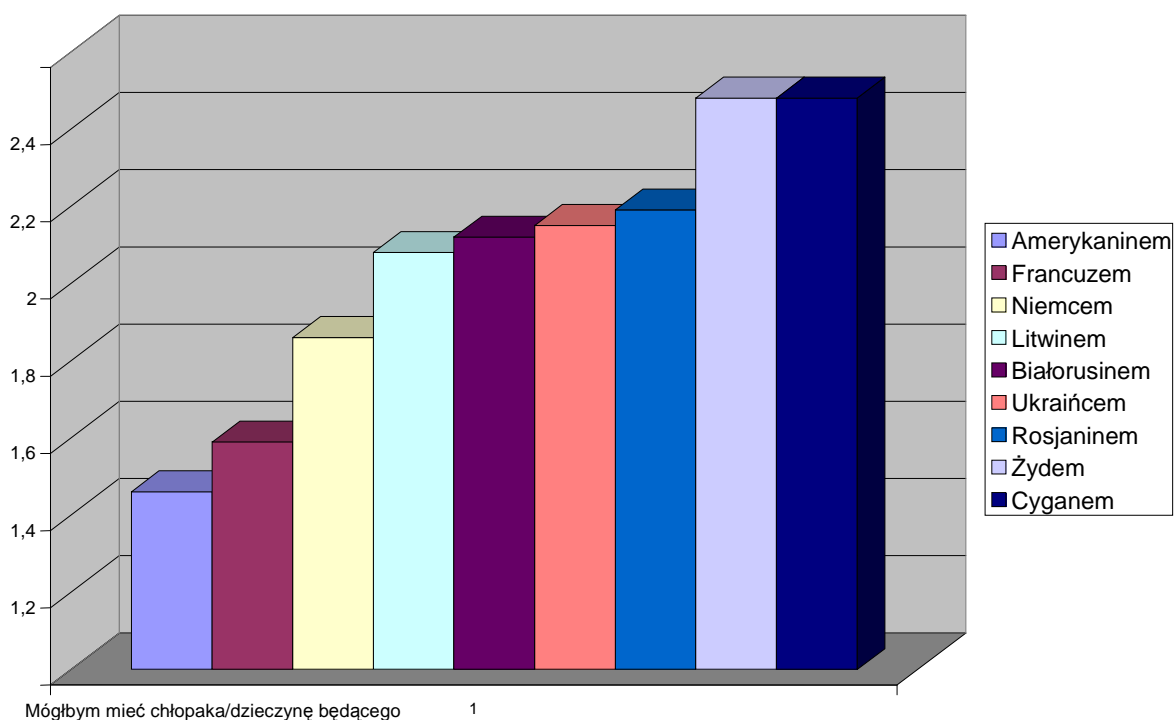

Chłopak/dziewczyna innej narodowości

Ostatnie pytanie charakteryzujące dystans młodzieży wiązało się relacjami osobistymi („Czy mo(ó)gł(a)byś mieć chłopaka / dziewczynę, która(y) był(a)by...”). Najmniej chętnie uczestnicy badania widzieli by jako swoich partnerów życiowych Cyganów i Żydów, w następnej kolejności są Rosjanie, Ukraińcy, Niemcy, Białorusini, Litwini, Francuzi i Amerykanie. Odpowiedzi na to pytanie ilustruje wykres 21.

Wykres 21. Związek uczuciowy z osobą innej narodowości.

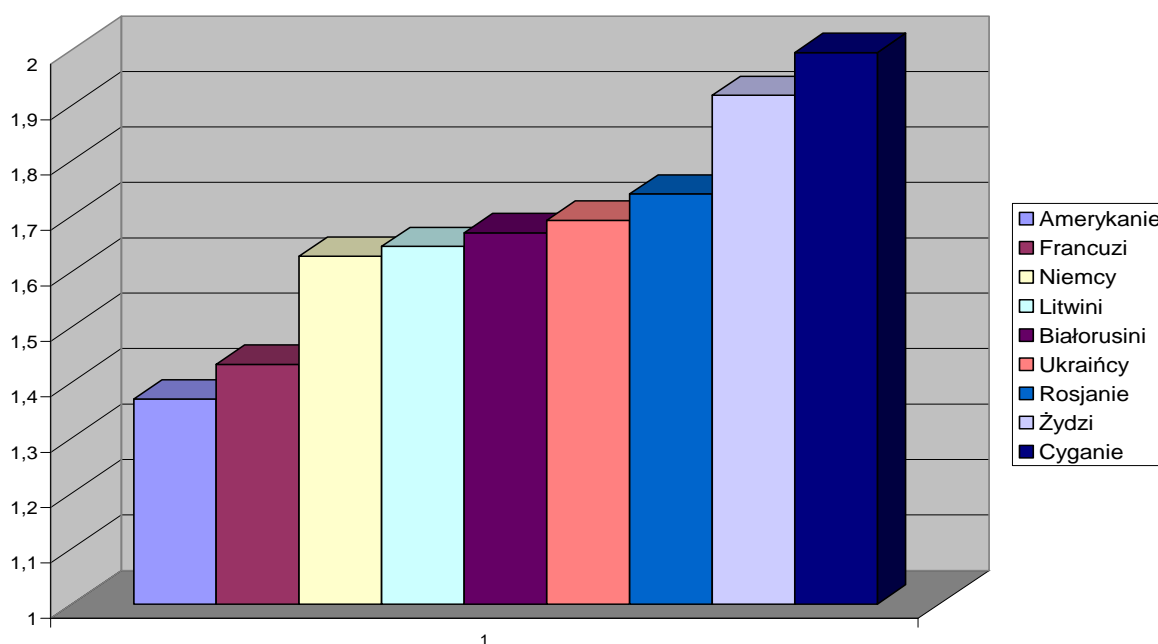
Nie mógłbym mieć chłopaka / dziewczyny będącego

Zbiorczy wskaźnik dystansu

W oparciu o powyższe pytania utworzono zbiorcze wskaźniki dystansu do poszczególnych grup etnicznych (poprzez uśrednienie odpowiedzi na powyższe pytania). Najsilniejszy dystans zaobserwowano wobec Cyganów, a najmniejszy wobec Amerykanów i Francuzów. Uśrednione wyniki dystansu przedstawia wykres 22.

Wykres 22: Ogólna skala dystansu

W dalszych analizach stosowany będzie zbiorczy wskaźnik dystansu wobec Żydów, który powstał poprzez uśrednienie odpowiedzi na cztery pytania (skala o rzetelności na poziomie $\alpha = 0,79$):

1. Czy mo(ó)gł(a)byś mieć chłopaka / dziewczynę, która(y) był(a)by Żydem (odwrotnie kodowane)
2. Czy przeszkadzałoby (przeszkadza) Ci siedzenie w jednej ławce z Żydem
3. Czy wyjechałbyś na kolonię (obóz), na której oprócz Polaków byłiby Żydzi (odwrotnie kodowane)
4. Czy przeszkadzaliby/przeszkadzają Ci uczęszczający to Twojej szkoły uczniowie, którzy byłiby/są Żydami

Antysemityzm

W badaniu zastosowano autorską 6-itemową skalę antysemityzmu, o wysokim poziomie rzetelności alfa = 0,91. Średnia wskazań poszczególnych sześciu pytań, pozwoliła utworzyć jednozmienny wskaźnik antysemityzmu, przyjmujący wartości od 0 (brak antysemityzmu) do 2 (silny antysemityzm). Na skalę składały się odpowiedzi na następujące pytania

1. Czy wstydział(a)byś się gdyby okazało się, że któryś z Twoich przodków był Żydem
2. Czy osoba narodowości żydowskiej mogłaby być dobrym nauczycielem (odwrotnie kodowane)
3. Czy przeszkadzałoby Ci, jeśli Twoja szkoła nosiła imię znanego pisarza pochodzenia żydowskiego
4. Czy uważasz że Żydzi generalnie są: dobrzy-źli
5. Czy uważasz, że Żydzi mieszkający w Polsce powinni wyemigrować
6. Czy uważasz, że Żydzi mieszkający w Polsce działają na szkodę Polski

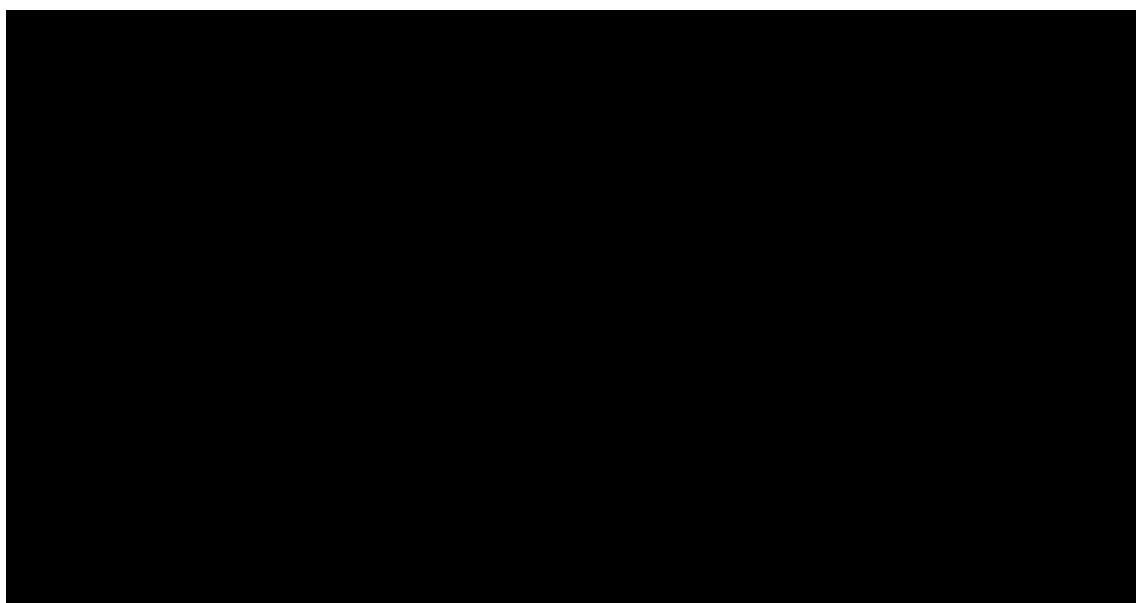
Co wpływa na dystans do Żydów i antysemityzm wśród młodzieży?

Przeprowadzone badanie miało na celu określenie zmiennych wpływających na antysemityzm, jakim charakteryzuje się młodzież, jak i na dystans młodzieży do Żydów. Chcieliśmy się dowiedzieć, jakie są przyczyny niechęci (czy też sympatii) wobec Żydów wśród przebadanej młodzieży.

Wiedza przekazywana przez dziadków i rodziców

Zgodnie z teorią rozszerzonego kontaktu (Wright i in., 1997) twierdziliśmy, że wiedza o tym, że bliscy nam ludzie mieli kontaktu z Żydami powinna czynić nasze postawy wobec Żydów bardziej pozytywnymi. Badanie dowiodło, że badani, którym rodzice bądź dziadkowie i rodzice opowiadali o Żydach, mają znacznie niższy poziom antysemityzmu ($M = 0,70$) niż badani, którym nie przekazywano takiej wiedzy ($M = 0,85$). Różnica ta okazała się istotna statystycznie, ($F(1,679) = 13,35$; $p < ,001$). Badani, którym opowiadano o Żydach mają też znacznie niższy dystans do Żydów ($M = 0,83$) niż badani, którym nic w domu o Żydach nie opowiadano ($M = 1,03$). Różnica ta jest również istotna statystycznie ($F(1,679) = 19,55$; $p < ,001$). Wynik ten ilustruje wykres 23.

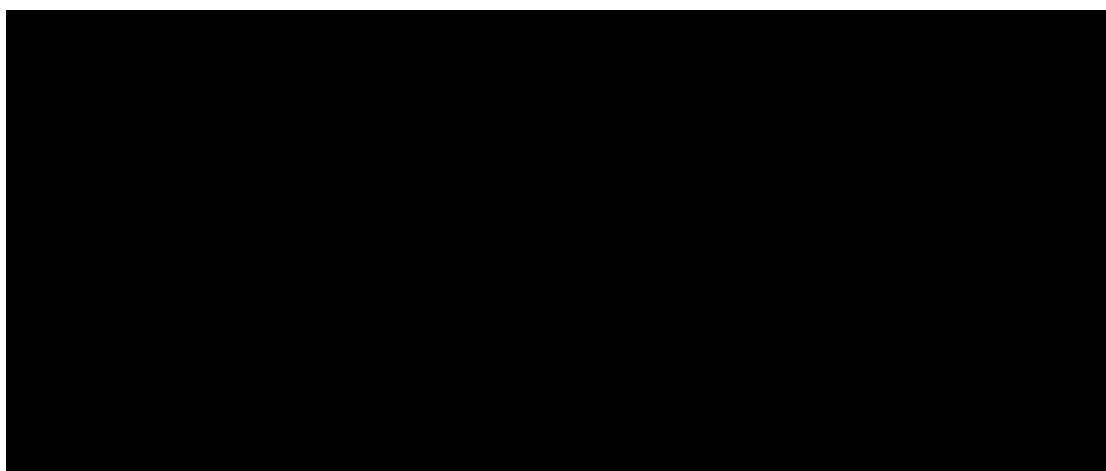
Wykres 23: Dystans i antysemityzm a przekaz ustny.

Kontakt z Żydami

Zgodnie z hipotezą kontaktu (Allport, 1954; Bilewicz, 2007) twierdziłmy, że osoby, które spotkały Żydów powinny mieć znacznie bardziej pozytywne postawy wobec nich i mniejszy dystans. Wbrew naszym przewidywaniom, badani, którzy spotkali Żydów w swojej miejscowości nie różnią się poziomem dystansu do Żydów ($M = 0,93$) od badanych, którzy nie spotkali Żydów ($M = 0,94$), ($F(1,504) = 0,005$; $p = 0,94$). Z kolei badani, którzy spotkali Żydów mieli wręcz wyższy poziom antysemityzmu ($M = 0,81$), aniżeli badani, którzy nie spotkali Żydów w swojej miejscowości ($M = 0,72$). Różnica jest na granicy istotności statystycznej ($F(1,537) = 3,290$; $p < ,070$). Ten wynik jest niezgodny z przewidywaniami hipotezy kontaktu, głoszącej iż bezpośredni kontakt ogranicza uprzedzenia. W tym wypadku spotkanie Żydów w miejscowości może rodzić lęki (np. związane z antycypowaną restytucją mienia), które powodują paradoksalny wzrost antysemityzmu oraz uniemożliwiają ograniczenie dystansu w wyniku kontaktu. Analizy jakościowe – opisujące zachowanie goszczących w miejscowościach Żydów – sugerują mechanizm odpowiedzialny za nieskuteczność kontaktu międzygrupowego.

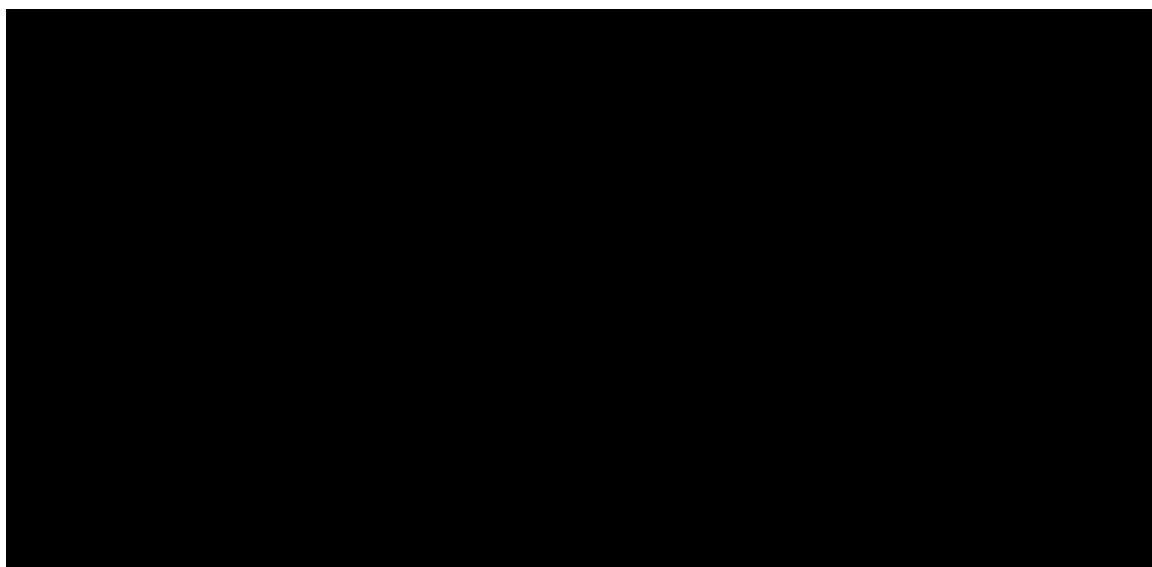
Wykres 24. Kontakt w miejscu zamieszkania a dystans i antysemityzm.

Antysemickie zachowania

Przystępując do badań zastanawialiśmy się, czy młodzież 'indukuje się' antysemickimi zachowaniami – czy dostrzeżenie rówieśników zachowujących się w ten sposób może wpłynąć na poziom antysemityzmu czy dystansu do Żydów. 61,91% młodzieży nie dostrzegło w swoim otoczeniu zachowań antysemickich. Badani, którzy dostrzegli w swoim otoczeniu zachowania antysemickie nie różnią się poziomem antysemityzmu ($M = 0,75$) od badanych, którzy nie dostrzegają w swoim otoczeniu takich napisów ($M = 0,70$) ($F(1,678) = 0,03$, $p = ,87$). Z kolei badani, którzy nie spotkali się z antysemickimi zachowaniami mieli większy dystans do Żydów ($M = 0,95$), aniżeli badani, którzy doświadczyli antysemickich zachowań ($M = 0,84$). Różnica jest silna i istotna statystycznie, ($F(1,632) = 4,86$; $p < ,05$). Prawdopodobnie świadomość antysemickiego charakteru zachowań może pojawiać się dopiero u tej części młodzieży, która jest wyczulona na problem, a zatem ma niższy dystans do Żydów; Wykres 24.

Wykres 24: Antysemickie zachowania a antysemityzm i dystans.

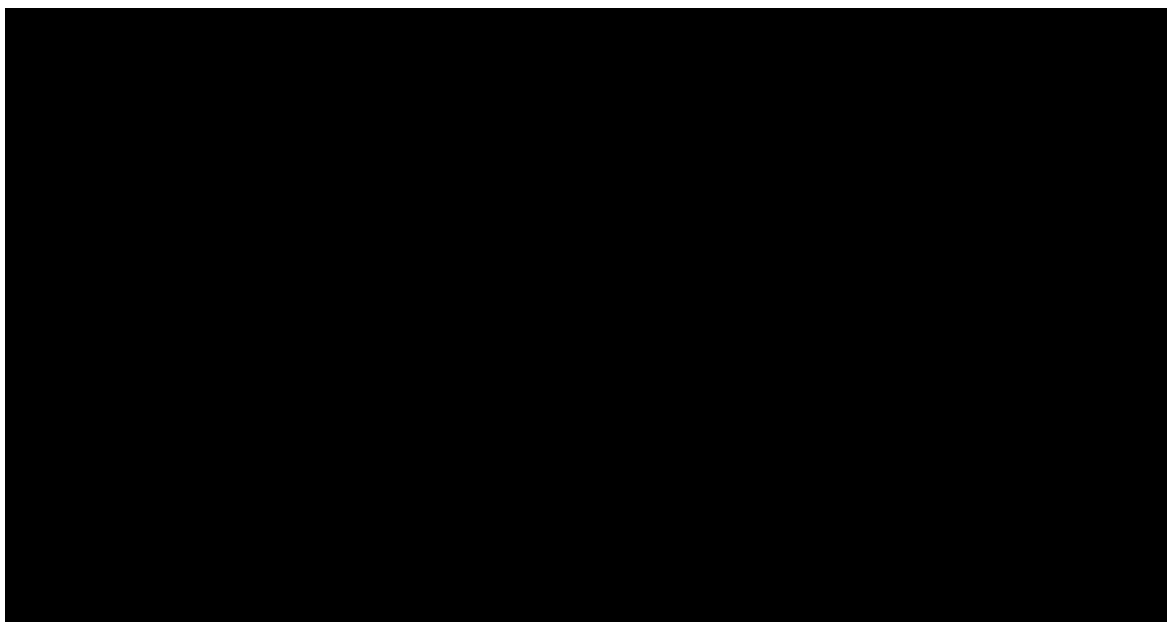
Antysemickie napisy

Niezwykle ważnym problemem – nie podejmowanym dotąd w literaturze przedmiotu – są konsekwencje obecności antysemickich napisów na ulicach polskich miejscowości. W niniejszym badaniu postanowiliśmy sprawdzić, czy badani żyjący wśród antysemickich napisów mają wyższy poziom dystansu do Żydów i antysemityzmu niż pozostali badani.

Spośród młodzieży uczestniczącej w badaniu 75,44% nie spotkało się z antysemickimi napisami w swoich miejscowościach.

Badanie dowiodło, że badani, którzy widzą w swojej miejscowości antysemickie napisy, mają znacznie wyższy poziom antysemityzmu ($M = 0,90$) niż badani, którzy nie dostrzegają w swoim otoczeniu takich napisów ($M = 0,70$). Różnica jest silna i istotna statystycznie ($F(1,678)=17,40$; $p < 0,001$). Badani, którzy widzą w swojej miejscowości antysemickie napisy, mają też znacznie wyższy dystans do Żydów ($M = 1,00$) niż badani, którzy nie dostrzegają w swoim otoczeniu takich napisów ($M = 0,88$). Różnica jest silna i istotna statystycznie ($F(1,632) = 6,09$; $p < ,050$). Można zatem wnioskować, że mieszkanie w otoczeniu antysemickich napisów wpływa na postawy młodzieży (lub też antysemityzm młodzieży, wpływa na obecność antysemickich napisów); por. Wykres 25. Jest to bardzo silny argument za koniecznością walki z antysemickimi napisami na ulicach polskich miejscowości.

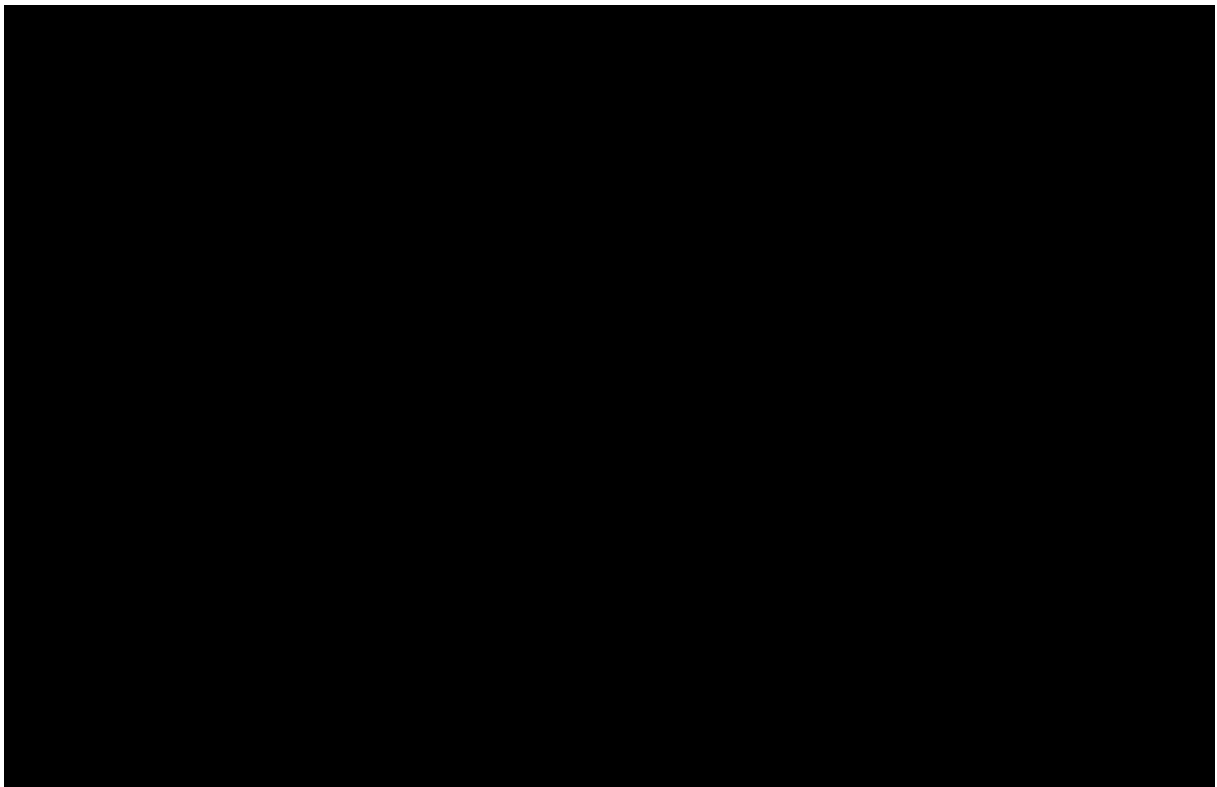
Wykres 25: Antysemickie napisy a antysemityzm i dystans

Źródła wiedzy o Żydach

Badanie miało także za zadanie określenie, jakimi kanałami młodzież zdobywa wiedzę i informację na temat Żydów. W badaniu wzięto pod uwagę następujące kanały, którymi młodzież może zdobywać informację o Żydach lub mieć z Żydami styczność: telewizja, obserwacja podczas wycieczki, obserwacja w miejscu zamieszkania respondenta, Żyd jako członek rodziny, Żyd jako znajomy rodziców respondenta; przekaz ustny (od rodziców lub dziadków), artykuł w czasopiśmie, książka, wiedza szkolna. Jak się okazało najczęstszym źródłem wiedzy młodzieży o Żydach jest telewizja (95% wskazań młodzieży) i wiedza szkolna (79%). Żydzi są poznawani podczas wycieczek poza miejsce zamieszkania (62%) oraz z przekazywanej ustnie wiedzy od rodziców lub dziadków (61%). Najrzadszym źródłem wiedzy o Żydach są bezpośrednie znajomości rodziców (30 wskazań – 4,5%), bądź pokrewieństwo z Żydami (8 wskazań – 1,2%). Na źródła pisane (artykuł lub książka) wiedzy o Żydach wskazywało odpowiednio 36% i 26% młodzieży. Średnie wyniki obrazuje wykres 25 (1 oznacza wskazanie danego źródła wiedzy o Żydach, 0 oznacza brak wskazania).

Wykres 26: Źródła wiedzy o Żydach.

Spośród 26% badanej młodzieży, która przeczytała jedną lub więcej książek o Żydach, dominuje kilka tytułów (przede wszystkim lektury szkolne): "Mendel Gdański" Marii Konopnickiej, "Medaliony" Zofii Nałkowskiej, "Pianista" Władysława Szpilmana. W kilku przypadkach brak dokładnych wskazań („wiele książek”, „książki historyczne”). Szczegółowy spis lektur przedstawia Tabela 9.

Tabela 9: Lektury młodzieży

	Tytuł, Autor	Ilość wskazań
1	"Mendel Gdański" Maria Konopnicka	14
2	"Medaliony" Zofia Nałkowska	10
3	"Pianista" Władysław Szpilman	6
4	"Niemcy" Leon Kruczkowski	4
5	"Dziecku Noego" Éric-Emmanuel Schmitt	3
6	Biblia	3
7	"Z mądrości Talmudu"	2
8	"Zdążyć przed Panem Bogiem" Hanna Krall	2
9	"Ludzie bezdomni" Stefan Żeromski	2
10	książki historyczne itd.	2
11	"Pięć lat kacetu" Stanisław Grzesiuk	1
12	"Dzieciobójca. Eksperymenty lekarza SS w Neuengamme" Gunther Schwarberg	1
13	"Kamienie na szaniec" Aleksander Kamiński	1
14	"Los utracony" Irme Kertesz	1
15	"Czarne czerwone śmierć: Heidi Hassenmuller	1
16	"Opowieści o Niewidzialnym" Eric-Emmanuel Schmitt	1
17	"Malowany ptak" Jerzy Kosiński	1
18	"Powstanie moskiewskie" autor niezidentyfikowany	1
19	"Przedwiośnie" Stefan Żeromski	1
20	Przeżycia dr Mengele – autor niezidentyfikowany	1
21	"Żydowskiej legendy biblijne" – autor niezidentyfikowany	1
22	"Stalowe magnolie" – autor niezidentyfikowany	1
23	"Żydzi w Polsce" – autor niezidentyfikowany	1
24	"Żyd is people" – autor niezidentyfikowany	1
25	"Początek" Andrzej Szczypiorski.	1
26	„była to książka historyczna (o historii Żydów podczas II WŚ)”	1
27	„bodajże Bartoszewskiego nie pamiętam tytułu”	1
28	wiele książek	1

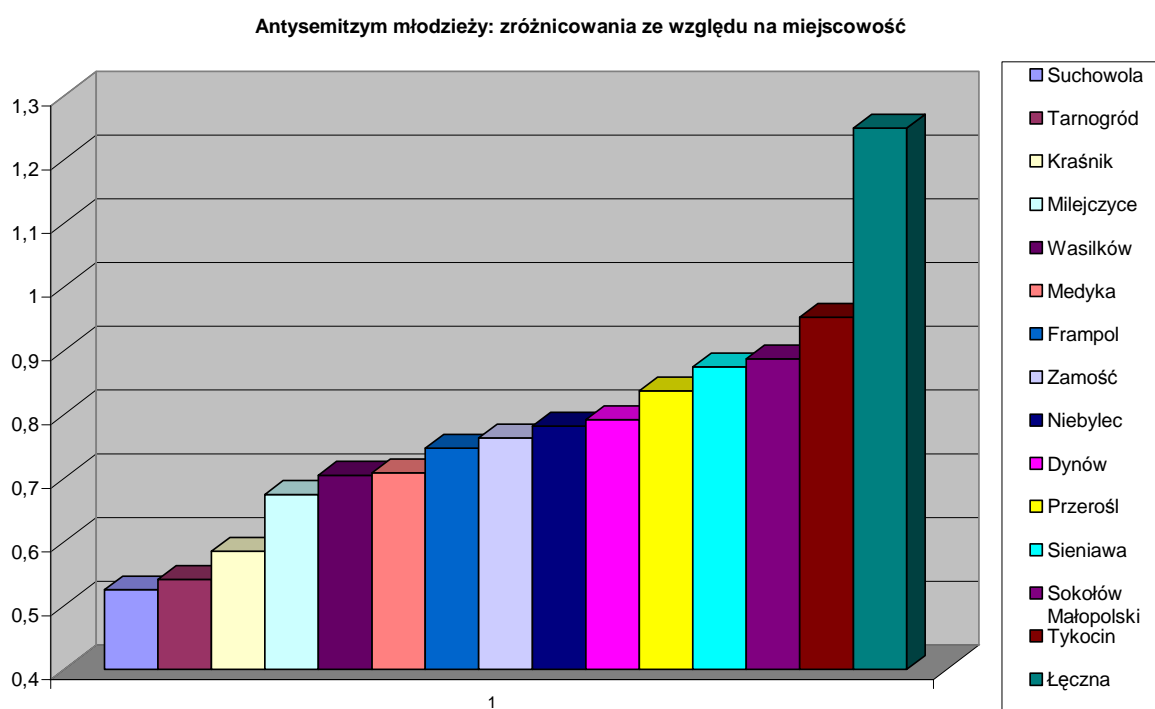
Młodzież ma świadomość przeszłości historycznej miejsca zamieszkania - ponad połowa (55%) młodzieży wie, że na terenie miejscowości przez nich

zamieszkiwanej przed wojną mieszkali Żydzi (39% nie wie; około 5% twierdzi, że nie mieszkała). Źródłem tej wiedzy są przede wszystkim rodzice i dziadkowie badanej młodzieży. Ponadto badani uczniowie w zdecydowanej większości są świadomi istnienia materialnych pozostałości (cmentarze żydowskie, synagogi) po Żydach zamieszkujących badane miejscowości.

Różnice pomiędzy miejscowościami

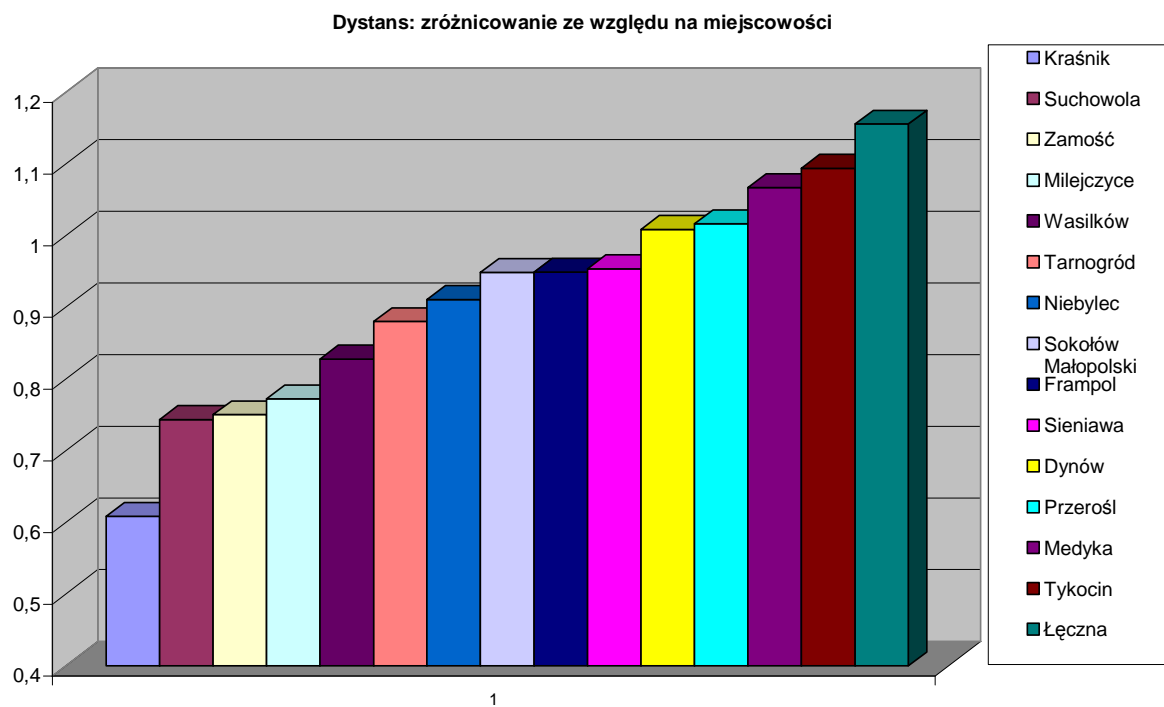
Zarówno antysemityzm młodzieży jak i dystans społeczny młodzieży w stosunku do Żydów jest, podobnie zróżnicowany w badanych miejscowościach. Różnice pomiędzy poszczególnymi miejscowościami były istotne na poziomie F (14,672) = 4,89, $p < ,001$. Najwyższy poziom antysemityzmu zaobserwowano wśród uczniów w Łęcznej. Najniższy poziom antysemityzmu przejawiali badani uczniowie Suchowoli, Tarnobrodu i Kraśnika, Wykres 27.

Wykres 27: Antysemityzm: zróżnicowanie ze względu na miejscowość (młodzież)

Miejscowości te różniły się również średnim poziomem dystansu do Żydów. Różnice pomiędzy poszczególnymi miejscowościami były istotne na poziomie F (14,625) = 3,21, $p < ,001$. Najwyższy poziom dystansu zaobserwowano w Łęcznej, najniższy w Kraśniku. (por. Wykres 28).

Wykres 28: Dystans: zróżnicowanie ze względu na miejscowość (młodzież)

Młodzież: Podsumowanie

Badanie przeprowadzone na młodzieży sugeruje, że Żydzi są jedną z grup, wobec których Polacy przejawiają największy dystans społeczny. Na wszystkich wskaźnikach dystansu (wspólna szkoła, członek danej grupy jako chłopak/dziewczyna, wspólne kolonie, siedzenie we wspólnej ławce), to właśnie Żydzi byli obok Cyganów najmniej tolerowaną grupą.

Antysemityzm i dystans są jednak mniejsze wśród tych młodych ludzi, których dziadkowie i rodzice opowiadali im o Żydach. W tym sensie wiedza z domu zdaje się być bardziej wartościowa niż wiedza zdobyta w szkole (w badaniu nie stwierdzono istotnego związku pomiędzy obecnością edukacji na tematy żydowskie a postawami wobec Żydów), gdyż modeluje postawę – na zasadzie: „moi bliscy znali się z Żydami, zatem ja również mógłbym...”. Codzienne doświadczenie antysemickich napisów ma również niebagatelne znaczenie – młodzi ludzie są bardzo często konfrontowani z napisami o treści antysemickiej na ulicach miast i miasteczek. Ta codzienna, zdawałoby się banalna ekspozycja na komunikaty antysemickie znacząco zwiększa poziom antysemityzmu i dystansu do Żydów. Młodzi ludzie zdają się myśleć: „Jeśli w moim mieście jest przyzwolenie na komunikaty nienawiści wobec Żydów, wówczas mnie również jest wolno ich nienawidzić”. Co zaskakujące, bezpośredni kontakt z Żydami nie ogranicza poziomu niechęci do Żydów – może to być konsekwencją braku możliwości zawierania przyjaźni z Żydami odwiedzającymi te miasta i miasteczka, co – jak wskazują badania psychologiczne – ogranicza skuteczność kontaktu.

Głównymi źródłami wiedzy o Żydach są dla młodych mieszkańców 15 miast południowej i wschodniej Polski telewizja i szkoła. Trochę mniej badanych wskazuje na czerpanie wiedzy z osobistych doświadczeń (np. wycieczki) i doświadczeń swoich krewnych (rodziców i dziadków). Teksty pisane (książki, artykuły) są z rzadka wymieniane jako źródło wiedzy o Żydach.

Wśród zbadanych miejscowości najwyższy poziom antysemityzmu i dystansu do Żydów zaobserwowano w Łęcznej, na drugim miejscu znalazł się Tykocin. Najmniejszy dystans do Żydów wystąpił u badanych w Kraśniku, Suchowoli i Zamościu, a najniższy poziom antysemityzmu w Suchowoli, Tarnogrodzie i Kraśniku.

Dokładniejszą analizę poglądów na temat Żydów w powyższych miejscowościach zawiera dalsza część raportu.

Raporty dla poszczególnych miejscowości

Raporty dla poszczególnych miejscowości oparto na danych zebranych dzięki analizie danych jakościowych (wywiady z liderami lokalnej społeczności) oraz analizie ilościowej danych młodzieży ze szkół z danej miejscowości. Celem realizacji poniższych raportów było określenie potrzeb interwencji (np. warsztatów o tolerancji, wprowadzenie wiedzy o Żydach, opieka nad zabytkami) w konkretnych opisywanych miejscowości.

Metodologia jakościowa

Uzupełnieniem raportu z badań ilościowych jest analiza wywiadów kwestionariuszowych przeprowadzonych z liderami społeczności lokalnych w poszczególnych miejscowościach. Wywiady te – składające się głównie z pytań otwartych (nie zawierających gotowych odpowiedzi do wyboru) – pozwoliły zrekonstruować obraz głównych zagadnień związanych z mniejszościami etnicznymi w oczach liderów poszczególnych społeczności. Dodatkową korzyścią wynikającą z uzupełnienia badania ilościowego badaniem jakościowym jest to, że pozwala ono wychwycić treści, które nie są ujmowane w wystandaryzowanym wywiadzie kwestionariuszowym – zagadnienia, które umknęły uwadze badaczy w procesie przygotowywania ankiety. Pozwala ono także spojrzeć na dane z badań ilościowych w pełniejszym kontekście.

W każdej miejscowości przeprowadzono od 5 do 6 wywiadów. Za każdym razem wśród osób badanych znajdował się burmistrz miejscowości oraz dyrektor szkoły, której uczniowie brali udział w badaniu ilościowym. Dodatkowymi badanymi były osoby, które z racji wykonywanego przez siebie zawodu lub z powodu zajmowanej pozycji społecznej miały okazję do kontaktów z szeroką rzeszą przedstawicieli społeczności lokalnej. Wśród badanych znajdowali się więc m.in.: przewodniczący ochotniczej straży pożarnej, bibliotekarka, lokalny przedsiębiorca, czy też sklepikarka.

Poniższa analiza została podzielona na podrozdziały dotyczące poszczególnych miejscowości. Każdy z nich składa się z czterech części, w których – możliwe

szczegółowo na podstawie przeanalizowanych danych – znajdują się odpowiedzi na następujące pytania:

- Z przedstawicielami jakich grup mniejszościowych rzeczywiście stykają się mieszkańcy danej miejscowości? Jakie są okoliczności takiego kontaktu?
- Jakie są obszary współpracy z przedstawicielami grup mniejszościowych?
- Jaka jest w ocenie respondentów postawa mieszkańców danej miejscowości wobec przedstawicieli grup mniejszościowych?
- Jakie rzeczywiste przejawy dyskryminacji grup mniejszościowych mają zdaniem respondentów miejsce w danej miejscowości?

Metodologia ilościowa

W analizach ilościowych posłużono się identyczną metodologią jak w opisanych wyżej badaniach młodzieży (liczba ankiet z konkretnych miejscowości zawarta jest w tabeli 32.).

W każdej miejscowości uczniowie lokalnej szkoły wypełniali kwestionariusz zawierający pytania o główne źródła wiedzy o Żydach, jak również pięć podstawowych sądów antysemitycznych:

1. Czy wstydzisz(a)byś się gdyby okazało się, że któryś z Twoich przodków był Żydem?
2. Czy osoba narodowości żydowskiej mogłaby być dobrym nauczycielem?
3. Czy przeszkadzałoby Ci, jeśliby Twoja szkoła nosiła imię znanego pisarza pochodzenia żydowskiego?
4. Czy uważasz, że Żydzi mieszkający w Polsce powinni wyemigrować?
5. Czy uważasz, że Żydzi mieszkający w Polsce działają na szkodę Polski?

Badani na każde z pytań mogli odpowiedzieć twierdząco, przecząco bądź wybrać którąś z odpowiedzi neutralnych (nie wiem, nie mam zdania, etc.). Na wykresach podane są odsetki badanych wskazujących na poszczególne odpowiedzi w wypadku konkretnych pytań. Poniżej przedstawiono dane z miejscowości.

WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE

Frampol

Kontakt z mniejszościami etnicznymi, jego przebieg i ocena

Wśród mniejszości etnicznych, z którymi mieli kontakt respondenci, są wymieniani Ukraińcy, Żydzi, Niemcy oraz Romowie. Do mniejszości zamieszkujących Frampol, z którą jego mieszkańcy mają kontakt z okazji czynności codziennych, przynależą Ukraińcy. Jeżeli chodzi natomiast o mniejszości, z którymi kontakty respondentów ograniczały się do kontaktów oficjalnych wymieniani są Żydzi i Romowie. Sfera kontaktów oficjalnych jest szerzej opisana przez respondentów w przypadku mniejszości żydowskiej. Przedstawiciele władz miejscowości kontaktowali się z nią m.in. na początku lat 90 negocjując kwestie przekazania im cmentarza żydowskiego. Drugą okazją do kontaktu były spotkania prowadzone w biłgorajskim ośrodku kultury dotyczące historii i kultury mniejszości żydowskiej.

Kontakty z mniejszościami oceniane są generalnie jako pozytywne i nie nastrożające specjalnych trudności. Wyjątek stanowi tu opis spotkania z przedstawicielami mniejszości żydowskiej dotyczącego restytucji cmentarza. Spotkanie to opisywane jako trudne ze względu na agresywną – zdaniem respondenta – postawę strony żydowskiej, która dążyła do wymuszenia przejęcia gruntów w miejscowości. Jednocześnie niezależnie od oceny kontaktu i skali jego trudności respondenci deklarują chęć powtórzenia kontaktów z przedstawicielami mniejszości etnicznych.

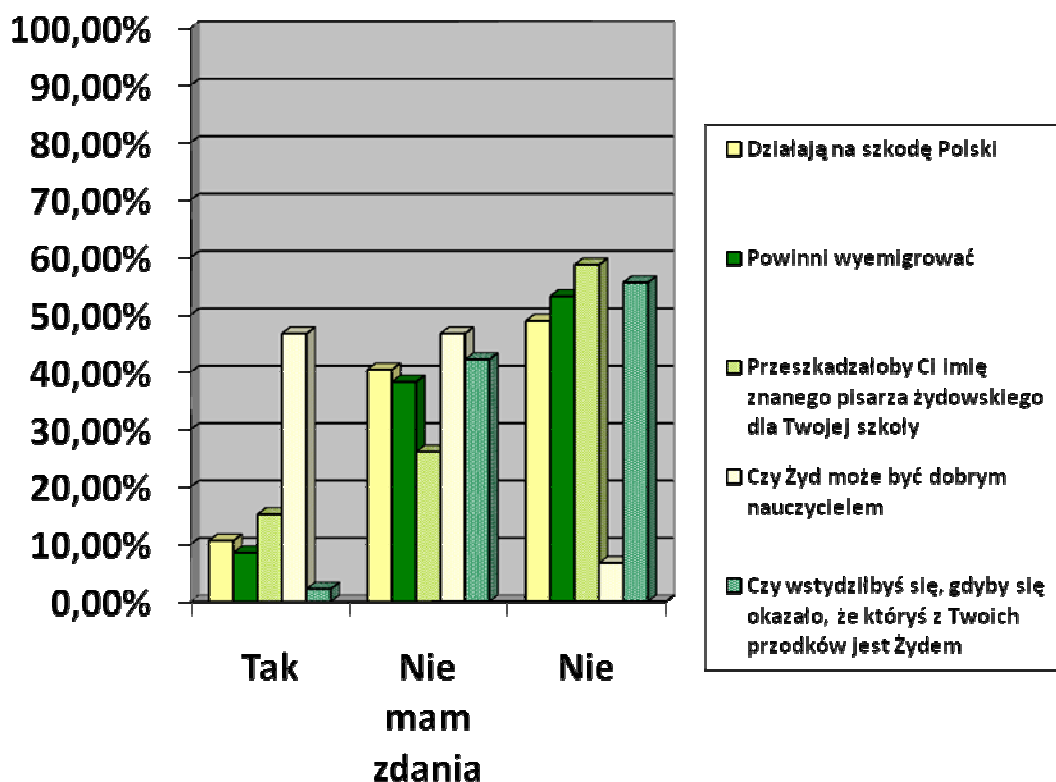
Sytuacja mniejszości etnicznych w miejscowości

Jeżeli chodzi o sytuację mniejszości etnicznych w miejscowości, to respondenci nie przypominają sobie przypadków bezpośredniej przemocy wobec ich przedstawicieli. Występują natomiast wypowiedzi stereotypowe oraz niechętnie komentujące działania mniejszości żydowskiej na terenie Frampola. Tak więc wspomina się o wypowiedziach odnoszących się do stereotypu o nadmiernych wpływach mniejszości żydowskiej na politykę. Przedmiotem niechęci mają być też bliżej niesprecyzowane różnice w postrzeganiu historii stosunków polsko-żydowskich oraz inicjatywy dotyczące restytucji mienia pożydowskiego na terenie miejscowości. Na terenie miejscowości pojawiają się również rysunki o tematyce antysemickiej.

Stosunek do Żydów – perspektywa danych ilościowych

Badania sondażowe przeprowadzone na młodzieży z miejscowości wykazały istnienie około 10-procentowej mniejszości uczniów, którzy przypisują Żydom działanie na szkodę Polski, oraz którzy chętnie doprowadzili by do pełnej emigracji Żydów z Polski. Około 15% spośród młodych respondentów nie chciałaby mieć żydowskiego pisarza za patrona swojej szkoły, a mniej niż jedna dwudziesta wstydziłaby się żydowskiego przodka. Około 7% badanych uznało, że Żyd nie mógłby być dobrym nauczycielem. Dane te wskazują, że odsetek młodzieży przejawiającej antysemityczne postawy jest w miejscowości raczej nieliczny.

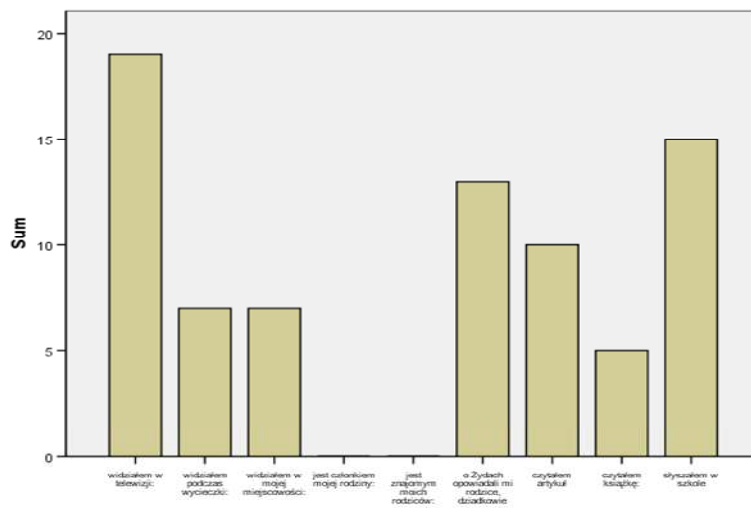
Wykres 29: Postawy wobec Żydów we Frampolu.

Badani z Frampola najczęściej zdobywają wiedzę o Żydach z telewizji, oraz z lekcji szkolnych. Nikt spośród badanych mieszkańców Frampola nie wskazał na krewnych i przyjaciół Żydów.

Wykres 30: Źródła wiedzy o Żydach we Frampolu.

Frampol

Kraśnik

Kontakt z mniejszościami etnicznymi, jego przebieg i ocena

Wśród mniejszości etnicznych, z którymi respondenci mieli kontakt, respondenci wymieniają: Tatarów, Ukraińców, Białorusinów, Żydów, Romów, Amerykanów i Niemców. Daje się ich podzielić na trzy podstawowe grupy. Pierwszą stanowią mniejszości etniczne, kontakt z którymi odbył się poza miejscowością i wynikał z indywidualnych doświadczeń respondenta. Należą do nich Amerykanie oraz Niemcy. Jeżeli chodzi o Białorusinów, Ukraińców, Cyganów to kontakt z nimi odbywa się albo z racji współzamieszkiwania przez nich Kraśnika (Ukraińcy, Romowie) albo też z okazji spotkań handlowych na pobliskich targowiskach (Białorusini). Z przedstawicielami mniejszości żydowskiej, romskiej, ukraińskiej oraz tatarskiej występują również kontakty oficjalne. W przypadku mniejszości romskiej polega ona na udzielaniu pomocy socjalnej przedstawicielom mniejszości. Z mniejszością ukraińską współpraca polega z kolei na organizacji dwustronnych spotkań kulturalnych oraz naukowych. Jeżeli chodzi o mniejszość żydowską oraz tatarską to kontakty polegały tutaj na uczestnictwie we wspólnych modlitwach ekumenicznych oraz – w przypadku mniejszości żydowskiej – na negocjacjach dotyczących przejęcia przez nią synagogi w Kraśniku.

Kontakty z przedstawicielami mniejszości oceniane są generalnie jako pozytywne, nie powodujące trudności. Respondenci twierdzą też, że chcieliby je powtarzać. Nie występuje zróżnicowanie wypowiedzi dotyczących poszczególnych mniejszości.

Sytuacja mniejszości etnicznych w miejscowości

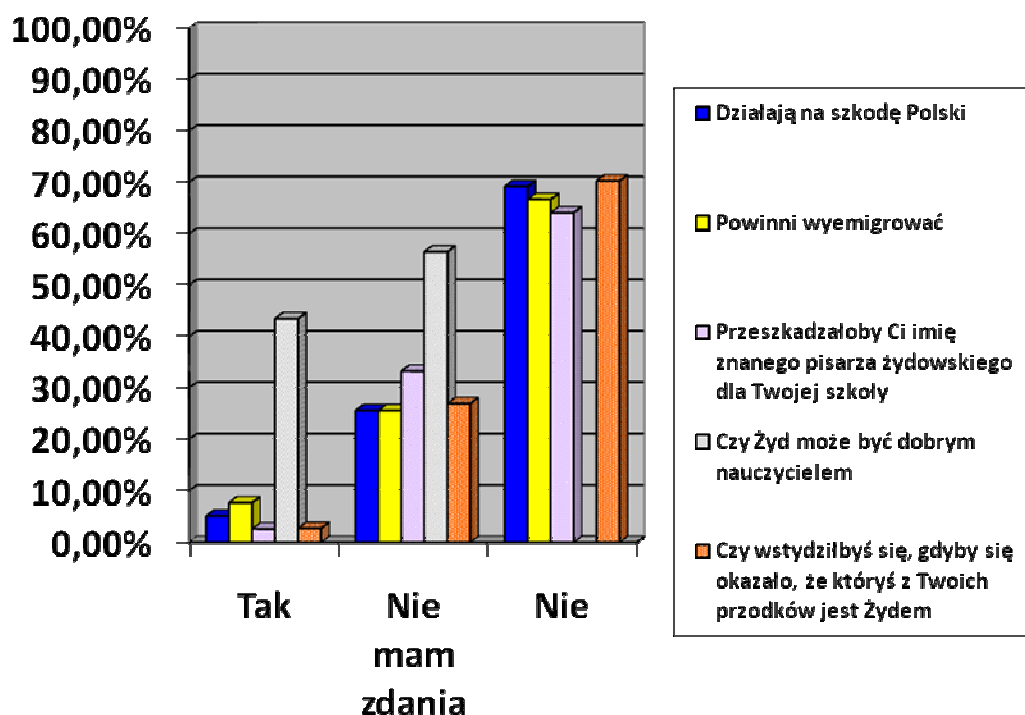
Jeżeli chodzi o problemy, których powodem są przedstawiciele mniejszości etnicznych, respondenci wspominają o trzech z nich. Pierwszy dotyczy mniejszości romskiej, której przedstawiciele mają stanowić mniejszość zamkniętą, wsobną i nie integrującą się dobrze z resztą społeczności lokalnej. Drugi problem dotyczy kwestii pamięci historycznej i odnosi się do mniejszości ukraińskiej. Chodzi tutaj głównie o spory dotyczące wydarzeń po II Wojnie Światowej, w tym zwłaszcza akcji „Wisła”. Trzecią grupę problemową stanowią Żydzi, którzy – według respondentów – są trudni w kontakcie wobec społeczności lokalnej, zachowują się z dużą pewnością siebie i nie zwracają uwagi na mieszkańców Kraśnika.

Respondenci nie przypominają sobie aktów bezpośredniej przemocy wymierzonych wobec przedstawicieli mniejszości etnicznych, pojawiają się jednak takie zdarzenia jak np. dystrybucja ulotek o treści antysemitkiej, czy też akty wandalizmu na cmentarzu żydowskim.

Stosunek do Żydów – perspektywa danych ilościowych

Badania przeprowadzone na młodzieży szkolnej w Kraśniku wykazały istnienie bardzo nielicznej grupy uczniów, którzy przypisują Żydom działanie na szkodę Polski, czy przeciwnej pomysłowi, by mieć żydowskiego pisarza za patrona swojej szkoły. 8% uczniów chciałoby emigracji Żydów z Polski – osób mających zdanie przeciwne jest niemal 70%. W grupie badanej nikt nie uznał, że Żyd nie mógłby być dobrym nauczycielem w szkole. Można zatem podsumować, że w Kraśniku nie stwierdzono problemu antysemityzmu wśród młodzieży.

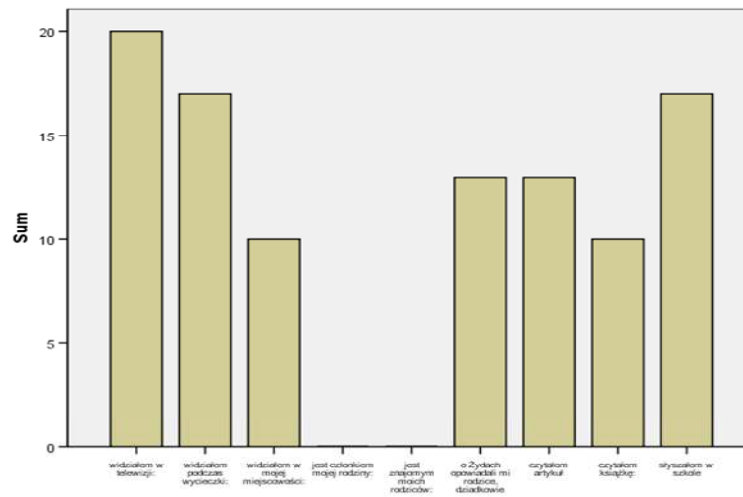
Wykres 31: Postawy wobec Żydów w Kraśniku.

Uczniowie z Kraśnika najczęściej wskazują na telewizję oraz wycieczki i naukę szkolną, jako na źródła swojej wiedzy o Żydach.

Wykres 32: Źródła wiedzy o Żydach w Kraśniku.

Kraśnik

Łęczna

Kontakt z mniejszościami etnicznymi, jego przebieg i ocena

Wśród mniejszości etnicznych wymienianych przez respondentów znajdują się Żydzi, Łemkowie, Serbowie, Romowie, Ukraińcy, Białorusini, Litwini i Łotysze. Podobnie jak we wcześniejszych analizowanych przypadkach można podzielić je na 3 podstawowe grupy. Pierwszą z nich stanowią mniejszości etniczne, z którymi dany respondent miał do czynienia ze względu na swoje indywidualne doświadczenia, a nie ze względu na systematyczny kontakt z przedstawicielami mniejszości narodowych na terenie miejscowości. Do tej grupy zaliczają się: Serbowie, Łotysze oraz Litwini. Grupa druga to mniejszości etniczne, przedstawiciele których zamieszkują samą Łęczną, a więc z którymi jej mieszkańcy mają bezpośredni i częsty kontakt. W przypadku Łęcznej respondenci zaliczają do tej grupy Ukraińców oraz Żydów (przy czym tu z zaznaczeniem, że chodzi tylko o jedną osobę zamieszkujejącą w miejscowości). Jeżeli chodzi w końcu o grupy mniejszościowe, z którymi kontakty przebiegają na płaszczyźnie oficjalnej – wymieniani są tu więc: Ukraińcy, Łemkowie, Białorusini, Żydzi oraz Romowie. W przypadku współpracy z Ukraińcami, Łemkami, Białorusinami oraz Romami współpraca dotyczy wspólnych przedsięwzięć promujących kulturę mniejszości. W przypadku Ukraińców współpraca ta zaowocowała nawiązaniem kontaktów z miastem Kowel i uczynienia z niego miasta bliźniaczego Łęcznej. Jeżeli chodzi o mniejszość żydowską, to kontakty z nią ograniczają się do spotkań z wycieczkami żydowskimi odwiedzającymi Łęczną, jak również do brania udziału w uroczystościach religijnych odbywających się w Wielkiej Synagodze w Łęcznej. Uroczystości te odbywały się przy tym przy współudziale arcybiskupa Życkińskiego – ich bezpośredniego inicjatora.

Kontakty respondentów z przedstawicielami mniejszości etnicznych oceniane są generalnie pozytywnie. Wyjątek stanowią tu kontakty z przedstawicielami mniejszości żydowskiej oraz cygańskiej, które są opisywane z o wiele większą ambiwalencją oraz określane generalnie jako trudniejsze niż inne. Jednocześnie respondenci deklarują chęć powtarzania swoich kontaktów z przedstawicielami wszystkich mniejszości etnicznych niezależnie od oceny pozytywności kontaktów z nimi.

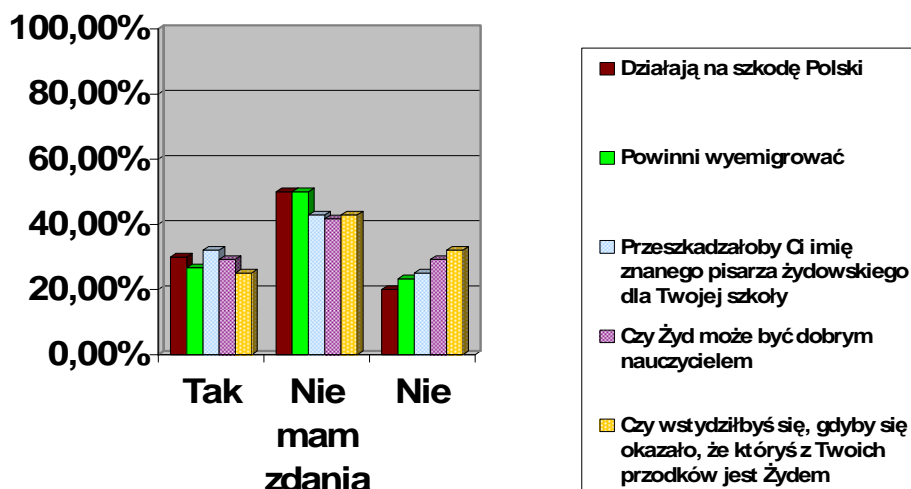
Sytuacja mniejszości etnicznych w miejscowości

Jeżeli chodzi o sytuacje mniejszości etnicznych w Łęcznej respondenci nie potrafili wskazać żadnych problemów powodowanych przez ich przedstawicieli. Nie przypominają sobie również aktów bezpośredniej przemocy wobec przedstawicieli mniejszości etnicznych. Jeżeli chodzi o inne typy działania wymierzone przeciwko mniejszościom etnicznym, respondenci wymieniają dewastacje cmentarza żydowskiego oraz antysemickie graffiti na murach.

Stosunek do Żydów – perspektywa danych ilościowych

Młodzież w Łęcznej ma poważny problem z postawami antysemickimi. Badania przeprowadzone na młodzieży szkolnej wykazały istnienie około 30-procentowej grupy uczniów, którzy przypisują Żydom działanie na szkodę Polski (tylko co piąty ma zdanie przeciwne!), oraz 30% osób, które nie chciałyby mieć żydowskiego pisarza za patrona swojej szkoły. Ponad ¼ badanych z Łęcznej to zwolennicy pełnej emigracji Żydów z Polski – osób mających zdanie przeciwne jest nieco mniej. 30% badanych uznało, że Żyd nie mógłby być dobrym nauczycielem w szkole – tyle samo osób dopuszczałoby żydowskiego nauczyciela. Dane z Łęcznej są alarmujące – w tej niewielkiej miejscowości mamy do czynienia ze sporą liczbą młodzieży nastawionej zdecydowanie antysemicko, co sugeruje konieczność przeprowadzenia w miejscowości warsztatów uwrażliwiających na problematykę żydowską.

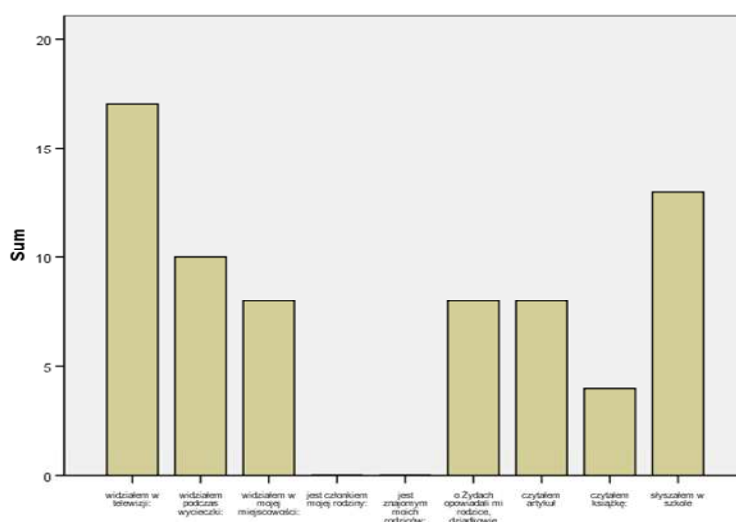
Wykres 33: Postawy wobec Żydów w Łęcznej.

Wiedzę o Żydach młodzi mieszkańcy Łęcznej czerpią głównie z telewizji oraz treści przekazywanych w szkole. Nikt nie przyznaje się tu do Żydów w rodzinie lub wśród znajomych.

Wykres 34: Źródła wiedzy o Żydach w Łęcznej.

Łęczna

Tarnogród

Kontakt z mniejszościami etnicznymi, jego przebieg i ocena

Wśród mniejszości, które są wymieniane przez respondentów, jako te z którymi się kontaktowali, znajdują się: Armeńczycy, Żydzi, Ukraińcy, Słowacy, Czesi, Rosjanie, Białorusini, Litwini, Niemcy, Romowie oraz Ormianie. Należy przy tym zaznaczyć, że tylko przedstawiciele niektórych z nich stanowią mieszkańców samego Tarnogrodu. Są to: Żydzi, Ukraińcy, Ormianie oraz Romowie, z którymi mieszkańcy mają kontakt bezpośredni i codzienny. Drugą grupę stanowią przedstawiciele mniejszości narodowych, kontakt z którymi przebiega na płaszczyźnie oficjalnej. Do grupy tej przynależą: Żydzi, Ukraińcy, Armeńczycy, Litwini oraz Białorusini. Kontakty formalne dotyczyły takich przedsięwzięć jak np.: (1) wspólne modlitwy z hierarchami prawosławnymi (Ukraińcy, Białorusini); (2) zapraszanie przedstawicieli mniejszości na poświęcone im zajęcia lekcyjne (Ukraińcy); (3) wspólne przedsięwzięcia związane z kulturą i sztuką (Ukraińcy, Żydzi), czy w końcu (4) udzielanie pomocy społecznej (Armeńczycy). Jednym z ważniejszych pól współpracy z mniejszością żydowską na terenie Tarnogrodu były również konsultacje dotyczące renowacji znajdującej się w nim synagogi.

Kontakty z przedstawicielami mniejszości etnicznych były oceniane generalnie jako pozytywne i nie powodujące trudności. Respondenci wyrażali również chęć powtarzania tego typu kontaktów w przyszłości. Co warte podkreślenia, kontakt ze wszystkimi mniejszościami był oceniany równie pozytywnie.

Sytuacja mniejszości etnicznych w miejscowości

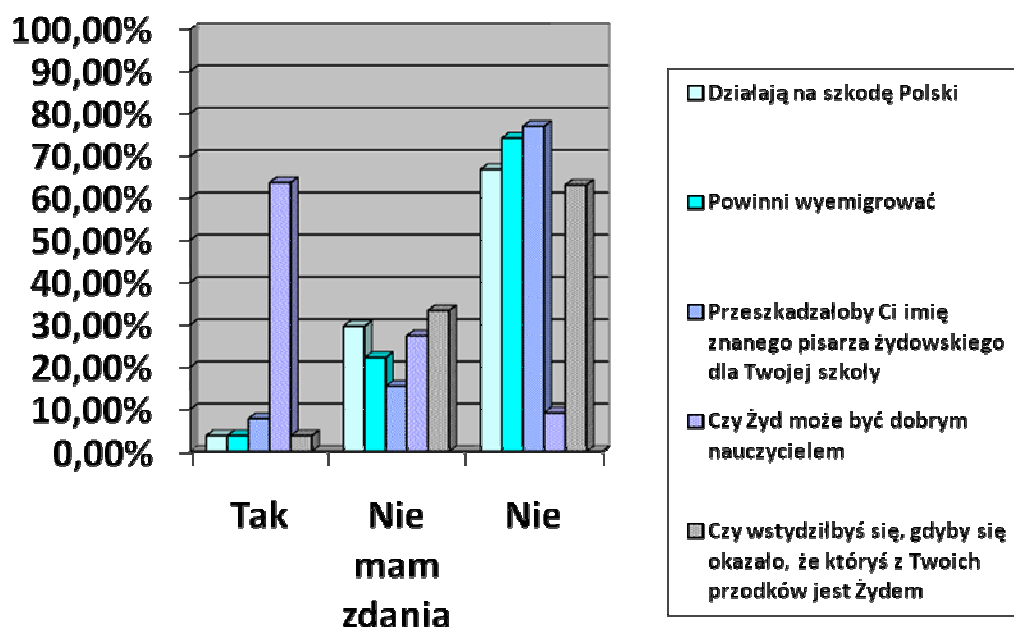
Jeżeli chodzi o problemy związane z mniejszościami, respondenci wymieniają tu przypadki pobicia przedstawicieli lokalnej społeczności romskiej – sami jednak nie byli świadkami takiego wydarzenia, a wiadomości o nim czerpią z prasy. Podobne zatargi sąsiedzkie miały się też zdarzać w stosunku do mniejszości armeńskiej. Respondenci spotkali się natomiast w swojej pracy z niechętnymi wypowiedziami dotyczącymi przedstawicieli mniejszości narodowych. Odnosiły się one do mniejszości żydowskiej oraz armeńskiej. W przypadku mniejszości żydowskiej były to wypowiedzi komentujące nieprzychylnie stosunki polsko-żydowskie przed II Wojną Światową, jak również odnoszące się z niechęcią do przedsięwzięcia renowacji synagogi w Tarnogrodzie. Jeżeli chodzi o społeczność armeńską, wypowiedzi te

odnosiły się do konkretnych sytuacji konfliktów sąsiedzkich. Dodatkowym przejawem niechęci w stosunku do mniejszości etnicznych są według respondentów pojawiające się na murach napisy antysemickie oraz nieprzychylnie komentarze dotyczące obchodów Dni Singera w synagodze w Tarnogrodzie. Problemem jest także dystrybucja ulotek i prasy antysemickiej na terenie miejscowości.

Stosunek do Żydów – perspektywa danych ilościowych

Badania przeprowadzone na młodzieży z miejscowości nie wykazały istnienia znaczącej grupy uczniów o poglądach antysemickich (ok. 3% uczniów przypisuje Żydom działanie na szkodę Polski, chciałoby pełnej emigracji Żydów z Polski czy wstydziłoby się odkrytego w rodzinie żydowskiego przodka). Dla przeważającej większości badanych żydowski krewny nie byłby problemem, podobnie jak obecność Żydów w Polsce. Ponad 2/3 uznało, że Żyd mógłby być dobrym nauczycielem w szkole. Te dane wskazują na brak postaw antysemickich wśród badanej młodzieży mieszkającej z tej miejscowości.

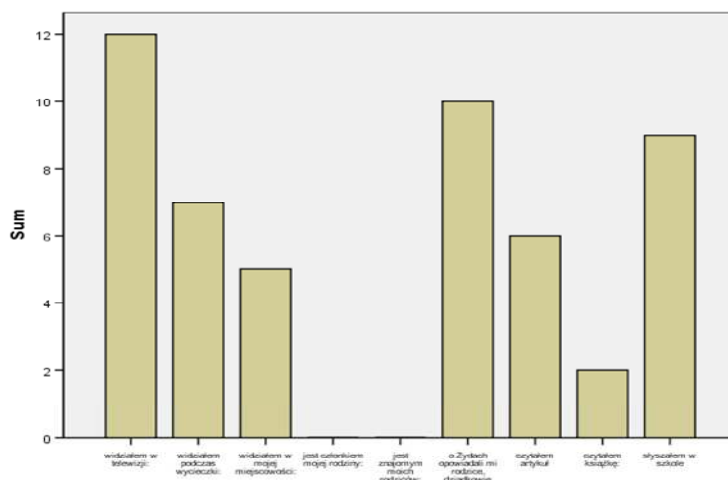
Wykres 35: Postawy wobec Żydów w Tarnogrodzie.

Badani z Tarnobrodu czerpią wiedzę o Żydach głównie z telewizji oraz z wiedzy przekazywanej ustnie w rodzinie – przez rodziców i dziadków. Wiedza szkolna była tu wymieniana jako trzecia.

Wykres 36: Źródła wiedzy o Żydach w Tarnobrodzie.

Tarnobród

Zamość

Kontakt z mniejszościami etnicznymi, jego przebieg i ocena

Wśród mniejszości, z którymi zetknęli się respondenci wymieniani są Żydzi, Niemcy, Ukraińcy, Białorusini oraz Niemcy. Respondenci podkreślają przy tym, że sam Zamość nie stanowi miejsca ich bezpośredniego osiedlenia się, a kontakt z nimi miał albo miejsce przy okazji wyjazdów zagranicznych albo współpracy oficjalnej albo w końcu przy okazji świadczenia rozmaitych usług na rzecz przedstawicieli poszczególnych mniejszości etnicznych. Jeżeli chodzi o bezpośrednią współpracę kulturalną, to dotyczy ona przede wszystkim dwóch mniejszości – tj. białoruskiej oraz ukraińskiej. Z mniejszością żydowską kontakt ten pojawia się przy okazji rozmaitych oficjalnych uroczystości mających miejsce w mieście, a więc np. z okazji odsłonięcia pomnika Dawida Psalmisty w miejscowości, czy z okazji rozmów dotyczących opieki nad zamojską synagogą. Żydzi pojawiają się również wzmiankowani jako klienci okolicznych sklepów.

Kontakt z przedstawicielami mniejszości oceniany jest generalnie jako pozytywny i nienastręczający problemów.

Sytuacja mniejszości etnicznych w miejscowości

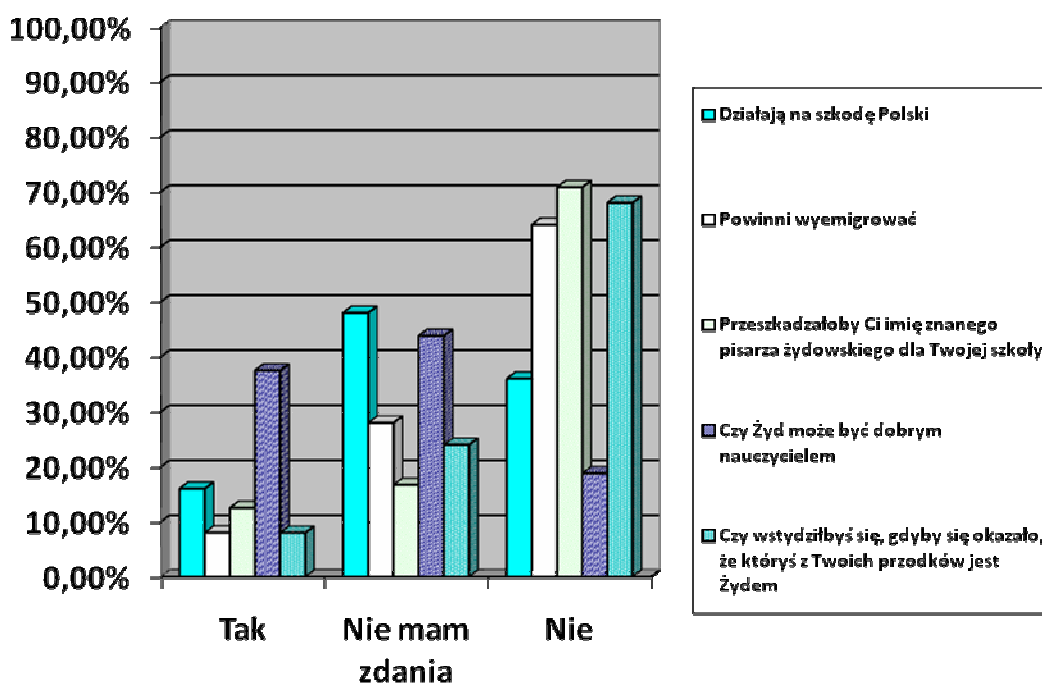
Jednocześnie stosunek do mniejszości etnicznych w Zamościu jest zdaniem respondentów pozytywny. Nie odnotowuje się przemocy na tle etnicznym – co więcej respondenci twierdzą, że jest to bardziej problem medialny niż dotyczący ich bezpośredniego otoczenia. Jeżeli chodzi o wypowiedzi negatywne dotyczące przedstawicieli mniejszości etnicznych, to respondenci potrafili wymienić przede wszystkim stereotypy dotyczące Ukraińców, czy Romów (stereotyp złodzieja). Negatywne wypowiedzi dotyczące mniejszości żydowskiej pojawiały się, ale nie opierały się bezpośrednio na treściach stereotypowych, a raczej na negatywnej postawie wobec konkretnych wydarzeń w Zamościu. Według respondentów niechęć mogła wynikać z zatargów przy przekazywaniu zamojskiej synagogi.

Stosunek do Żydów – perspektywa danych ilościowych

Badania przeprowadzone na młodzieży z Zamościa wykazały istnienie 16-procentowej grupy uczniów, którzy przypisują Żydom działanie na szkodę Polski (przy 50%, które nie mają zdania!), oraz 12% osób, które nie chciałyby mieć

żydowskiego pisarza za patrona swojej szkoły. 8% badanych z tego miasta to zwolennicy pełnej emigracji Żydów z Polski. Taki sam odsetek ankietowanych wstydziłby się odkrytego w rodzinie żydowskiego przodka, a co piąty badany uznał, że Żyd nie mógłby być dobrym nauczycielem w szkole. Te dane wskazują na istnienie postaw antysemitycznych wśród części zamojskiej młodzieży, jakkolwiek poglądy te nie są zbyt rozpowszechnione.

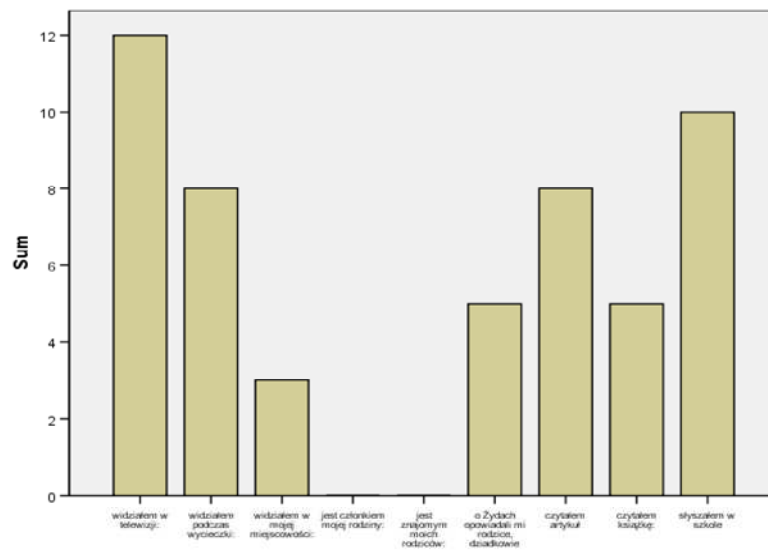
Wykres 37: Postawy wobec Żydów w Zamościu.

Źródłami wiedzy o Żydach, na które najczęściej wskazywali nasi respondenci, są: telewizja, wiedza szkolna, ale też własne doświadczenia oraz artykuły prasowe (młodzież z Zamościa znacznie częściej wskazuje prasę jako źródło wiedzy o Żydach, aniżeli ich koledzy z pozostałych miejscowości).

Wykres 38: Źródła wiedzy o Żydach w Zamościu.

Zamość

WOJEWÓDZTWO PODKARPACKIE

Dynów

Kontakt z mniejszościami etnicznymi, jego przebieg i ocena

Wśród mniejszości etnicznych, z którymi mieli kontakt respondenci, znajdują się Ukraińcy, Żydzi, Romowie, Łemkowie, Ormianie oraz Niemcy. Jeżeli chodzi o przedstawicieli mniejszości, które zamieszkują bezpośrednio Dynów, to mieszkańcy wspominają tu wyłącznie Ukraińców. Z przedstawicielami innych mniejszości mieli kontakt albo przy okazjach formalnych (Żydzi, Romowie, Łemkowie, Ormianie, Ukraińcy) albo też spotkania z nimi wynikały z indywidualnych przeżyć respondenta (Niemcy). Jeżeli chodzi o kontakty oficjalne z przedstawicielami mniejszości, to miały one miejsce głównie przy organizowaniu wspólnych przedsięwzięć kulturalnych – m.in. przeglądów muzyki tradycyjnej (Ukraińcy, Łemkowie, Ormianie). W przypadku mniejszości żydowskiej kontakty te wiązały się z istniejącym w Dynowie cmentarzem żydowskim i dotyczyły pomocy przy jego renowacji.

Jeżeli chodzi o ocenę tych kontaktów, to respondenci oceniają je jako pozytywne, nie powodujące trudności i jednocześnie chcą je podtrzymywać. Należy przy tym zaznaczyć, że pozytywne nastawienie respondentów dotyczy wszystkich mniejszości etnicznych bez wyjątku.

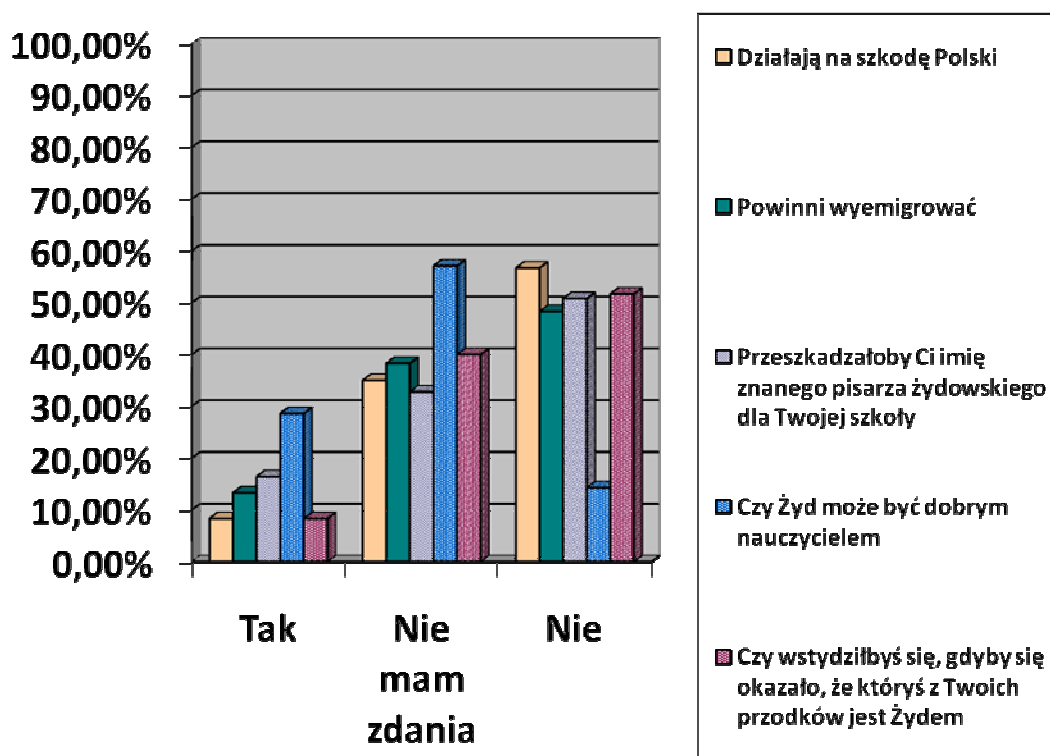
Sytuacja mniejszości etnicznych w miejscowości

Jeżeli chodzi o nastawienie do mniejszości etnicznych, to respondenci nie przypominają sobie skierowanych przeciwko nim aktom bezpośredniej przemocy. Spotkali się natomiast z przykładami wypowiedzi negatywnych wobec mniejszości. Dotyczyły one Ukraińców oraz Żydów. W przypadku pierwszych odnosiły się do czasów bezpośrednio po II Wojnie Światowej i działalności UPA. W przypadku mniejszości żydowskiej odnosiły się do czasów współczesnych i stanowiły niechętnie komentarze dotyczące zachowań wycieczek żydowskich oraz sposobu, w jaki przekazany został przedstawicielom mniejszości znajdujący się na terenie Dynowa cmentarz żydowski.

Stosunek do Żydów – perspektywa danych ilościowych

Badania sondażowe przeprowadzone na młodzieży z miejscowości wykazały istnienie około 10-procentowej mniejszości uczniów, którzy przypisują Żydom działanie na szkodę Polski, oraz którzy chętnie doprowadzili by do pełnej emigracji Żydów z Polski. Około 16% spośród młodych respondentów nie chciałoby mieć żydowskiego pisarza za patrona swojej szkoły, a mniej niż jedna dziesiąta wstydziłaby się żydowskiego przodka. Około 13% badanych uznało, że Żyd nie mógłby być dobrym nauczycielem. Dane te wskazują, że odsetek młodzieży przejawiającej antysemityczne postawy jest w miejscowości raczej nieliczny.

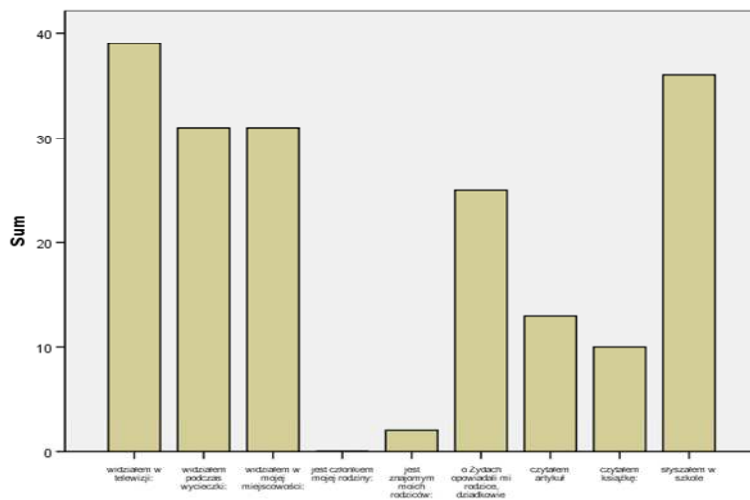
Wykres 39: Postawy wobec Żydów w Dynowie.

Badani z Dynowa stosunkowo często (ponad 30%) wskazywali na osobiste doświadczenia z Żydami, jako źródło swojej wiedzy. Najczęstszymi źródłami wiedzy pozostały jednak telewizja i szkoła – podobnie jak w większości innych miejscowości.

Wykres 40: Źródła wiedzy o Żydach w Dynowie.

Dynów

Medyka

Kontakt z mniejszościami etnicznymi, jego przebieg i ocena

Wśród mniejszości etnicznych, z którymi respondenci mają bezpośredni kontakt, wymieniani są Żydzi oraz Ukraińcy. Z racji położenia Medyki bezpośrednio przy granicy polsko-ukraińskiej oraz zamieszkiwania przedstawicieli mniejszości na terenie Medyki z mniejszością ukraińską respondenci spotykają się codziennie przy okazji zarówno kontaktów oficjalnych, jak i pozasłużbowych. Z mniejszością żydowską z kolei kontakt ograniczony jest głównie do sfery oficjalnej, przy czym na pierwszym miejscu respondenci wymieniają tu współpracę przy przekazywaniu znajdującej się w Medyce synagogi.

Kontakt z przedstawicielami mniejszości jest przy tym oceniany pozytywnie, jako nie nastrożający trudności oraz wart powtórzenia w przyszłości. Nie występują przy tym różnice co do oceny poszczególnych mniejszości.

Sytuacja mniejszości etnicznych w miejscowości

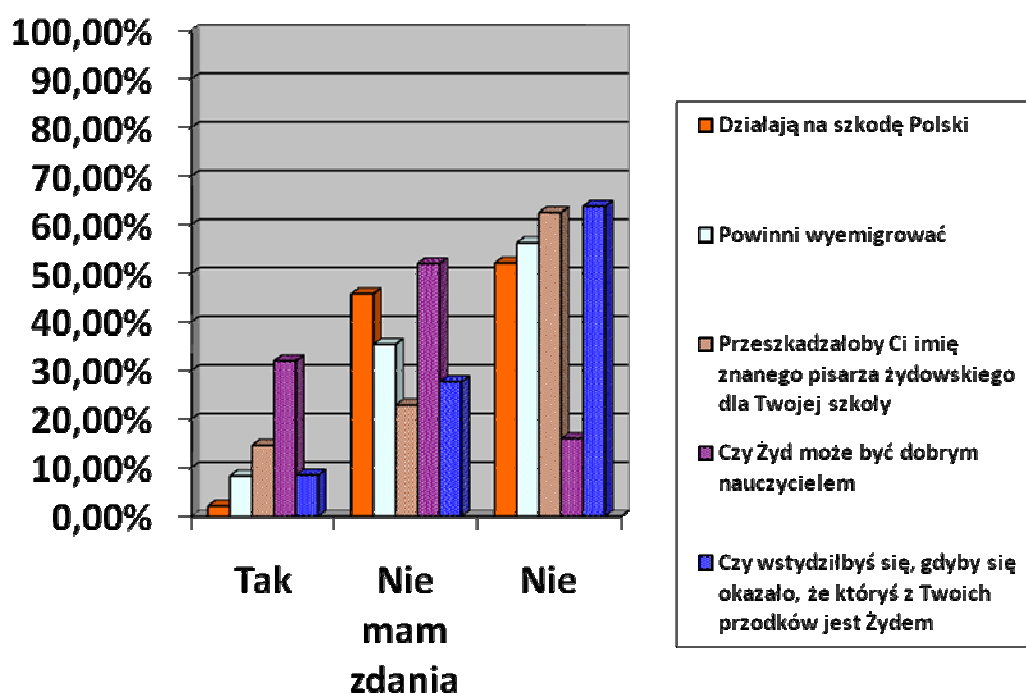
Jeżeli chodzi o ocenę sytuacji mniejszości etnicznych w Medyce, to jest ona według respondentów dość złożona. W miejscowości nie obserwuje się raczej wypadków przemocy wymierzonej wobec przedstawicieli mniejszości, są to tylko akcydentalne przypadki związane z sytuacją na przejściu granicznym, a więc np. drobne utarczki w kolejkach do przejścia granicy etc. Mniejszości etniczne są równocześnie źródłem pewnych kłopotów dla mieszkańców Medyki – chodzi tu głównie o przenikanie przez granicę osób o niskiej kulturze osobistej. Jednocześnie są one zdaniem respondentów równoważone przez aspekty ekonomiczne związane z przyjazdem Ukraińców. Innym problemem związanym z mniejszością ukraińską mają być według respondentów spory o historię stosunków polsko-ukraińskich – głównie o ocenę akcji Wisła oraz działalności UPA. Według respondentów w miejscowości mają pojawiać się też głosy skierowane przeciwko mniejszościom etnicznym w ogóle – odmawiające im prawa do pobytu w Polsce.

Stosunek do Żydów – perspektywa danych ilościowych

Badania sondażowe przeprowadzone na uczniach z Medyki nie wykazały znacznego odsetka uczniów, którzy przypisują Żydom działanie na szkodę Polski, a mniej niż

10% chciałoby emigracji Żydów z Polski. Ponad 13% badanych nie chciałoby żydowskiego pisarza jako patrona dla swojej szkoły, choć ponad 60% ma zdanie przeciwne. Ponad 30% badanych twierdziło, że Żyd mógłby być dobrym nauczycielem. Dane te wskazują, że problem antysemityzmu w miejscowości praktycznie nie istnieje.

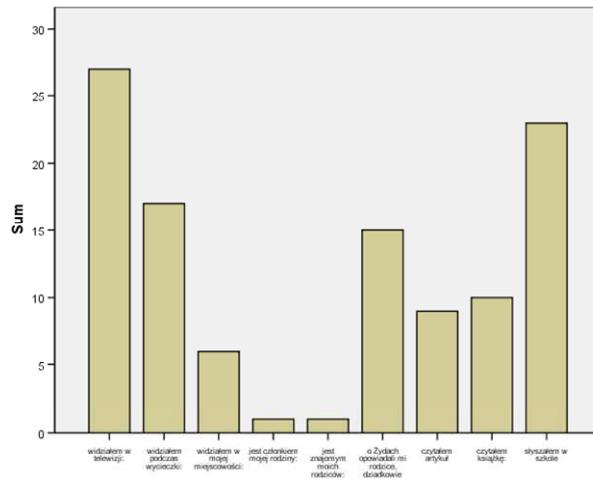
Wykres 41: Postawy wobec Żydów w Medyce.

Uczniowie z Medyki najczęściej zdobywają wiedzę o Żydach za pośrednictwem telewizji. Ponad 23% badanych dowiadywało się od Żydach w szkole, natomiast liczba osób, które miały osobiste doświadczenia z Żydami nie przekracza 17%.

Wykres 42: Źródła wiedzy o Żydach w Medyce.

Medyka

Niebylec

Kontakt z mniejszościami etnicznymi, jego przebieg i ocena

Wśród mniejszości etnicznych, z którymi kontaktowali się mieszkańcy, wymieniani są: Ukraińcy, Żydzi oraz Litwini. Spośród wymienionych mniejszości w samym Niebylcu zamieszkują tylko przedstawiciele mniejszości ukraińskiej, z nimi też mieszkańcy kontaktują się przy okazji czynności codziennych. Z racji zajmowanych stanowisk, poza kontaktem bezpośrednim respondenci kontaktują się z przedstawicielami mniejszości ukraińskiej oczywiście także na gruncie oficjalnym. Kontakty z przedstawicielami mniejszości żydowskiej i litewskiej ograniczone są wyłącznie do sfery oficjalnej. W przypadku mniejszości litewskiej i ukraińskiej kontakty oficjalne dotyczyły wspólnych projektów kulturalnych mających m.in. promować muzykę folklorystyczną. Jeżeli chodzi o mniejszość żydowską, kontakt z nią sprowadzał się do oprowadzania wycieczek żydowskich po miejscowości, jak również do spotkań ze zwiedzającymi dawną synagogę w Niebylcu (dzisiaj miejski ośrodek kultury).

Kontakt z przedstawicielami mniejszości etnicznych oceniany jest bez wyjątku pozytywnie, jako nieprzysparzający trudności oraz jako warty powtórzenia i kontynuowania w przyszłości. Szczególnie ciepło respondenci wypowiadają się o przedstawicielach mniejszości żydowskiej jako zainteresowanych historią lokalnej społeczności żydowskiej oraz odnoszących się z dużym szacunkiem wobec zachowanych w niej miejsc kultu.

Sytuacja mniejszości etnicznych w miejscowości

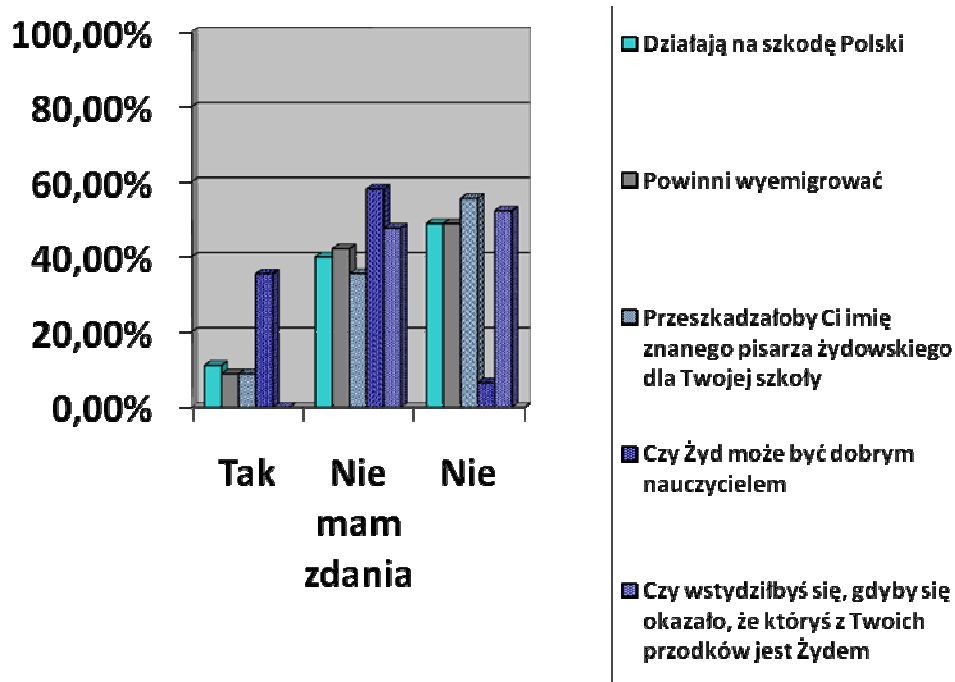
Respondenci oceniają sytuację mniejszości etnicznych w miejscowości jako dobrą. Nie potrafią wskazać przypadków agresji wymierzonej w przedstawicieli mniejszości, jak również wypowiedzi, czy problemów związanych z przedstawicielami mniejszości.

Stosunek do Żydów – perspektywa danych ilościowych

Badania sondażowe przeprowadzone na młodych mieszkańcach Niebylca wykazały istnienie około 10-procentowej mniejszości uczniów, którzy przypisują Żydom działanie na szkodę Polski, którzy chętnie doprowadzili by do pełnej emigracji Żydów z Polski, którzy zdecydowanie nie chcieliby mieć żydowskiego pisarza za patrona

swojej szkoły. Nikt spośród badanych nie powstydziliby się żydowskiego przodka. Badani generalnie uznali, że Żyd mógłby być dobrym nauczycielem. Dane te wskazują, że problem antysemityzmu jest w miejscowości niemal niezauważalny.

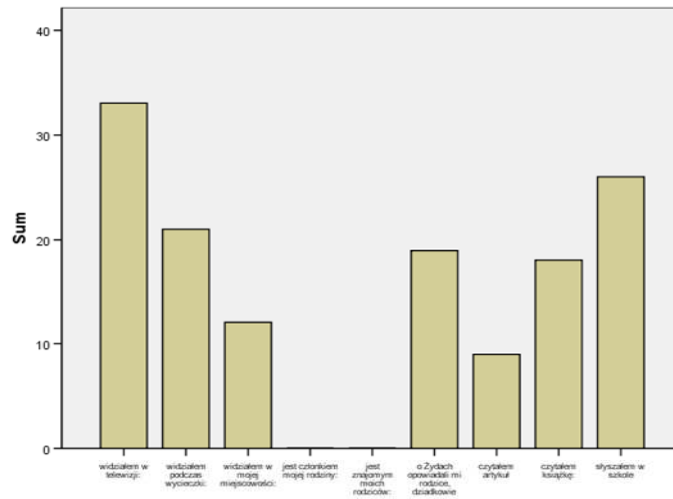
Wykres 43: Postawy wobec Żydów w Niebylcu.

Najważniejszymi źródłami wiedzy o Żydach dla młodych mieszkańców Niebylca są telewizja (33% respondentów) oraz szkoła (26%). Nikt nie wskazał na krewnych – Żydów bądź przyjaciół rodziny - Żydów.

Wykres 44: Źródła wiedzy o Żydach w Niebylcu.

Niebylec

Sieniawa

Kontakt z mniejszościami etnicznymi, jego przebieg i ocena

Wśród mniejszości etnicznych, z którymi kontaktowali się respondenci, wymieniani są: Ukraińcy, Żydzi, Romowie oraz Rosjanie. Spośród wymienionych mniejszości etnicznych w Sieniawie mieszkają przedstawiciele mniejszości ukraińskiej oraz rosyjskiej, z którymi mieszkańcy miejscowości stykają się podczas czynności codziennych. Z racji swej pozycji w samej miejscowości nasi respondenci kontaktują się z przedstawicielami mniejszości ukraińskiej i rosyjskiej również na gruncie oficjalnym. Jeżeli chodzi o przedstawicieli mniejszości żydowskiej, to kontakt z nimi ograniczony jest do sfery oficjalnej. Wspominane okoliczności kontaktu oficjalnego to: (1) współpraca z mniejszością ukraińską dotycząca opieki nad dawnym cmentarzem ukraińskim; (2) współpraca z mniejszością żydowską dotycząca ich wizyt w dawnych miejscach kultu (na terenie Sieniawy znajduje się kirkut z ohelem); (3) współpraca z mniejszością żydowską z okazji obchodów dni Singera; (4) współpraca kulturalna z mniejszością rosyjską.

Jeżeli chodzi o ocenę kontaktów z przedstawicielami mniejszości etnicznych, to respondenci wypowiadają się o nich raczej pozytywnie. Wyjątek stanowią tu ambiwalentne wypowiedzi na temat mniejszości żydowskiej oraz ukraińskiej. Mniejszość żydowską część respondentów ocenia jako wyniosłą oraz nie potrafiącą się dostosować do panujących w miejscowości warunków dotyczących bezpieczeństwa. Kontakt z mniejszością ukraińską ma natomiast być utrudniony ze względu na zaszłości historyczne i ich niechętny stosunek do mieszkańców miejscowości.

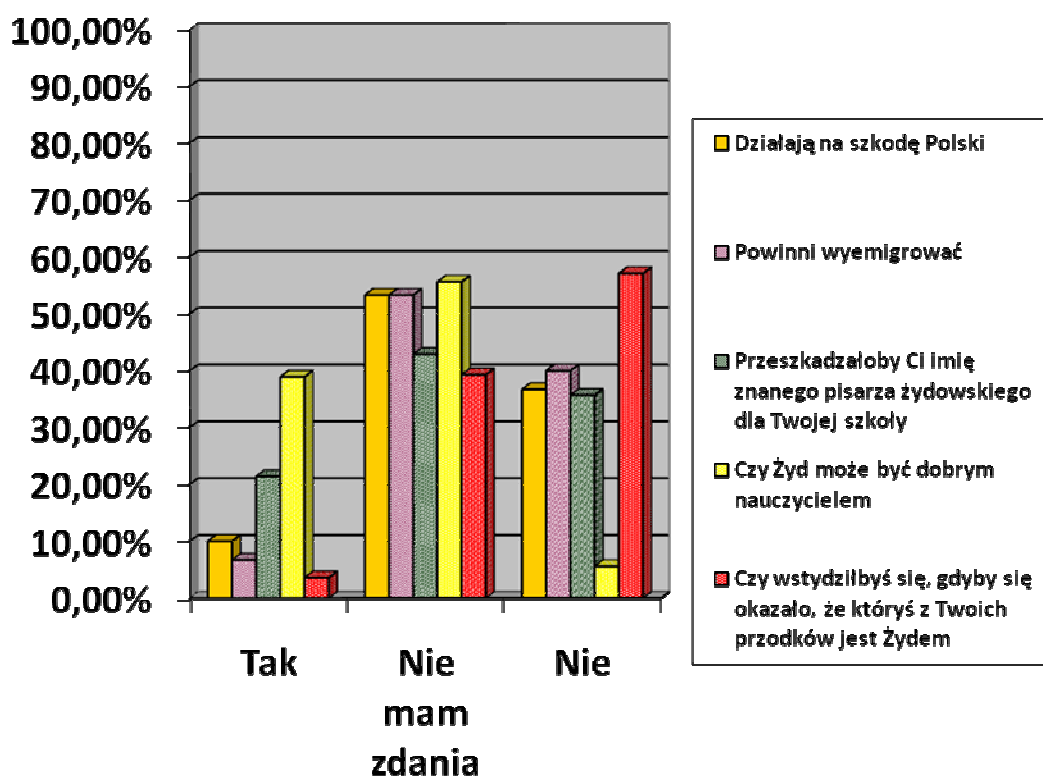
Sytuacja mniejszości etnicznych w miejscowości

Jeżeli chodzi o sytuację mniejszości etnicznych w miejscowości, to respondenci nie potrafią sobie przypomnieć aktów bezpośredniej agresji skierowanej przeciwko jej przedstawicielom. Przedmiotem konfliktu w miejscowości jest natomiast konflikt religijny związany z brakiem kościoła grecko-katolickiego w miejscowości. Mieszkańcy mają również wyrażać się nieprzychylnie o wycieczkach żydowskich odwiedzających miejscowość, krytykując ich zachowanie i brak obycia.

Stosunek do Żydów – perspektywa danych ilościowych

Badania sondażowe przeprowadzone na uczniach z Sieniawy wykazały nie więcej niż 10-procent uczniów, którzy przypisują Żydom działanie na szkodę Polski, którzy chętnie doprowadzili by do pełnej emigracji Żydów z Polski, którzy zdecydowanie nie chcieliby mieć żydowskiego przodka. 20% badanych nie chciałoby jednak żydowskiego pisarza jako patrona dla swojej szkoły. Jedynie 5% badanych twierdziło, że Żyd nie mógłby być dobrym nauczycielem. Dane te wskazują, że problem antysemityzmu jest w miejscowości niemal niezauważalny, choć warto by nieco przybliżyć młodzieży żydowską kulturę by osłabić niechęć do jej upamiętniania.

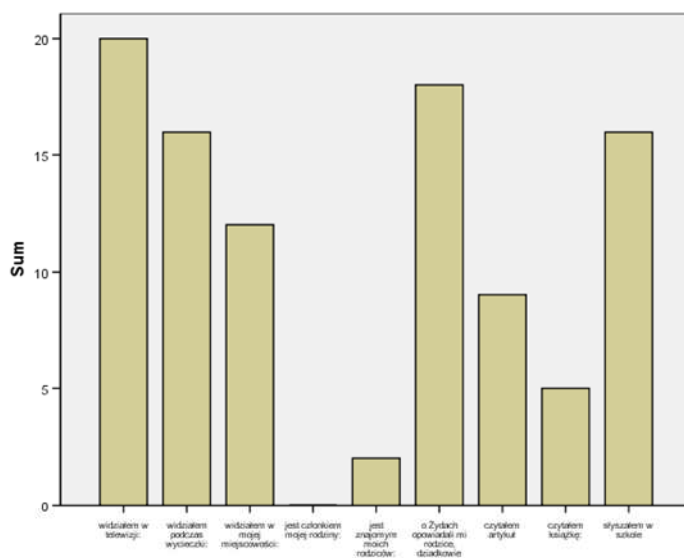
Wykres 45: Postawy wobec Żydów w Sieniawie.

Głównym źródłem wiedzy o Żydach wśród mieszkańców Sieniawy jest telewizja i przekaz ustny (od rodziców i dziadków). Dalej plasuje się szkoła i bezpośrednie doświadczenia z Żydami.

Wykres 46: Źródła wiedzy o Żydach w Sieniawie.

Sieniawa

Sokołów Małopolski

Kontakt z mniejszościami etnicznymi, jego przebieg i ocena

Wśród mniejszości, z którymi respondenci mieli kontakt bezpośredni, wymieniani są: Ukraińcy, Białorusini, Romowie oraz Żydzi. W Sokołowie Małopolskim zamieszkują według respondentów przedstawiciele jednej mniejszości etnicznej – tj. Romowie. Kontakty z pozostałymi mniejszościami przebiegały albo na poziomie kontaktów oficjalnych (Żydzi, Ukraińcy, Białorusini) albo też wynikały z indywidualnych doświadczeń osób badanych związanych np. z wyjazdami zagranicznymi, przyjaźniami studenckimi itp. (Ukraińcy). Jeżeli chodzi o sferę kontaktów oficjalnych, to z Ukraińcami i Białorusinami łączyła respondentów współpraca handlowa, w przypadku mniejszości żydowskiej była to natomiast współpraca z przedstawicielami Związku Gmin Żydowskich dotycząca uregulowania kwestii własności sokołowskiej synagogi.

Kontakty z przedstawicielami mniejszości narodowych oceniane są generalnie pozytywnie. Wyjątek stanowią tu oceny kontaktu z przedstawicielami mniejszości romskiej, które traktowane są z pewną ambiwalencją oraz kontakty oficjalne z przedstawicielami Gminy Żydowskiej. Te ostatnie oceniane są według deklaracji respondentów negatywnie nie ze względu na stereotypowe postrzeganie przedstawicieli mniejszości, ale w wyniku negatywnych doświadczeń współpracy z Gminą. Głównym zarzutem skierowanym wobec Gminy jest zaniedbanie przez nią odzyskanego terenu cmentarza żydowskiego. Jednocześnie wśród respondentów daje się zauważyć pewną niezgodność w obrębie postaw wobec mniejszości żydowskiej – tj. kontakt z nią oceniany jest jednocześnie jako nierodzący trudności oraz owocny. Respondenci chcieliby również powtórzyć go w przyszłości.

Sytuacja mniejszości etnicznych w miejscowości

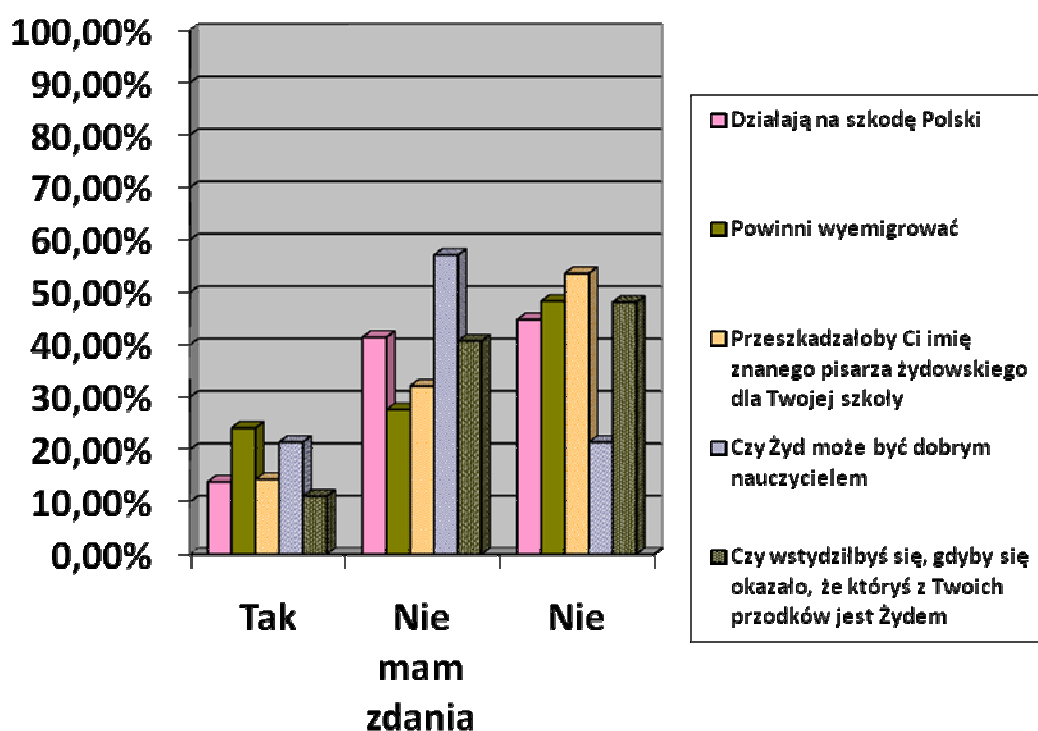
Jeżeli chodzi o problemy związane z mniejszościami narodowymi, to w miejscowości nie pojawiają się według respondentów przypadki bezpośredniej przemocy wymierzonej w ich przedstawicieli. Jednocześnie jednak spotykają się oni z przejawami wypowiedzi negatywnych pod adresem mniejszości. Odnoszą się one zarówno do poziomu stereotypów – a więc np. opisów społeczności romskiej jako złodziei, społeczności ukraińskiej jako złodziei i bandytów, żydów jako dziwaków jak i wynikających z oceny działalności przedstawicieli mniejszości na terenie

miejsowości. Ta ostatnia kategoria wypowiedzi odnosi się zwłaszcza do działań Gminy Żydowskiej, która w opinii mieszkańców ma nie dbać o przekazany jej majątek i kierować się w swojej działalności wyłącznie względami finansowymi.

Stosunek do Żydów – perspektywa danych ilościowych

Badania przeprowadzone na młodzieży z miejscowości wykazały istnienie grupy około 12% uczniów o poglądach antysemitycznych (przypisujących Żydom działanie na szkodę Polski, niechętnym potencjalnemu żydowskiemu patronowi szkoły czy wstydzących się odkrytego w rodzinie żydowskiego przodka). Prawie ¼ chciałoby pełnej emigracji Żydów z Polski. Ponad 1/5 uznała, że Żyd nie mógłby być dobrym nauczycielem w szkole, tyle samo osób miało zdanie przeciwne. Te dane wskazują na istnienie antysemitycznych wśród części badanej młodzieży z Sokołowa i konieczność wprowadzenia zajęć o tematyce żydowskiej w lokalnych szkołach.

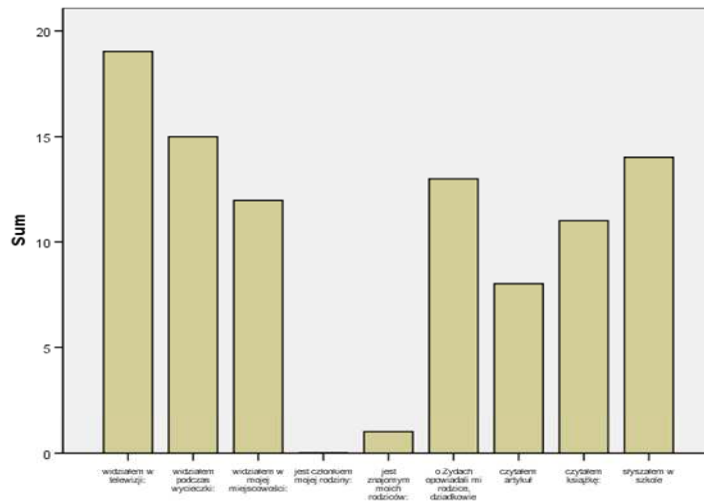
Wykres 47: Postawy wobec Żydów w Sokołowie.

Uczniowie z Sokołowa czerpią wiedzę o Żydach głównie z telewizji oraz z osobistych doświadczeń z Żydami. Jedynie 14% badanych zdobyło wiedzę o Żydach ze szkoły.

Wykres 48: Źródła wiedzy o Żydach w Sokołowie.

Sokołów Małopolski

WOJEWÓDZTWO PODLASKIE

Milejczyce

Kontakt z mniejszościami etnicznymi, jego przebieg i ocena

Milejczyce położone są w bliskiej odległości od granicy białoruskiej. Lista mniejszości, z którymi mają do czynienia respondenci, nie różni się przy tym od innych miejscowości z województwa podlaskiego. Wymieniani są więc: Białorusini, Ukraińcy, Rosjanie, Niemcy oraz Żydzi. Jeżeli chodzi o typy kontaktu, możemy tutaj podzielić mniejszości na dwie podstawowe grupy. Pierwsza z nich, w skład której zaliczają się Białorusini, Ukraińcy, Rosjanie oraz Niemcy to grupa przedstawicieli mniejszości, które można spotkać w trakcie życia codziennego w samej miejscowości. Milejczyce są zamieszkane przez przedstawicieli mniejszości białoruskiej i ukraińskiej. Co do kontaktów z Rosjanami są to kontakty handlowe wynikające z życia w strefie przygranicznej. Niemcy w końcu pojawiają się w Milejczycach jako turyści przyjeżdżający np. na polowania. Do grupy drugiej, kontakt z którą pozostaje w sferze oficjalnej, przynależą Żydzi, Ukraińcy oraz Białorusini. Jeżeli chodzi o sfery współpracy z przedstawicielami poszczególnych mniejszości etnicznych, to w przypadku Białorusinów i Ukraińców dotyczyła ona organizacji wspólnych imprez kulturalnych na terenie miejscowości. W przypadku mniejszości żydowskiej chodziło natomiast o przekazanie znajdującej się w Milejczycach synagogi Związkowi Gmin Żydowskich oraz o udzielenie pomocy przy kręceniu filmu poświęconego losom lokalnej społeczności żydowskiej.

Jeżeli chodzi o kontakt z przedstawicielami mniejszości etnicznych respondenci oceniają je zdecydowanie pozytywnie, podobnie nie postrzegają kontaktów z nimi jako trudnych i chcieliby podtrzymywać je w przyszłości. Należy przy tym zaznaczyć, że deklaracje respondentów są pozytywne w stosunku do wszystkich grup etnicznych, z którymi mieli do czynienia.

Sytuacja mniejszości etnicznych w miejscowości

Sytuacja mniejszości etnicznych w oczach respondentów jest dobra. Nie przypominają sobie żadnych przejawów działań dyskryminacyjnych wymierzonych przeciwko przedstawicielom mniejszości. Jednocześnie jednak pojawiają się głosy, że sytuacja taka nie zawsze miała miejsce, a w czasach bezpośrednio po wojnie

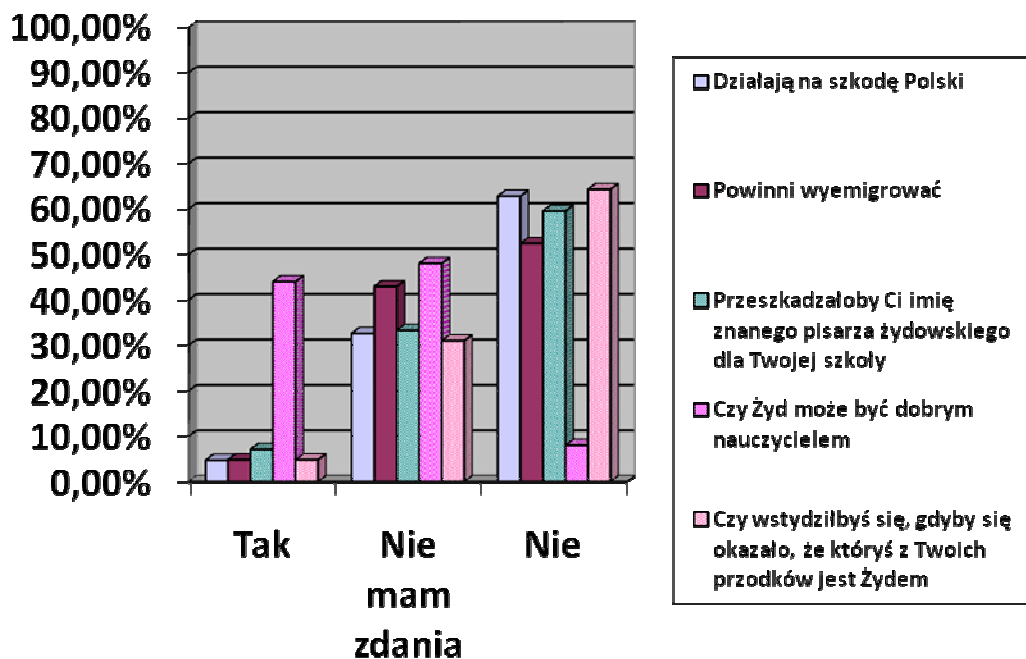
zdarzały się przypadki przemocy wobec przedstawicieli mniejszości (bez doprecyzowania jakich). W jednej z wypowiedzi pojawił się również wątek bójek wszczynanych przez przedstawicieli mniejszości ukraińskiej i białoruskiej. Należy tutaj jednak podkreślić, że nie są to przejawy przemocy między-etynicznej ale raczej wewnątrzgrupowej.

Jeżeli chodzi o wypowiedzi dotyczące przedstawicieli mniejszości etnicznych, respondenci nie odnotowali wypowiedzi odnoszących się do stereotypów narodowych albo innych o negatywnym charakterze. W jednej z wypowiedzi pojawia się jedynie stwierdzenie, że Ukraińcy i Białorusini są odróżniani od polskiej większości poprzez wyznanie – w wypowiedzi tej nie jest jednak dokonana ocena tej różnicy (jako pozytywnej lub negatywnej), a jedynie jej zauważenie.

Stosunek do Żydów – perspektywa danych ilościowych

Badania sondażowe przeprowadzone na młodzieży z miejscowości wykazały istnienie około 5-procentowej grupy uczniów, którzy przypisują Żydom działanie na szkodę Polski, oraz którzy chętnie doprowadzili by do pełnej emigracji Żydów z Polski. Około 7% nie chciałoby mieć żydowskiego pisarza za patrona swojej szkoły, a 5% wstydziłoby się odkrytego w rodzinie żydowskiego przodka. 8% badanych uznało, że Żyd nie mógłby być dobrym nauczycielem w szkole, choć aż 50% osób nie ma wie, czy Żyd mógłby być dobrym nauczycielem. W gruncie rzeczy problemu antysemityzmu w przebadanej populacji nie stwierdzono, choć umiarkowana niechęć do obcego pochodzenia nauczyciela u znacznej grupy uczniów sugerowała by potrzebę realizacji w miejscowości programu edukacji do tolerancji..

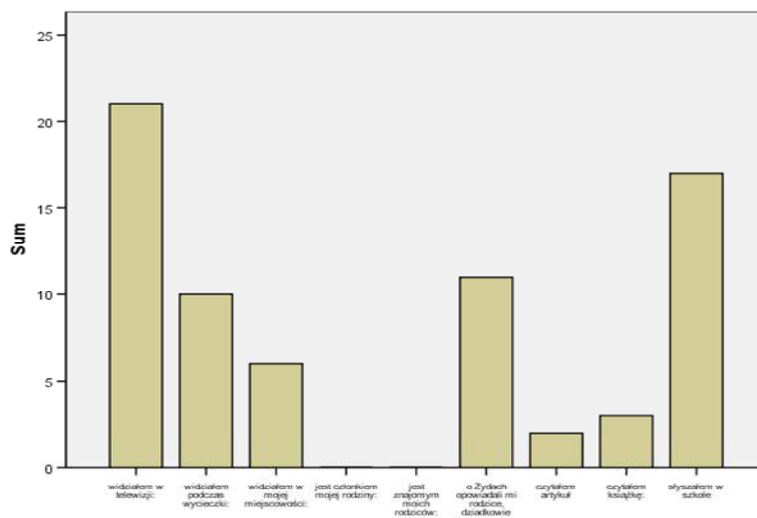
Wykres 49: Postawy wobec Żydów w Milejczycach.

Młodzież z tej miejscowości dowiaduje się o Żydach z telewizji, nieco rzadziej ze szkoły oraz opowieści dziadków i rodziców. Nikt spośród badanych nie wskazał na żydowskich krewnych bądź przyjaciół rodziny.

Wykres 50: Źródła wiedzy o Żydach w Milejczycach.

Milejczyce

Przerośl

Kontakt z mniejszościami etnicznymi, jego przebieg i ocena

Z racji swojego położenia w północno-wschodniej Polsce na styku granic z Rosją (obwód kaliningradzki) i Litwą oraz stosunkowo niedaleko położoną granicą z Białorusią mieszkańcy Przerośli stykają się z przedstawicielami mniejszości litewskiej, białoruskiej oraz ukraińskiej. Poza nimi wzmiankowani są jeszcze Romowie, Niemcy oraz Żydzi.

Na podstawie rodzaju kontaktów, który utrzymują z przedstawicielami wymienionych mniejszości mieszkańcy miejscowości, dają się tu wyróżnić dwie grupy. Pierwsza, w skład której wchodzi Litwini, Białorusini, Ukraińcy i Cyganie, to grupa z którą mieszkańcy posiadają kontakt bezpośredni – z okazji organizowanych w miejscowości festynów, imprez kulturalnych lub też po prostu z racji czynności codziennych – takich jak np. zakupy etc. Drugą grupę stanowią wymienione już wcześniej nacje, a więc Litwini, Białorusi, Ukraińcy poszerzeni dodatkowo o Żydów oraz Niemców. Z przedstawicielami tych mniejszości istnieje także kontakt związany z sytuacjami oficjalnymi, a więc np. ze współpracą przy wspólnej realizacji projektów unijnych, czy też programów wymiany kulturalnej. W przypadku mniejszości żydowskiej należy tutaj zaznaczyć, że jedną z ważniejszych okazji do spotkań była współpraca związana z projektem odnawiania istniejącego w miejscowości cmentarza żydowskiego. Należy tutaj dodać, że wszystkie sytuacje kontaktu z przedstawicielami grup mniejszościowych oraz biorący w nich udział przedstawiciele grup mniejszościowych oceniane są generalnie pozytywnie – brakuje przy tym bardziej ich bardziej szczegółowych określeń.

Jednocześnie pomimo ogólnie pozytywnej postawy wobec przedstawicieli grup mniejszościowych, występują też deklaracje o zdecydowanie nieprzychylnym charakterze. Na przykład w przypadku mniejszości żydowskiej padła deklaracja, że respondent nie chciałby kontynuować takiej współpracy w przyszłości. Należy tu zaznaczyć, że mamy w tym przypadku do czynienia tylko z jedną osobą z całej miejscowości i deklaracji takiej nie należy traktować jako reprezentatywnej. Niemniej – osoby badane wywiadami jakościowymi stanowią jednocześnie liderów społeczności lokalnych i jako takie mogą być kluczowe dla nawiązywania dalszych kontaktów.

Sytuacja mniejszości etnicznych w miejscowości

Jeżeli chodzi o sytuację mniejszości etnicznych, to respondenci oceniają ją jako stosunkowo dobrą i nie przypominają sobie bezpośrednich konfliktów z ich przedstawicielami. Jedynym wymienionym wyraźnie konfliktem był spór o postawienie nowej strażnicy na przebiegającej niedaleko granicy z Litwą.

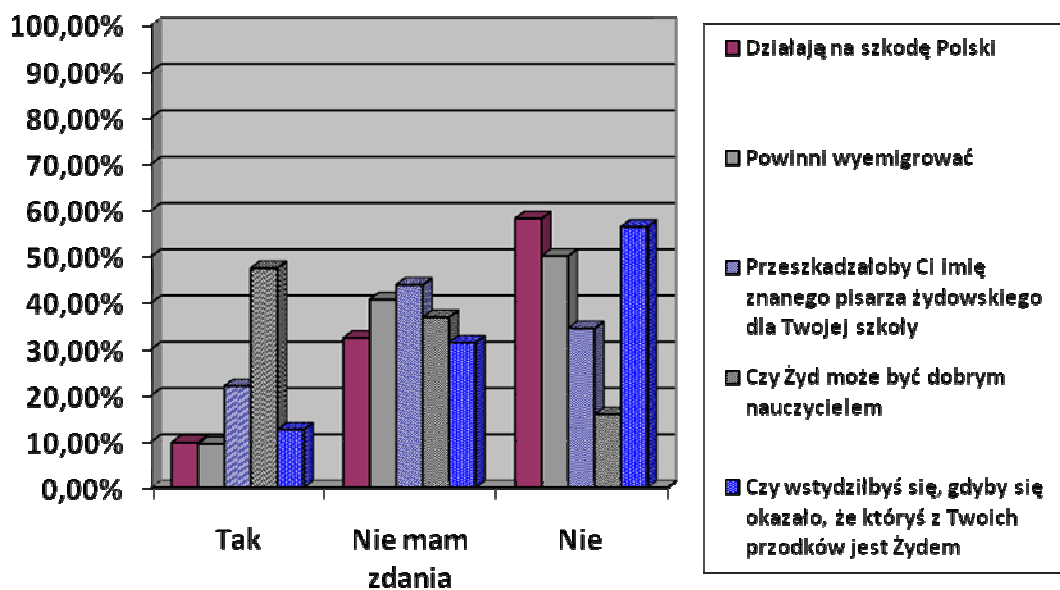
Jeżeli chodzi o ocenę respondentów stosunku mieszkańców do innych nacji, to kształtuje się on według nich na przez pryzmat stereotypów. Tak więc mieszkańcy mają np. przywoływać poglądy o zagrożeniu ze strony Niemców restytucją mienia, tudzież chciwości lub pazerności mniejszości żydowskiej. Postawy te nie przekładają się na wystąpienie aktów bezpośredniej przemocy wobec przedstawicieli mniejszości.

Aby uzupełnić obraz miejscowości należy przywołać przykłady rzeczywistej działalności wymierzonej wobec przedstawicieli mniejszości. Dotyka ona przede wszystkim mniejszości żydowskiej – według respondentów w miejscowości mają pojawiać się antysemickie napisy. Parę lat temu miało dojść w miejscowości również do dewastacji cmentarza żydowskiego.

Stosunek do Żydów – perspektywa danych ilościowych

Badania sondażowe przeprowadzone na młodzieży z miejscowości wykazały istnienie około 10-procentowej mniejszości uczniów, którzy przypisują Żydom działanie na szkodę Polski, oraz którzy chętnie doprowadzili by do pełnej emigracji Żydów z Polski. Około 1/5 spośród młodych respondentów nie chciałaby mieć żydowskiego pisarza za patrona swojej szkoły, a mniej więcej jedna dziesiąta wstydziłaby się żydowskiego przodka. Mniej niż 1/5 badanych uznała, że Żyd nie mógłby być dobrym nauczycielem. Dane te wskazują, że odsetek młodzieży przejawiającej antysemickie postawy jest w miejscowości raczej nieliczny.

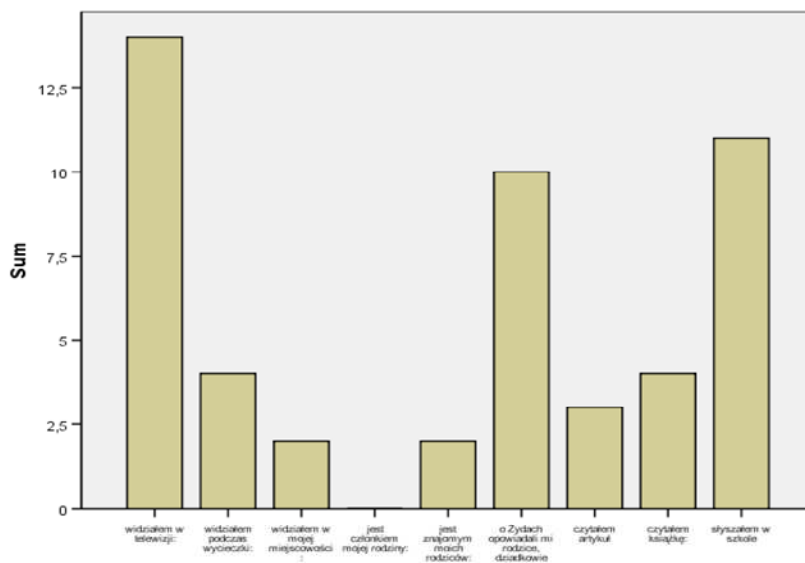
Wykres 51: Postawy wobec Żydów w Przerośli.

Źródła wiedzy o Żydach w Przerośli to głównie telewizja, wiedza przekazywana w szkole oraz tradycja ustna przekazywana przez przodków.

Wykres 52: Źródła wiedzy o Żydach w Przerośli.

Przerośl

Suchowola

Kontakt z mniejszościami etnicznymi, jego przebieg i ocena

Suchowola położona jest w Polsce północno-wschodniej stosunkowo niedaleko od granicy z Litwą oraz Białorusią. Jako główne mniejszości narodowe, z którymi spotykają się respondenci wymienieni zostali Tatarzy, Litwini, Białorusini, Romowie, Łemkowie oraz Żydzi, przy czym należy tu zaznaczyć, że mniejszość żydowska nie pojawiła się w odpowiedziach respondentów spontanicznie, a dopiero po ich dopytaniu. Podobnie, jak w przypadku Przerośli możemy mówić tu o dwóch grupach mniejszości etnicznych – grupie, z którą kontakt utrzymywany jest przy okazji czynności codziennych oraz grupie, kontakt z którą przebiega na płaszczyźnie oficjalnej. Do grupy pierwszej przynależą Tatarzy, Litwini, Białorusini, Łemkowie i Romowie. Do grupy drugiej przynależą Tatarzy, Białorusini, Litwini oraz Żydzi. Z grupą pierwszą mieszkańcy Suchowoli spotykają się towarzysko prywatnie lub z okazji wspólnych zabaw lub festynów. Z grupy tej rekrutują się też osoby najbliższego kręgu przyjaciół respondentów. Jeżeli chodzi o kontakty oficjalne, to polegają one na wzajemnej współpracy przy organizowaniu imprez kulturalnych dotyczących poszczególnych mniejszości etnicznych – współpraca taka ma przy tym charakter dwustronny, tzn. przedstawiciele samych mniejszości odwdzięczają się pomagając przy organizacji imprez dla całej miejscowości lub też odbywających się z okazji świąt polskich. Od wzorca współpracy dwustronnej odbiegają kontakty z mniejszością żydowską – wspomniany kontakt oficjalny dotyczył kwestii zwrotu mienia żydowskiego.

Kontakty z przedstawicielami poszczególnych mniejszości narodowych oceniane są zwykle stosunkowo pozytywnie – wyjątek stanowią tu opisy kontaktów z przedstawicielami mniejszości romskiej przy okazji handlu obwoźnego. Kontakty te nie są też opisywane jako trudne (ponownie z wyjątkiem incydentu z Romami), a sami respondenci nie obawiają się ich powtórzenia.

Sytuacja mniejszości etnicznych w miejscowości

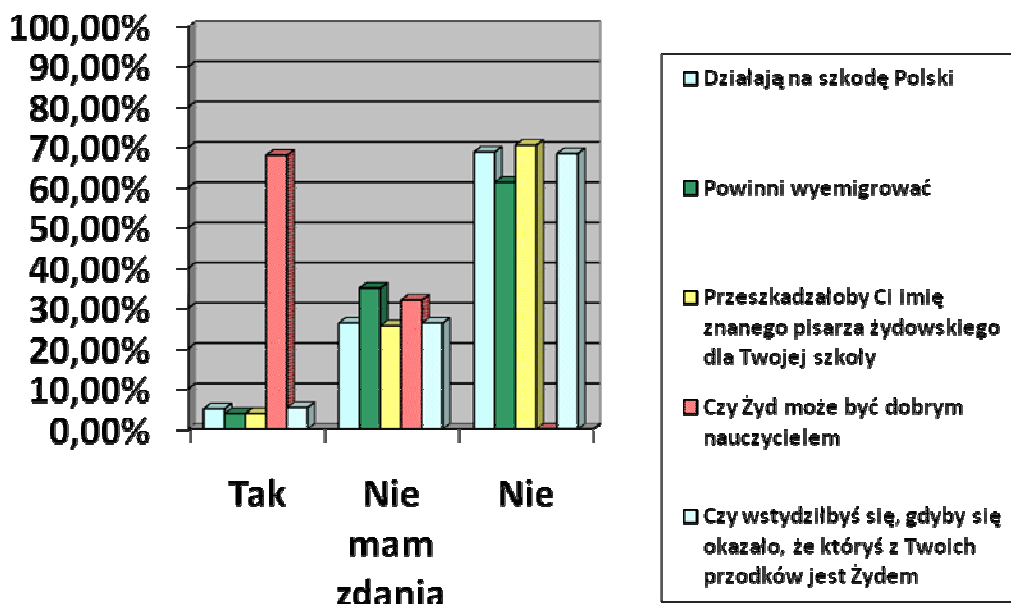
Jeżeli chodzi o sytuację mniejszości narodowych w Suchowoli, respondenci wymienili tylko jeden związany z nimi problem. Dotyczył on bezpośrednio mniejszości żydowskiej. Chodzi tu o mający miejsce w roku 1941 pogrom Żydów w Suchowoli. W ocenie respondentów jest to temat zakazany do poruszania podczas

rozmów, swoistego rodzaju tabu, o którym mieszkańcy co prawda wiedzą, lecz wolą o nim nie wspominać. Podobnie, jeżeli chodzi o wypowiedzi wymierzone przeciwko przedstawicielom mniejszości etnicznych, wspominane są tylko wypowiedzi dotyczące mniejszości żydowskiej. Odnoszą się one do skojarzonych z nią sposobów ubierania się – a więc np. zwyczaju ciągłego chodzenia w nakryciu głowy, ocenianych jako obce kulturowo. Brakuje wzmianek o aktach przemocy wymierzonych w przedstawicieli mniejszości etnicznych.

Stosunek do Żydów – perspektywa danych ilościowych

Badania sondażowe przeprowadzone na młodzieży z miejscowości wykazały istnienie około 5-procentowej mniejszości uczniów, którzy przypisują Żydom działanie na szkodę Polski, oraz którzy chętnie doprowadzili by do pełnej emigracji Żydów z Polski – mniejszości, która nie chciałaby mieć żydowskiego pisarza za patrona swojej szkoły oraz wstydziłaby się żydowskiego przodka. Żaden z badanych nie uznał, że Żyd nie mógłby być dobrym nauczycielem. Dane te wskazują na faktyczny brak antysemityzmu w przebadanej populacji.

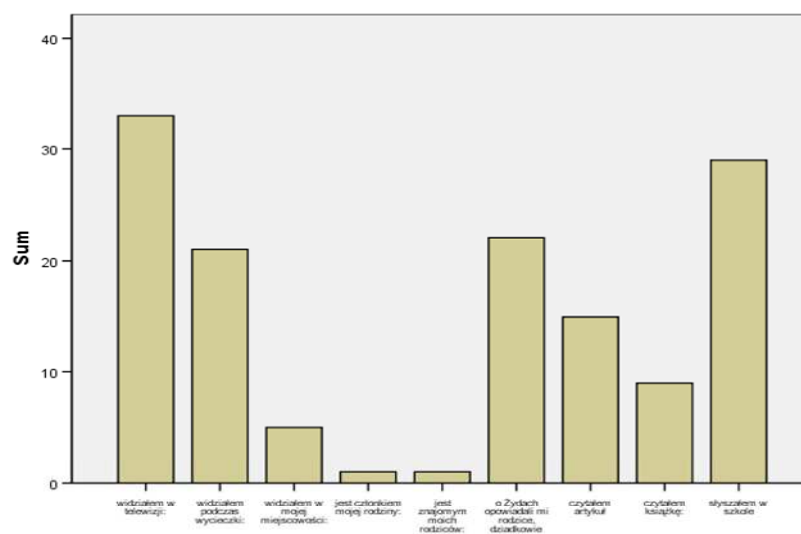
Wykres 53: Postawy wobec Żydów w Suchowoli.

Źródłami wiedzy o Żydach w Suchowoli są głównie telewizja, wiedza przekazywana w szkole, tradycja ustna przekazywana przez przodków oraz doświadczenia z podróży.

Wykres 54: Źródła wiedzy o Żydach w Suchowoli.

Suchowola

Tykocin

Kontakt z mniejszościami etnicznymi, jego przebieg i ocena

Wśród mniejszości, z którymi spotykali się respondenci, wymienieni są Żydzi, Białorusini, Ukraińcy, Armeńczycy, Łemkowie, Tatarzy oraz Romowie. W samej miejscowości zamieszkują przy tym – według respondentów – przedstawiciele Białorusinów, Ukraińców, Tatarów i Łemków kontakt z którymi stanowi dla mieszkańców po prostu część życia codziennego. Jako okoliczności kontaktu wymieniane są tu np. wspólne studia, wizyty w przedszkolu, czy też kontakty przyjacielskie lub sąsiedzkie.

Jeżeli chodzi o mniejszość żydowską, to kontakty z nią są również dosyć częste. Tykocin jest miastem słynnym ze swojej, często odwiedzanej przez Żydów synagogi. Stąd też, Żydzi stanowią również odbiorcę usług oferowanych przez mieszkańców Tykocina. Wśród okoliczności kontaktu z przedstawicielami narodu żydowskiego wymieniane są np.: wizyty w sklepie, czy w lokalnej aptece, spotkania z okazji pracy jako przewodnik wycieczek lokalnych etc.

Kontakt z przedstawicielami mniejszości etnicznych oceniany jest generalnie pozytywnie. Wyjątek stanowią tu Żydzi, wobec których daje się zauważyć dużą ambiwalencję postaw. Spotkania z nimi oceniane są przy tym jako raczej trudne i nie koniecznie zachęcające do powtórzenia kontaktu. Należy tu zauważyć, że przedstawiciele narodu żydowskiego oceniani są jako osoby trudne w kontakcie codziennym – to znaczy np. jako szczególnie wymagający i oczekujący uwagi klienci.

Sytuacja mniejszości etnicznych w miejscowości

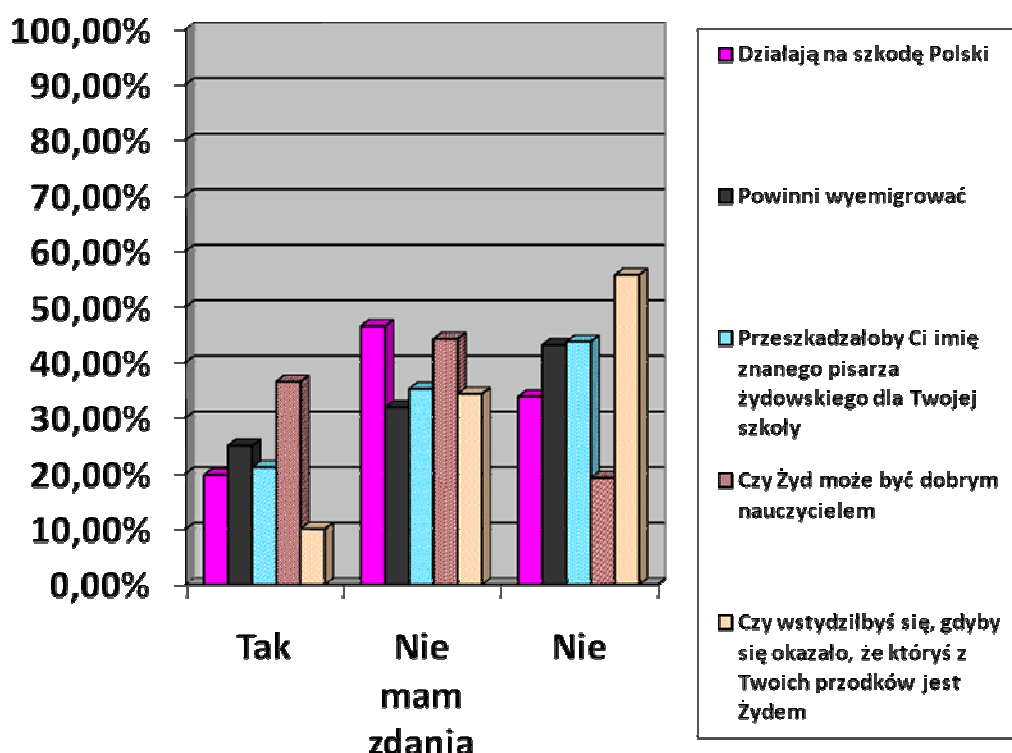
Jeżeli chodzi o sytuację mniejszości etnicznych w Tykocinie, to według respondentów nie występuje problem bezpośredniej przemocy wymierzonej w przedstawicieli mniejszości etnicznych. Negatywne reakcje względem nich pozostają ograniczone do warstwy słownej, przy czym szczególnie często odnoszą się one do mniejszości żydowskiej. Analizując przytaczane opinie negatywne na jej temat, należy podkreślić, że odnoszą się one nie do stereotypowego wyobrażenia Żyda w ogóle, ale raczej do konkretnych zachowań przedstawicieli osób narodowości żydowskiej w Tykocinie. Tak więc, często pojawiającym się wątkiem jest „nieumiejętność poprawnego zachowania się” przejawiana przez osoby tej narodowości, a więc np. śmiecenie czy utrudnianie ruchu. Negatywne komentarze

wobec osób pochodzenia żydowskiego mają być przy tym wypowiedane nie tylko prywatnie, ale również w bezpośredniej ich obecności, np. jako reakcja na pojawienie się żydowskiej wycieczki etc.

Stosunek do Żydów – perspektywa danych ilościowych

Badania przeprowadzone na młodzieży z Tykocina wykazały istnienie licznej (około 20-procentowej) grupy uczniów, którzy przypisują Żydom działanie na szkodę Polski, oraz nie chcieliby mieć żydowskiego pisarza za patrona swojej szkoły. Co czwarty młody badany z Tykocina jest zwolennikiem pełnej emigracji Żydów z Polski. 10% wstydziłoby się odkrytego w rodzinie żydowskiego przodka, a co piąty badany uznał, że Żyd nie mógłby być dobrym nauczycielem w szkole. Te dane są dość alarmujące i sugerują konieczność przeprowadzenia interwencji pedagogicznej (warsztatów o tolerancji) w tej miejscowości, tak często odwiedzanej przez podróżujących po Polsce Żydów.

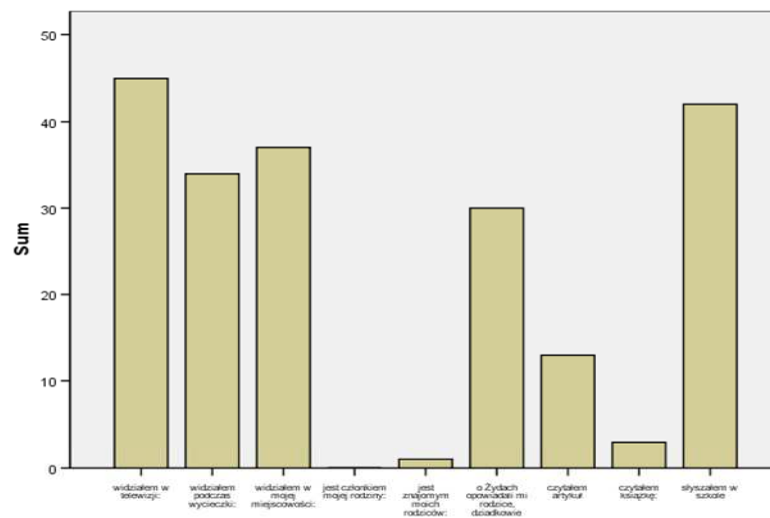
Wykres 55: Postawy wobec Żydów w Tykocinie.

Młodzi mieszkańcy Tykocina czerpią wiedzę o Żydach z telewizji, szkoły, choć równie często z indywidualnych kontaktów z Żydami odwiedzającymi tą miejscowość.

Wykres 56: Źródła wiedzy o Żydach w Tykocinie.

Tykocin

Wasilków

Kontakt z mniejszościami etnicznymi, jego przebieg i ocena

Wasilków położony leży blisko granicy białoruskiej, a skład mniejszości etnicznych nie odbiega w znaczący sposób od innych miejscowości z województwa podlaskiego. Tak więc, wśród mniejszości etnicznych, z którymi mieli kontakt respondenci, wymieniane są Białorusini, Litwini, Ukraińcy, Romowie, Czeczeni, Tatarzy, Niemcy oraz Żydzi. Dają się wśród nich wyróżnić trzy grupy – pierwsza, członkowie której zamieszkują bezpośrednio w Wasilkowie i przez to mieszkańcy mają z nimi kontakt bezpośredni; druga, kontakt z którą wynika z indywidualnych kontaktów osób badanych, ale ma charakter przygodny i nie może być traktowany jako reprezentatywny dla całej miejscowości oraz trzecia, kontakt z którą ogranicza się do spotkań o charakterze formalnym. Do pierwszej przynależą Białorusini, Ukraińcy oraz Tatarzy. Warte podkreślenia są przy tym kontakty ze społecznością białoruską, która – według respondentów – uległa prawie pełnej asymilacji, tak że w chwili obecnej często trudno określić przynależność etniczną danej osoby – trudność tę dodatkowo pogłębiają praktykowane w miejscowości małżeństwa mieszane. Wśród grupy drugiej występują Niemcy, Litwini oraz Żydzi – okoliczności kontaktu z przedstawicielami tych grup to zwykle kontakty towarzyskie podczas studiów. W końcu, wśród grupy trzeciej (kontaktu oficjalnego) znajdują się Czeczeni, Białorusini, Litwini i Żydzi. Kontakt oficjalny z trzema pierwszymi grupami polega głównie na udzielaniu pomocy socjalnej ich przedstawicielom. W przypadku społeczności białoruskiej jest on dodatkowo poszerzony o współpracę z księdzem grekokatolickim pracującym w pobliskiej szkole. Jeżeli chodzi o okoliczności kontaktu oficjalnego z przedstawicielami mniejszości żydowskiej to ograniczają się one do pojedynczych przypadków, jak np. rozmowa z odwiedzającym po latach Wasilków ocalałym (podczas II Wojny Światowej w Wasilkowie istniało getto), czy też wizyta młodego Żyda z Izraela odwiedzającego Wasilków w poszukiwaniu korzeni rodzinnych. Ogólne wrażenia wyniesione z sytuacji kontaktów z mniejszościami etnicznymi są pozytywne. Podobnie, respondenci nie wykazywali obawy przed kontynuacją kontaktów z przedstawicielami poszczególnych mniejszości.

Sytuacja mniejszości etnicznych w miejscowości

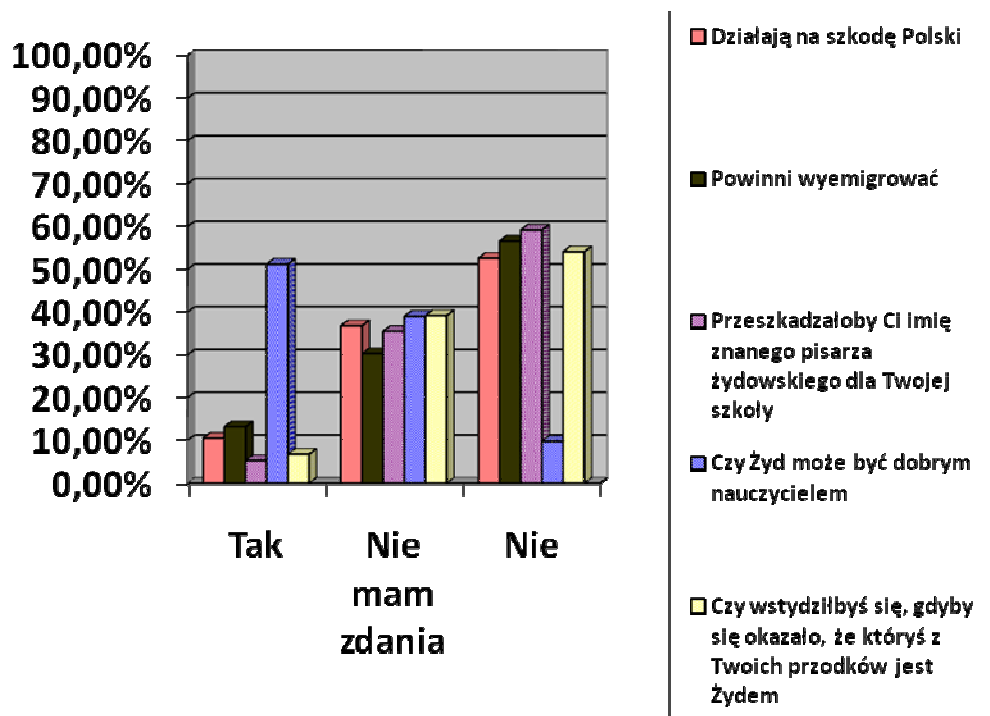
Jeżeli chodzi o problemy dotyczące mniejszości narodowych, to respondenci twierdzą, że te raczej nie występują. Spór pojawia się tylko odnośnie Białorusinów, którzy – według respondentów – odpowiedzialni są za przemyt dużych ilości alkoholu i papierosów do Polski. Drugą mniejszością, którą respondenci portretują jako problemową są Czeczeni. Ich postawa wobec przedstawicieli władz lokalnych określana jest jako roszczeniowa. Należy tu podkreślić, że są to nie tyle problemy samych mniejszości narodowych, co raczej problemy lokalnej społeczności z mniejszościami narodowymi.

Jeżeli chodzi o działania skierowane przeciwko przedstawicielom mniejszości narodowych, to wspomina się przypadki malowania na murach napisów antysemitycznych lub też niszczenia nagrobków na cmentarzu żydowskim. Respondenci wspominają także o działalności Skinów oraz lokalnej Młodzieży Wszechpolskiej podburzającej do nienawiści na tle etnicznym. Jednocześnie jednak podkreślają, że problem ten dotyczy raczej pobliskiego Białego Stoku niż bezpośrednio ich miejscowości.

Stosunek do Żydów – perspektywa danych ilościowych

Badania sondażowe przeprowadzone na młodzieży z miejscowości wykazały istnienie około 10-procentowej mniejszości uczniów, którzy przypisują Żydom działanie na szkodę Polski, oraz którzy chętnie doprowadzili by do pełnej emigracji Żydów z Polski. Około 1/20 badanych nie chciałaby mieć żydowskiego pisarza za patrona swojej szkoły oraz wstydziłaby się odkrytego w rodzinie żydowskiego przodka. 10% badanych uznało, że Żyd nie mógłby być dobrym nauczycielem w szkole. Jednocześnie dość liczna jest grupa osób, które wybrały odpowiedzi neutralne (około 30-40%), co wskazuje na brak problemu antysemityzmu w przebadanej populacji, choć kwestie często nie wzbudziły jednoznacznie negatywnej reakcji.

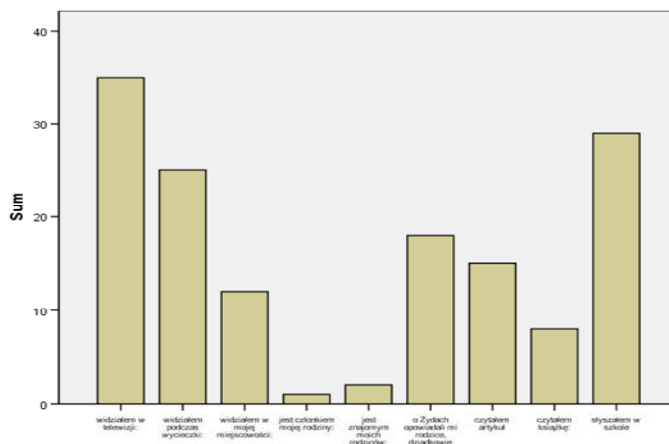
Wykres 57: Postawy wobec Żydów w Wasilkowie.

Młodzież w Wasilkowie czerpie wiedzę o Żydach głównie z telewizji, z treści przekazywanych w szkole oraz zdobytych w trakcie wyjazdów.

Wykres 58: Źródła wiedzy o Żydach w Wasilkowie.

Wasilków

Wnioski

Badania jakościowe z założenia mają na celu wychwycenie opinii rzadkich – takich, które trudno poddają się analizom ilościowym. Mają one dostarczać również bardziej ogólnego kontekstu, opisu, na tle którego dane ilościowe dopiero nabierają znaczenia. Niemniej, na podstawie przeprowadzanych wywiadów jakościowych możliwe jest sformułowanie również kilku wniosków natury bardziej ogólnej:

- W badanych miejscowościach występuje znaczne zróżnicowanie, jeżeli chodzi o okoliczności kontaktu z przedstawicielami mniejszości żydowskiej oraz przedstawicielami innych mniejszości. Po pierwsze, z przedstawicielami mniejszości żydowskiej respondenci kontaktują się głównie przy okazjach oficjalnych. Natomiast w przypadku innych mniejszości najczęściej spotykanych na ścianie wschodniej – a więc: Ukraińców, Białorusinów, czy Ormian kontakty te przebiegają zarówno na poziomie oficjalnym, jak i kontaktów pozasłużbowych. Po drugie, współpraca oficjalna z przedstawicielami mniejszości żydowskiej dotyczy zwykle innych obszarów działalności niż współpraca z pozostałymi mniejszościami. Współpraca z mniejszością żydowską dotyczy zwykle kwestii restytucji mienia żydowskiego – zwłaszcza synagog i cmentarzy znajdujących się w poszczególnych miejscowościach. Współpraca z pozostałymi mniejszościami dotyczy zwykle natomiast bardziej ogólnych inicjatyw kulturalnych.
- W badanych miejscowościach nie występuje zdaniem respondentów problem bezpośredniej przemocy wobec przedstawicieli mniejszości etnicznych. Niechętne postawy wobec przedstawicieli mniejszości ograniczone są do wypowiedzi słownych oraz do aktów wandalizmu wobec kojarzonych z mniejszościami obiektów znajdujących się na terenie poszczególnych miejscowości – szczególnie często przedmiotem dewastacji są tu cmentarze żydowskie.
- Niechętny stosunek do mniejszości żydowskiej wśród respondentów (jeżeli występuje) motywowany jest nie tyle postrzeganiem jej przez pryzmat stereotypów, ale raczej historią przebiegu oficjalnej współpracy z przedstawicielami mniejszości żydowskiej. W punkcie tym należy oczywiście poczynić zastrzeżenie, tzn. po deklaracjach samych respondentów nie

możemy oczywiście wnioskować o niewystępowaniu stereotypów na temat mniejszości żydowskiej. Możemy jednak stwierdzić, że respondenci starają się chociaż odpowiadać zgodnie z postrzeganą przez nich społecznie akceptowaną opinią na temat Żydów. Opieranie swojej opinii na ocenie rzeczywistego kontaktu z przedstawicielami mniejszości wróży także dobrze na przyszłość tymże kontaktom. Do ich poprawy nie byłaby w takim wypadku potrzebna walka ze stereotypami na temat mniejszości żydowskiej, ale poprawa samego przebiegu konkretnych spotkań między-etynicznych.

Na podstawie analiz jakościowych można stwierdzić, że w niektórych miejscowościach problem antysemityzmu w zasadzie nie pojawia się, a w innych – stanowi poważne wyzwanie. Badania sugerują konieczność przeprowadzenia warsztatów edukacyjnych w szkołach w niektórych spośród miejscowości – tam gdzie zaobserwowano najwyższy stopień zgody ze stwierdzeniami o charakterze antysemickim.

ANEKSY

Aneks 1. Wybrane rozkłady odpowiedzi z ankiet młodzieży.

Rozkłady odpowiedzi na poszczególne pytania wchodzące w skład skali antysemityzmu.

Ponad połowa badanej młodzieży nie wstydziłaby się żydowskiego przodka³. Niewielki odsetek uczniów zadeklarował jednoznacznie, że wstydziłby się takiego przodka, a ponad jedna trzecia uczniów udzieliła odpowiedzi: „Trudno powiedzieć”.

Tabela 10

Tabela 10: Żydowski przodek.

Czy wstydził(a)byś się gdyby okazało się, że któryś z Twoich przodków był Żydem?					
	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Inna odpowiedź	N
Częstość	47	383	232	17	679
Procent	6,92	56,41	34,17	2,50	100,00

W pytaniu o żydowskiego nauczyciela wprowadzono dodatkowy typ odpowiedzi („narodowość nie ma w tej kwestii znaczenia”). Schemat odpowiedzi jest podobny jak w pytaniu poprzednim (suma odpowiedzi „tak” i „narodowość nie ma w tej kwestii znaczenia” przekracza 60%). Tabela 11

Tabela 11: żydowski nauczyciel

Czy osoba narodowości żydowskiej mogłaby być dobrym nauczycielem?						
	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Narodowość nie ma w tej kwestii znaczenia	Inna odpowiedź	N
Częstość	160	47	182	269	15	673
Procent	23,77	6,98	27,04	39,97	2,23	100,00

Większy sprzeciw budzi nazywanie szkoły imieniem znanego pisarza pochodzenia żydowskiego. Ponad 12 % uczniów nie akceptowałoby takiego imienia szkoły. Podobnie jak w poprzednich pytaniach odsetek odpowiedzi ucieczkowych był

³ Zdarzały się także nieliczne odpowiedzi skrajne. Jeden z badanych uczniów napisał: „gdybym się o tym dowiedział popełniłbym samobójstwo (w org. "samotujstwo")”

zbliżony do jednej trzeciej, ponad połowa uczniów akceptowałaby takiego patrona szkoły. Tabela 12

Tabela 12: Żydowskie imię szkoły

Czy przekadzałoby Ci, jeřliby Twoja szkoła nořła imię znanego pisarza pochodzenia Źydowskiego?					
	Tak, przekadzałoby mi	Nie, nie przekadzałoby mi	Trudno powiedzieć	Inna odpowiedź	N
Częstość	85	374	213	13	685
Procent	12,41	54,60	31,09	1,90	100,00

Pytanie wprost o opinię na temat Źydów zaowocowało wynikami, w których charakterystyczny jest wysoki odsetek odpowiedzi ucieczkowych, Niewysoki odsetek badanej młodzieży kategoriernie stwierdza, że Źydzi sę generalnie źli. Tabela 13

Tabela 13: Źydzi generalnie sę

Czy uważasz, że Źydzi generalnie sę						
	Dobrzy	Źli	Ani dobrzy, ani źli	Nie mam zdania na ten temat	Inna odpowiedź	N
Częstość	77	37	124	355	87	680
Procent	11,32	5,44	18,24	52,21	12,79	100,00

Pytanie o emigrację Źydów przyniosło podobny schemat odpowiedzi: około jedna trzecia odpowiedzi ucieczkowych, ponad 10% jednoznaczne wyrażenie zgody z treścią pytania a ponad połowa uczniów wyraziła treść przeciwną, Tabela 14

Tabela 14: Czy Źydzi powinni wyemigrować?

Czy uważasz, że Źydzi mieszkający w Polsce powinni wyemigrować?				
	Tak	Nie	Nie mam zdania na ten temat	N
Częstość	79	359	244	682
Procent	11,58	52,64	35,78	100,00

Na ostatnie pytanie tworzące skalę antysemityzmu – pytanie o to czy Źydzi działają na szkodę Polski – młodzież odpowiadała prawie identycznie jak na pytanie poprzednie, Tabela 15

Tabela 15: Czy Żydzi działają na szkodę Polski?

Czy uważasz, że Żydzi mieszkający w Polsce działają na szkodę Polski?				
	Tak	Nie	Nie mam zdania na ten temat	N
Częstość	70	352	259	681
Procent	10,28	51,69	38,03	100,00

Podsumowując należy stwierdzić, że we wszystkich pytaniach tworzących skalę antysemityzmu występował podobny schemat odpowiedzi: około jednej trzeciej odpowiedzi uciezkowych; ponad połowa odpowiedzi nie reprezentujących postawy antysemickiej, oraz od ponad 5 do ponad 12% odpowiedzi reprezentujących postawy antysemickie. Traktując odpowiedzi łącznie można stwierdzić, że stu siedemdziesięciu trzech uczniów (25%) wyraziło co najmniej jeden pogląd świadczący o negatywnym nastawieniu do Żydów. Innymi słowy u jednej czwartej badanej młodzieży stwierdzono elementy postawy antysemickiej w różnym nasileniu.

Aneks 2. Wybrane rozkłady odpowiedzi z ankiet dorosłych.

Rozkłady odpowiedzi o postawy wobec Żydów w próbie osób dorosłych.

Tabela 16: Czy należałoby ograniczyć wpływ Żydów w polskiej polityce?

Czy należałoby ograniczyć wpływ Żydów w polskiej polityce						
Odpowiedź	Tak	Nie	Żydzi nie mają znaczącego wpływu na polską politykę	Nie mam zdania na ten temat	Inna odpowiedź	N
Częstość	109	33	50	141	9	342
%	31,871	9,649	14,620	41,228	2,632	100

Tabela 17: Czy należałoby ograniczyć wpływ Żydów w polskiej gospodarce

Czy należałoby ograniczyć wpływ Żydów w polskiej gospodarce.						
	Tak	Nie	Żydzi nie mają znaczącego wpływu na polską gospodarkę	Nie mam zdania na ten temat	Inna odpowiedź	N
Częstość	99	54	51	128	6	338
%	29,290	15,976	15,089	37,870	1,775	100

Tabela 18: Czy to, że w Polsce mieszkają Żydzi

Czy to, że w Polsce mieszkają Żydzi							
	Ma zły wpływ na kraj	Ma dobry wpływ na kraj	Nie ma większego znaczenia dla kraju	Ma i dobry i zły wpływ	Trudno powiedzieć	Inna odpowiedź	N
Częstość	18	1	159	57	97	3	335
%	5,373	0,299	47,463	17,015	28,955	0,896	100

Tabela 19. Żydzi generalnie

Czy uważa Pan(i), że Żydzi generalnie są							
	Dobrzy	Źli	Ani dobrzy, ani źli	Są i dobrzy i źli	Nie mam zdania na ten temat	Inna odpowiedź	N
Częstość	14	4	34	181	93	5	331
%	4,230	1,208	10,272	54,683	28,097	1,511	100

Tabela 20: liczba Żydów

Czy według Pan(i) liczba Żydów w Polsce					
	Jest większa niż podają oficjalne statystyki	Jest mniejsza niż podają oficjalne statystyki	Jest taka jak podają oficjalne statystyki	Trudno powiedzieć	N
Częstość	78	8	27	224	337
%	23,145	2,374	8,012	66,469	100

Tabela 21 Osoba pochodzenia żydowskiego prezydentem Polski.

Czy osoba pochodzenia żydowskiego, urodzona w Polsce, przez całe życie mieszkająca w Polsce, posiadająca wyłącznie polskie obywatelstwo mogłaby być dobrym prezydentem Polski?					
	Tak, mogłaby być	Nie, nie mogłaby być	Trudno powiedzieć	Inna odpowiedź	N
Częstość	109	73	153	5	340
%	32,059	21,471	45,00	1,471	100

Tabela 22 Osoba pochodzenia żydowskiego lojalnym obywatelem Polski.

Czy uważa Pan(i), że osoba pochodzenia żydowskiego może być dobrym, lojalnym obywatelem Polski?					
	Tak, może być	Nie, nie może być	Trudno powiedzieć	Inna odpowiedź	N
Częstość	196	29	115	2	342
%	57,310	8,480	33,626	0,585	100

Tabela 23 Nazywanie szkół imionami osób pochodzenia żydowskiego.

Czy przeszkadza Panu(i) nazywanie szkół imionami osób pochodzenia żydowskiego, np. pisarzy, naukowców					
	Nie, nie przeszkadza mi	Tak, przeszkadza mi	Trudno powiedzieć	Inna odpowiedź	N
Częstość	176	56	102	6	340
%	51,765	16,471	30,00	1,765	100

Tabela 24 Wmurowanie tablicy.

Czy przeszkadza Panu(i), gdyby w Pańskiej miejscowości wmurowano tablicę upamiętniającą obywateli żydowskich mieszkających w tej miejscowości przed II wojną światową					
	Nie, nie przeszkadzałyby mi	Tak, przeszkadzałyby mi	Trudno powiedzieć	Inna odpowiedź	N
Częstość	242	18	74	6	340
%	71,176	5,294	21,765	1,765	100

Tabela 25 Zakaz uczenia w szkole.

Czy osoby narodowości żydowskiej powinny mieć zakaz uczenia w szkołach					
	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Inna odpowiedź	N
Częstość	26	219	60	4	309
%	8,414	70,874	19,417	1,294	100

Tabela 26 Restytucja mienia: osoba nie będąca obywatelem Polski

Restytucja: Czy według Pana(i) osoba NIE będąca obywatelem Polski, która lub której przodkowie utracili nieruchomości w Polsce w wyniku II wojny światowej lub okresu po niej następującego, mają prawo do		
Odpowiedź	Częstość	Procent
Zwrotu nieruchomości	15	4,42
Rekompensaty pieniężnej całkowitej	13	3,83
Rekompensaty pieniężnej częściowej	49	14,45
Nie powinny otrzymać ani nieruchomości ani rekompensaty	114	33,63
Nie mam zdania na ten temat	142	41,89
Inna odpowiedź	6	1,77
Suma	339	100

Tabela 27 Restytucja mienia: Obywatel Izraela

Restytucja: Czy uważa Pan(i), że obywatel Izraela pochodzący z Polski (on sam lub jego rodzice mieszkali w Polsce), który utracił nieruchomości w Polsce w wyniku II wojny światowej lub okresu po niej następującego ma prawo do:		
Odpowiedź	Częstość	Procent
Zwrotu nieruchomości	24	7,10
Rekompensaty pieniężnej całkowitej	18	5,33
Rekompensaty pieniężnej częściowej	51	15,09
Nie powinny otrzymać ani nieruchomości ani rekompensaty	95	28,11
Nie mam zdania na ten temat	145	42,90
Inna odpowiedź	5	1,48
Suma	338	100

Tabela 28 Restytucja mienia: Polak pochodzenia żydowskiego mieszkający w Polsce.

Restytucja: Czy według Pana(i) Polak pochodzenia żydowskiego, mieszkający w Polsce, który utracił nieruchomości w Polsce w wyniku II wojny światowej lub bezpośrednio po niej ma prawo do:		
Odpowiedź	Częstość	Procent
Zwrotu nieruchomości	38	11,18
Rekompensaty pieniężnej całkowitej	32	9,41
Rekompensaty pieniężnej częściowej	59	17,35
Nie powinny otrzymać ani nieruchomości ani rekompensaty	65	19,12
Nie mam zdania na ten temat	141	41,47
Inna odpowiedź	5	1,47
Suma	340	100

Tabela 29 Restytucja mienia: zwrot nieruchomości pełniących funkcje religijne

Czy uważa Pan(i), że wyznawcy judaizmu powinni otrzymać zwrot nieruchomości pełniących funkcje religijne (takich jak np. synagoga), utraconych w wyniku II wojny światowej lub okresu po niej następującego		
Odpowiedź	Częstość	Procent
Tak, powinni	91	26,76
Nie, nie powinni	77	22,65
Trudno powiedzieć	165	48,53
Inna odpowiedz	7	2,06
Suma	340	100

Aneks 3. Bibliografia.

- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley
- Bilewicz, M. (2006). Kiedy kontakt osłabia uprzedzenia? Kategoryzacje społeczne i temporalne jako warunki skuteczności kontaktu międzygrupowego. *Psychologia Społeczna*, 2, 164-175.
- Glick P. (2002). Sacrificial Lambs Dressed in Wolves' Clothing: Envious Prejudice, Ideology, and the Scapegoating of Jews, w: L. S. Newman, R. Erber (red.), *Understanding Genocide* (s. 113-142). Oxford: OUP.
- Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin, T., & Ropp, S. A. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 73-90.
- Lewicka, M. (w druku) Place attachment, place identity, and place memory: Restoring the forgotten city past. *Journal of Environmental Psychology*.